

Isompien kotien äitejä
Jatkosodan aikainen marttatoiminta Helsingissä

Siiri Maria Aura
Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Yhteiskunnallinen muutos
Poliittinen historia
Maisterintutkielma
Tammikuu 2021

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Yhteiskunnallisen muutoksen maisteriohjelma	
Tekijä – Författare – Author Siiri Maria Aura			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Isompien kotien äitejä. Jatkosodan aikainen marttatoiminta Helsingissä.			
Oppiaine/Opintosuunta – Läroämne/Studieinriktning – Subject/Study track Poliittinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Maisterintutkielma	Aika – Datum – Month and year Tammikuu 2021	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 78	
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkielmassa tarkastellaan helsinkiläistä marttatoimintaa jatkosodan aikana. Tavoitteena on selvittää, millaista Marttaliiton alaisen Helsingin Marttayhdistyksen toiminta oli sodan ja sen sanelemien poikkeusolojen aikana, sekä toisaalta tarkastella tätä toimintaa ohjanneita ideologioita ja ulkoisia voimia. Tutkielman pääasiallisiksi aineistoksi valikoituivat Helsingin Marttayhdistyksen vuosikertomukset vuosilta 1941–1944. Näitä asiakirjoja tarkastellaan tutkimuksessa historian tutkimukselle luonteenomaisen aineistolähtöisen lähestymistavan keinoin sekä aineisto- ja teorialähtöisen sisällönanalyysin työkaluja soveltaen. Teorialähtöistä sisällönanalyysiä varten tähän tutkielmaan valikoituivat maternalismin ja korporatistisen näkökulmat, joiden muodostamaa viitekehystä hyödynnettiin tutkimusaineistosta ilmenneen marttatoiminnan tarkasteluun.</p> <p>Helsingin Marttayhdistyksen toiminnasta voidaan tunnistaa tutkielmassa käytetyn aineiston perusteella kolme keskeistä kokonaisuutta, jotka määrittivät helsinkiläistä marttatyötä jatkosodan aikana. Ensimmäinen näistä muodostui yhdistyksen alaisista kerhoilloista sekä ruohonjuuritasolla tehtävästä, nimenomaan martoille kohdistetusta opetus- ja virkistystoiminnasta. Tällainen järjestetty ohjelma mahdollisti rivijäsenien marttaharrastuksesta kiinni pitämisen myös poikkeusoloissa. Lisäksi kerhoissa toteutettiin laajemmin yhteiskuntaan suunnattua huolto- ja avustustyötä. Toisen kokonaisuuden loi yhdistyksen tarjoama neuvontatyö, jonka välityksellä se pyrki tarjoamaan konkreettisin neuvoin apua niin jäsenilleen kuin muillekin helsinkiläisille. Stockmannin tavaratalon tiloissa järjestetyillä näyttelyillä oli erityisen näkyvä rooli helsinkiläisten marttojen suorittamassa neuvontatyössä. Niiden kautta Helsingin Marttayhdistys pystyi tarjoamaan suurelle yleisölle apua pula-ajan ja tuotantokamppailun aiheuttamien vaikeuksien selättämiseen kaupunkiolosuhteissa. Kolmas kokonaisuus muodostui Marttakoulun tekemästä työstä sekä koulun yhteyteen vuonna 1941 perustetusta kotitaloudellisesta neuvonta-asemasta. Alun perin kotiapulaiskouluna alkunsa saanut Marttakoulu koki kurssitoiminnan uudistumisen ja valtion laajentuneen tuen myötä merkittäviä muutoksia jatkosodan aikana. Koulun merkitystä helsinkiläisille korosti sinne avattu neuvonta-asema, josta käsin Martat pystyivät tarjoamaan keskitettyä neuvontatyötä ympäri vuoden.</p> <p>Suoritetun analyysin pohjalta voidaan todeta, että Helsingin Marttayhdistyksen toiminnasta oli tunnistettavissa sekä maternalismin että korporatistisen merkkejä. Marttaliikkeen äitiyden merkitystä korostanut ideologia näkyi sekä naisten ja äitien kotien piirissä tekemän työn huomioimisessa että laajemmin yhteiskunnallisena äitiytenä tulkittavana huolenpitona. Korporatistiset piirteet puolestaan kuvastuivat niissä tavoissa, joilla martat itse tukivat valtiovallan intressejä sekä toisaalta niissä marttojen työmuodoissa, joihin valtio suuntasi taloudellista tukea ja ohjausta.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Marttaliitto, Helsingin Marttayhdistys, marttatoiminta, kotitalousneuvonta, maternalismi, korporatismi, jatkosota, Helsinki			
Ohjaaja tai ohjaajat – Handledare – Supervisor or supervisors Kimmo Rentola			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto, Helsingfors universitets bibliotek, Helsinki University Library			

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen taustat	1
1.2	Tutkimusperinne.....	3
1.3	Aineiston esittely ja tutkimusmenetelmät	8
1.4	Tutkimuksen rajausta ja kysymyksenasettelu	12
1.5	Tutkimuksen teoreettinen viitekehys	16
2	Naiset suomalaisessa yhteiskunnassa	22
2.1	Martat naisjärjestönä	22
2.2	Sota-ajan työ- ja talousmarkkinat.....	27
2.3	Helsinki sodassa	30
3	Marttaliitto sota-aikana.....	33
3.1	Liiton hallinnollinen rakenne, jäsenistö sekä päätöksenteko	33
3.2	Keskustoimielimen työmuodot	38
3.3	Yhteistyö muiden järjestöjen ja yhteistyötahojen kanssa.....	43
4	Järjestöelämä Helsingin Marttayhdistyksessä	45
4.1	Helsingin Marttayhdistyksen hallinto ja jäsenistö	45
4.2	Arkitoiminta järjestössä ja sen kerhoissa	47
4.3	Neuvonnan monet muodot	51
4.4	Helsingin Marttayhdistyksen muu toiminta	55
5	Helsingin marttatoiminta tutkielman teoreettisessa viitekehyksessä.....	62
6	Päätäntä.....	68
	Lähteet.....	72

Taulukot

Taulukko 1: Marttaliiton ja Uudenmaan piiriliiton jäsenmäärät	35
Taulukko 2: Marttaliiton ja Uudenmaan piiriliiton jäsenistön sosiaalinen tausta	36
Taulukko 3: Helsingin Marttayhdistyksen jäsenmäärä	46

1 Johdanto

”Olemmehan tällä hetkellä joka maassa uuden ajanjakson kynnyksellä, joka monessa suhteessa asettaa meidät uusien vaatimusten eteen naisina, äiteinä ja perheenemäntinä, vaatimusten, joita aikaisemmin emme osanneet ajatellakaan.”¹

1.1 Tutkimuksen taustat

Kun presidentti Risto Ryti ilmoitti Suomen kansalle maan ajautuneen puolustustaisteluun kesäkuussa 1941, ei monikaan odottanut sodan kestävän kesää pidempään². Jo sodan ensimmäinen talvi kuitenkin aiheutti koko väestöön vaikuttaneen elintarvikekriisin, jonka syntymiseen vaikuttivat niin epäsuotuisat sääolosuhteet, maatalouden työntekijäpula kuin valtion heikko varautuminen pitkittyvään sotaan. Kun sota ei päättynyt odotetusti kesän loppuun mennessä, ajautui maamme pitkään ja kuluttavaan ajanjaksoon, jota kuvastivat pula, epävarmuuden ilmapiiri sekä suuret henkilökohtaiset ja yhteiskunnalliset menetykset. Jatkosotaa ei voi kuitenkaan luonnehtia pelkästään menetysten ja ylitsepääsemättömien haasteiden aikakaudeksi, vaan sitä sävytti myös selviäminen, yhteistyö sekä naisten alati kasvava yhteiskunnallinen merkitys.

Toinen maailmansota muutti naisten yhteiskunnallista asemaa kaikkialla maailmassa. Suomessa jatkosodan aikainen korkea mobilisaatioaste vei miehet erilaisiin puolustustehtäviin, mikä heijastui suoraan naisten muuttuviin rooleihin maatalojen tuotannollisten työtehtävien hoitajina, erilaisten teollisuus- ja palveluammattien korvaajina sekä kotitalouksien ylläpitäjinä ja lasten kasvattajina. Suomalaisnaiset työskentelivät toki jo ennen sotiakin, mutta sodan aikana asetelma muuttui radikaalisti pakon sanelemana. Perinteinen nais- ja perheihanne ei murentunut sodan aikana, mutta sitä jouduttiin tarkastelemaan uusista näkökulmista sotatilán vaatimissa olosuhteissa. Naisen tärkein tehtävä linkittyi yhä äitiyteen, lasten kasvatukseen sekä kodin asialliseen ylläpitoon, mutta näiden rinnalle nousivat myös uudet kysymykset isänmaallisuudesta, sotatoimialueen ja kotirintaman huoltotehtäviin osallistumisesta sekä miesten korvaamisesta

¹ Pohjoismaisen Emäntäliiton kunniapuheenjohtaja Maria Michelet Emäntälehdessä maaliskuussa 1944. *Emäntälehti* XLII:3 (1944). MA2, F7/272, Kansallisarkisto (KA).

² Pajari Ilona, Lyhyen sodan ja suuren tulevaisuuden odotus Suomessa kesällä 1941, *Historiallinen aikakauskirja* 116:2 (2018), Suomen historiallinen seura, Helsinki 2018, 394.

työelämässä. Kodinhoidollisten tehtävien ja työelämän ohella monet naiset kuuluivat myös erilaisiin järjestöihin, jotkut jopa useaan eri järjestöön, ja niissä tehty vapaaehtoistoiminta olikin keskeisessä asemassa erilaisten kansanhuollollisten tehtävien toteuttamisessa jatkosodan aikana.³

Järjestötoiminta ei ollut vain sota-ajan ilmiö, sillä monet merkittävät yhdistykset ja liikkeet syntyivät jo vuosisadan vaihteessa - aikakautena, jota on kuvattu suomalaisen yhteiskunnan kansallisena heräämisenä. Näitä liikkeitä olivat niin raittiusliike kuin naisasialiikekin, jonka sisällä perustettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa monia erikaltaisia kansallisen sekä paikallistason yhdistyksiä. Samaan kehityskulkuun asettuu myös Lucina Hagmanin luotsaaman Martta-Yhdistyksen perustaminen 1900-luvun vaihteessa. Yhdistyksen päätarkoituksena oli tuolloin monien muiden samaan aikaan syntyneiden yhdistysten tapaan pyrkimys kansan sivistämiseksi, joskin marttatoiminta suunnattiin jo varsin pian perustamisen jälkeen pääasiassa kotitaloudelliseen neuvontaan. Yhdistyksen kotitalousneuvonnan tavoitteena oli sivistää naisia opettamalla heitä muun muassa oikeaoppiseen kodinhoitoon ja ruuanlaittoon. Näitä tehtäviä pidettiin keskeisenä väylänä, jonka kautta naiset pääsivät täyttämään kansallisuusvelvollisuutensa äiteinä ja emäntinä.⁴

Monien naisyhdistysten toimintaa ohjanneessa ideologiassa esiintynyt kansallisen velvollisuuden täyttäminen ja isänmaallisuus ilmeni toisen maailmansodan aikana monipuolisena avustustyönä, johon kuului muun muassa henkinen huoltotyö, sotilaiden vaatetus ja muonitus sekä evakuoitujen karjalaisten ja siirtoväen tukeminen. Vuonna 1939 nimensä pelkäksi Marttaliitto ry:ksi muuttaneessa yhdistyksessä toteutettiin kaikkia edellä mainittuja varsinkin talvisodan aikana, mutta huoltotoimien rinnalla toiminta keskittyi kuitenkin yhä pääasiassa perheille ja naisille suunnattuun kotitaloudelliseen neuvontatyöhön. Marttojen perheenemännille tarjoamat neuvot nähtiin keinona varmistaa hyvinvoiva koti, jonka tila heijastuisi suoraan hyvinvoivaan yhteiskuntaan sekä tuleviin sukupolviin.⁵ Sotavuosina neuvonnan painotus siirtyikin koskettamaan

³ Ohanwe Tiina, Järjestönaiset huolenpitäjinä koti- ja sotarintamalla. Teoksessa Raitis Riitta, Haavio-Mannila Elina (toim.), *Naisten aseet*, WSOY, Helsinki 1993, 131-132; Ollila Anne, *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993, 25; Kempainen Ilona, Sota-ajan naisten monet roolit. Teoksessa Leskinen Jari, Juutilainen Antti (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2005, 457.

⁴ Ollila 1993, 10-11; Jalovaara Ville, *On suurempi koti. Martat 120 vuotta*. Otava, Helsinki 2019, 15-16, 24, 99.

⁵ Ohanwe 1993, 132; Tuominen Mia, *Yks konsti on ain jäljel eikä sekä ol vielä viimeene*: Marttaliitto ja sota *Emäntälehd*en artikkeleissa 1939-1944. Pro gradu -tutkielma, Suomen historia, Tampereen yliopisto 1994, 65.

erityisesti sellaisia arkielämän konkreettisia osa-alueita, joihin sota vaikutti eniten, kuten kuinka pestä pyykkiä ilman saippuaa, kuinka kestäviä ja lämpimiä kenkiä saa tehtyä itse tai millä keinoin marjat saa säilymään parhaiten ilman sokeria.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan jatkosodan aikaista marttatoimintaa esimerkkinä naisten osallistumisesta vapaaehtoistoimintaan sekä yhteisiin maanpuolustustalkoisiin omalla tavallaan. Vaikka emännille suunnatut neuvot ja vinkit olivatkin marttatoiminnan keskiössä, jätetään ne tässä tutkimuksessa pienemmälle painotukselle ja huomio on suunnattu Marttaliittoon järjestönä sekä naisten sodanaikaisiin yhteiskunnallisiin vaikutus- ja osallistumismahdollisuuksiin marttatoiminnan kautta. Tutkimuksen tarkemmaksi rajaukseksi on valittu yhdistyksen toiminta maan pääkaupungissa Helsingissä, jossa sijaitsivat niin Marttaliiton keskushallinto, Uudenmaan marttapiiriliitto kuin Helsingin paikallisyhdistys kerhoineen.

Tämän maisterintutkielman aiheeksi marttatoiminta ja sen tarkastelu valikoitui aihealueeseen kohdistuvan henkilökohtaisen kiinnostukseni kautta. Mielenkiinto juontaa juurensa pitkälti oman perheeni yhteyksiin marttatoiminnassa, joskaan en ole itse marttana koskaan toiminut. Marttayhdistyksen jäsenyys on perinteisesti historian saatossa periytynyt äidiltä tyttärelle, samoin kuin keskeiset kotitaloudelliset tiedot ja taidot. Emme äitini ja isoäitini kanssa lukeudu perinteiseksi marttailijasuvuksi, sillä olemme kaikki päätyneet osallisiksi marttatoimintaan tavalla tai toisella vasta aikuisiällä, mutta kiinnostuksen ruoanlaittoon, leivontaan ja käsitöihin sekä olennaiset taidot näiden parissa olen oppinut juuri äidiltäni ja varsinkin isoäidiltäni. Näitä teemoja halusin jollakin tavoin maisterintutkielmassani sivuta, mikä johtikin lopulta valitsemaan aiheekseni marttojen sodan aikaisten toiminnan tarkastelemisen kotikaupungissani.

1.2 Tutkimusperinne

Suomen päätyminen sotatilaan vuonna 1939 aiheutti välittömiä muutoksia yhteiskunnan kaikilla osa-alueilla, ja sitä seuranneet sotavuodet vaikuttivat suomalaisten elämiin merkittävästi ja pitkäkestoisesti. Puhuttaessa sotavuosista viitataan tässä tapauksessa vuosiin 1939-1945, joiden sisään lukeutuvat talvisota, välirauha, jatkosota sekä lopuksi myös Lapin sota. Tästä ajanjaksosta

on muodostunut yksi itsenäisen Suomen historian tutkituimmista ajanjaksoista, ja siihen keskitytään myös tässä tutkielmassa.

Sota-ajan yhteiskuntaa sekä sodan vaiheita tarkastelevista tutkimuksista hyvän ja tiiviin yleiskuvan on tutkimusta taustoittaessa antanut Seppo Hentilän osuus teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809-2009* (2009). Samoin pelkästään jatkosotaa tarkasteleva *Jatkosodan pikkujättiläinen* (2005) sekä toisaalta *Kotirintama. Sotavuosien Suomi 1939-1944 naisten ja lasten silmin* (2003) ovat tarjonneet yksityiskohtaisia kuvauksia itse sodan vaiheista sotatoimialueella sekä kotirintamalla. Koska ajanjaksoa tarkastellaan tässä tutkimuksessa helsinkiläisen paikallistoiminnan kautta, on Helsingin sotakokemuksiin sekä paikallishistoriaan nivoutuva kirjallisuus keskeistä. Helsingin historiaa kuvaavista teoksista mainittakoon Matti Klingen ja Laura Kolben *Helsinki: Itämeren tytär* (2007). Lisäksi erilaisten sotaa käsittelevien kokoelmateosten sivuilta löytyi tämän tutkielman tarpeisiin kiitettävästi tietoa, vaikka käytännön sotatoimet keskittyivätkin pitkälti pääkaupungin ulkopuolelle.

Yksi merkittävimmistä naisten sotakokemuksia käsittelevistä teoksista on ollut Riikka Raittiin sekä Elina Haavio-Mannilan toimittama *Naisten aseet* (1993), jossa käsitellään suomalaisten naisten asemaa ja panosta toisen maailmansodan aikana yhteiskunnan eri osa-alueilla naisten omien kertomusten kautta. Kirjassa on koottu monipuolisesti naisten kokemuksia sodasta niin sotatoimialueella kuin kotirintamallakin, ja sitä varten on kerätty paljon muistitietoa ja muisteloita myös entisiltä martoilta. Teoksessa varsinkin Tiina Ohanwen artikkeli *Järjestönaiset huolenpitäjinä koti- ja sotarintamalla* keskittyy kansalaisjärjestöihin ja naisten kokemuksiin järjestöissä. Ohanwe esittelee tutkimuksessa keskeisimpiä naisjärjestöjä eli Lotta Svärdiä, Marttaliittoa ja Maatalousnaisia.

Naisten aseet -teos lomittuu 2000-luvun vaihteessa heränneen tutkimussuuntauksen, niin sanotun ”uuden sotahistorian” kanssa, jossa sotaa tarkastellaan yksilön kokemusten, sodan arkisuuden ja sodan muovaaman yhteiskunnan muutosten kautta yksilöiden tasolta pelkkien poliittisten päätösten ja sotatoimien tarkastelemisen sijasta. Uuden sotahistorian yhtenä merkittävistä töistä voidaan mainita Tiina Kinnusen ja Ville Kivimäen toimittama *Ihminen sodassa* -teos (2006), jossa tarkastellaan sotaa ruohonjuuritasosta yksilölähtöisesti. Teoksessa nostetaan esiin kuvauksia sota-

ajan ihmisistä, myös äiteihin, ja siinä esitellään muun muassa äiteihin kohdistuneita odotuksia ja vaatimuksia suhteessa naisen uhrautuvaan rooliin sekä yhteiskunnan odotuksiin uhrautuvasta äidistä. Tämä tematiikka on nähtävillä myös Marttaliiton ylläpitämässä ja marttatoimintaa ohjanneessa hyvä äiti -ideologiassa.

”Uuden” ja ”vanhan” sotahistorian problematiikkaa tarkastelevat myös *Historiallisen aikakauskirjan* vuoden 2018 neljännen numeron artikkelit, kuten Kinnusen ja Kivimäen kirjoittama *Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä* sekä Ilona Pajarin teksti *Lyhyen sodan ja suuren tulevaisuuden odotus Suomessa kesällä 1941*. Nämä molemmat painottavat sodan inhimillisempää puolta arjen, yksilön kokemusten sekä sosiaali- ja kulttuurihistoriallisen näkökulman kautta.

On kuitenkin todettava, ettei erottelu ”uuden” ja ”vanhan” sotahistorian välillä ole tämän tutkimuksen kannalta hedelmällisin, sillä vaikka naisten sotakokemusten tarkasteleminen arjenhistorian sekä sosiaalihistorian näkökulmasta onkin varsin olennaista, ei tässä tutkimuksessa keskitytä pelkästään kotielämän ja yksilön kokemuksiin tai hyödynnetä muistitietotutkimuksen menetelmiä. Sen sijaan tutkimusta ohjaaviksi kysymyksiksi nousevat naisten yhdistystoiminta, yhdistystoimintaa ohjanneet voimat ja siten kansalaisyhteiskunnan ja valtion väliset suhteet, eivätkä ne puolestaan enää tunnu istuvan täysin tämän ”uuden” sotahistorian tutkimusintresseihin. Onkin ehkä perusteltua kysyä, onko erottelu erilaisten sotahistorioiden välillä todellisuudessa kuinka olennaista, kuten Kivimäki ja Kinnunen itsekin ovat myöhemmin pohtineet⁶. ”Uuden” sotahistorian sisään mielletävästä tutkimuksesta on kuitenkin ollut paljon hyötyä tätä tutkimusta tehdessä, ja siitä syystä on ”uuden” ja ”vanhan” tutkimusperinteen välinen problematiikka koettu tärkeäksi nostaa esiin.

Sotavuosia määritti voimakkaasti pula elintarvikkeista sekä kulutustuotteista. Suomeen perustettiin jo syksyllä 1939 kansanhuoltoministeriö, joka määritti säännöstelytalouden suuntaviivat aina vuoteen 1949 saakka. On kuitenkin huomionarvoista, että kansanhuoltoministeriön toimista ei ole kattavaa kokonaisteosta eikä kansanhuoltoa

⁶ Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, *Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Historiallinen aikakauskirja* 116:2 (2018), Suomen historiallinen seura, Helsinki 2018, 373–374.

kokonaisuutena ole tutkittu muuhun sota-aikaa koskevaan tutkimukseen verrattuna kovinkaan paljoa. Kansanhuoltoministeriön elinkeinoelämän säännöstelyä käsitellään muun muassa Otto Auran työvelvollisuuslain näkökulmasta jatkosotaa tarkastelevassa väitöskirjatutkimuksessa *Työvelvollisia, toipilaita ja sotavankeja. Työvoiman sotilaallinen käyttö Suomessa toisen maailmansodan aikana* (2018). Mainitsemisen arvoisia säännöstelytaloutta koskevia monipuolisia teoksia löytyy useampia, kuten Kaija Rautavirran väitöskirja *Petusta pitsaan: ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa* (2010) sekä Karli Salovaaran teos *Säännöstellen selvittiin* (1977). Laajoista artikkelikokoelmista muun muassa *Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat* (2002) sarjan toisen osan artikkelit ovat olleet hyödyllisiä. Rautavirran ja Salovaaran teokset antavat yksityiskohtaisia lukuja elintarvikkeiden, vaatteiden, saippuan ynnä muiden kortilla olleiden tuotteiden annoskoista valottaen konkreettisesti säännöstelyn näkymistä kansalaisten elämässä, joskin tätä tutkimusta ajatellen ne toimivat lähinnä taustoittavina teoksina pula-ajan realiteeteista.

Poikkeustilaan joutuneen yhteiskunnan asettamat säädökset ja toimintamahdollisuudet vaikuttivat yksilöiden lisäksi luonnollisesti myös kansalaisjärjestöihin. Tutkimukselleni merkittävimpiä kuvauksia itse Marttaliitosta ja sen toiminnasta tarjoavat ehdottomasti Marttaliiton omat tarinat, joita on toimitettu historian eri vaiheissa neljä kappaletta. Viimeisin niistä koottiin alkuvuodesta 2019, jolloin dosentti Ville Jalovaara toimitti teoksen *On Suurempi koti: Martat 120 vuotta*. Kyseessä on Marttaliiton 120-vuotisjuhlavuoden kunniaksi tilattu historiateos, joka maalaa kokonaiskuvan marttatoiminnasta aina yhdistyksen alkujuurilta nykypäivään saakka. Eri juhlavuosille kootut muut teokset ovat martta-aktiivi Manja Haltian liiton 50-vuotisjuhlan kunniaksi vuonna 1949 kirjoittama *Marttatoiminta 1899-1949* sekä sen jatko-osa *Marttatoiminta 1949-1974*, joka julkaistiin liiton 75-vuotisjuhlavuodeksi 1974. Jalovaaran ja Haltian teosten väliin sijoittuu vielä Liisa Koskelaisen kirjoittama *Marttaa ja vähän Mariaakin. Marttajärjestön toiminta ja aatteellinen tausta talvisodan päättymisestä nykyaikaan*, joka puolestaan julkaistiin satavuotisen Marttaliiton kunniaksi vuonna 1999. Kaikki neljä teosta ovat hyviä yleiskatsauksia yhdistyksen historiaan ja yhteiskuntaamme kohdistuneisiin muutoksiin, mutta mikään niistä ei käsittele erityisen tarkasti sota-ajan tapahtumia, ja Helsingin näkökulmasta huomioita on vain pieni kourallinen. Liiton historiasta puhuessa on mainitsemisen arvoinen myös vuonna 2017 avattu Marttaperinne-sivusto, johon Martat ovat koonneet kuvia ja tekstejä läpi 120-vuotisen historiansa. Yleisesti on myös todettava, että liiton itsensä toimittamia historiateoksia lukiessa on otettava

huomioon kirjoittajien subjektiivisuus sekä myötämielisyys yhdistyksen historiaa kohtaan, mikä voi näkyä mahdollisten haasteiden ja ongelmien sivuuttamisena sekä kyseenalaistamattomana suhtautumisena tarkasteltuun toimintaan.

Varsin hyödyllinen taustateos Marttaliiton historiasta sen perustamisesta 1930-luvun loppuun saakka on ollut Anne Ollilan väitöskirja *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939* (1993), jossa tarkastellaan erityisesti yhdistyksen kehitystä modernisoituvassa yhteiskunnassa 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien aikana aina talvisodan syttymiseen saakka. Teoksessa keskitytään marttajärjestön toimintaan valtakunnallisella tasolla ja tarkemmin Karjalan piiriliittojen alaisten paikallisyhdistysten kautta. Keskeisenä kysymyksenä Ollilan teoksessa on myös se, mikä sai monista eri taustoista tulevat naiset eri puolilla Suomea liittymään juuri Marttaliittoon, ja kuinka martat onnistuivat vastaamaan kaikkiin jäsentensä tarpeisiin. Ollila tarkasteli martta-aatetta sotienvälisenä aikana myös liseniaattityössään⁷, mutta tämän tutkimuksen taustoitus on tehty Ollilan väitöskirjaan tukeutuen.

Helsinkiläiseen marttatoimintaan paneutunutta kirjallisuutta edustaa Helsingin Marttayhdistyksen toimittama satavuotishistoria⁸ vuodelta 2000, josta välittyy erityisen hyvä kokonaiskuva Helsingin paikallisyhdistystoiminnasta aina toiminnan alusta, eli vuodesta 1900 lähtien. Vaikka tässäkin teoksessa ei ole kovinkaan monipuolista kuvausta sotavuosien aikaisesta toiminnasta, löytyvät siitä kuitenkin ne toimet, joita yhdistyksen toimihenkilöt pitivät sota-ajalta merkittävimpinä esiin nostettavina asioina. Teosta edelsi myös Elli Jänneksen kokoama yhdistyksen 50-vuotisesta historiasta kertova koonti *Katsaus Helsingin marttayhdistyksen toimintaan 1900-1950*. Uudenmaan Marttapiiriliiton historiasta kuvauksen on puolestaan antanut Katri Lehdon kirjoittama *Uudenmaan marttapiiriliitto 1929-1978*, joka julkaistiin piiriliiton viisikymmenvuotisen taipaleen kunniaksi vuonna 1978.

Marttaliittoa sekä laajemmin naisille suunnattuja sota- ja pula-ajan neuvoja tarkastelevat pro gradu -työt on myös tärkeää nostaa esiin. Lähimpänä omaa rajaustani on Krista Kukkasen Tampereen

⁷ Ollila Anne, "Yhteiskunta Kaipaa äidin Sydäntä Ja Naisen Kättä": *Martta-aate Vuosina 1918-1939*. Liseniaattintyö, kotitaloustiede, Turun yliopisto 1989.

⁸ Helsingin Marttayhdistys ry, *Tomerasti toiselle sadalle. Helsingin marttayhdistys 1900-2000*. Helsingin Marttayhdistys, Helsinki 2000.

yliopiston Suomen historian laitokselle tekemä pro gradu -tutkielma *Marttojen sota: Marttaliiton toiminta vuosina 1939-1944* (2002). Tutkimuksessa on tarkasteltu Hämeen-Satakunnan piiriliiton toimintaa sekä eritelty marttojen jäsenistölleen tarjoamia konkreettisia neuvoja ja selviämiskonsteja talvisodan, välirauhan sekä jatkosodan ajalta. Sotavuosia kokonaisuutena tarkastelee myös Mia Tuomisen Helsingin yliopiston kotitaloustieteen pro gradu -työ ”*Yks konsti on aina jäljel eikä se ol vielä viimene*”: *Marttaliitto ja sota Emäntälehdessä* (1995). Kyseinen tutkimus paneutuu kvalitatiivisen sekä kvantitatiivisen sisällönerittelyn keinoin Marttaliiton äänenkantajassa, *Emäntälehdessä*, julkaistuihin sota- ja pula-aikaa käsitteleviin artikkeleihin ja niiden kautta liiton neuvontatyöhön laajemminkin. Lisäksi mainitsemisen arvoinen, joskin hieman eri näkökulmasta sotaa ja pulaa tarkasteleva pro gradu -tutkielma on Aino Jauhiaisien *Perheenmännille annetut neuvot ruokapulan torjumiseksi Suomessa sotavuosina 1939-1944* (2009) Helsingin kotitaloustieteen laitokselta. Tutkimus ei käsittele suoranaisesti Marttaliittoa, vaan vuonna 1941 perustetun Kotitalouskeskuksen ruokataloudenhuollon ohjekirjasia sekä ruokapulan torjumista käsitelleitä *Kotiliesi*-lehden artikkeleita, mutta sen tulokset kuvastavat hyvin niitä konkreettisia keinoja, joita Kotitalouskeskuksen taustalla toimineet naisjärjestöt, kuten Marttaliitto, tuottivat jäsenistöilleen.

Tutkimusta aloittaessani olin hieman yllättynyt, että marttojen sota-aikaisen toiminnan tarkastelu on rajoittunut käytännössä vain edellä esitettyihin tutkimuksiin. Ottaen huomioon, että järjestö on ollut jo 120 vuoden ajan merkittävä osa suomalaisten naisten historiaa, ei sen sodan aikaista roolia yhtenä maan suurimmista naisjärjestöistä ja merkittävänä kotitalousneuvonantajana tai yhdistyksessä tehtyä työtä pulaa vastaan voi sivuuttaa. On ymmärrettävää, että sota ja naiset yhdistetään helposti Lotta Svärd -toimintaan sekä lottien konkreettiseen maanpuolustustyöhön, mutta kuten Jalovaara toteaa, ”oli myös marttojen neuvontatyöllä suuri merkitys heidän auttaessaan koteja ja kotinsa menettäneitä pääsemään yli poikkeusajasta”⁹.

1.3 Aineiston esittely ja tutkimusmenetelmät

Tutkimukseni kannalta keskeisimmät alkuperäislähdeaineistot löytyvät Marttaliiton kokoelmista (MA 1 ja 2, Kansallisarkistossa) sekä Helsingin Marttayhdistyksen arkistosta (HMY, Helsingin

⁹ Jalovaara 2019, 107.

kaupunginarkistossa). Aineistoa kerätessä keskeiseksi rajaavaksi tekijäksi nousi ajanjakso, jonka pohjalta materiaalit valikoitiin. Kansallisarkistoon sijoitetut Marttaliiton keskustoimikunnan asiakirjat ja julkaisut löytyvät selkeästi arkistoituina, ja muutakin materiaalia on säilynyt paljon 1940-luvulta. Materiaalin laajuuden vuoksi on tarkastelun lähtökohdaksi valittu Marttaliiton vuosikertomukset vuosilta 1941–1944. Vuosikertomukset ovat liiton muotoilema kuvaus omasta toiminnastaan ja ne ovat julkiseksi tarkoitettuja. Näin ollen ne osoittavat parhaiten, mitä toimintaa martat toteuttivat, miten toimintaa liitossa arvotettiin ja millaiset asiat nähtiin merkityksellisimmiksi viestiä ulospäin. Vuosikertomusten lisäksi tutkimusta varten on käyty läpi muitakin kesän 1941 ja syksyn 1944 välille sijoittuvia asiakirjoja, kuten erilaisten kokousten pöytäkirjoja, toimintasuunnitelmia ja -kertomuksia, näyttely- ja kurssitoiminnan materiaaleja sekä muuta Marttaliiton ja sen alaisten yhdistysten tuottamaa kirjallista materiaalia.

Koska tutkimuksessa keskitytään toimintaan maan asutuskeskuksista suurimassa, ovat tarkemmin Helsinkiä koskevat aineistot ratkaisevassa osassa helsinkiläisen marttatoiminnan kuvittajana. Kansallisarkistosta Marttaliiton keskustoimikunnan aineistojen yhteydestä löytyvät Uudenmaan marttapiiriliiton asiakirjat, etenkin vuosikertomukset, muodostavat tarkasteltavan kaupungin sisällään pitävän piiriliiton toimintaa kuvaavimmat aineistot. Helsingin Marttayhdistys ajoi etenkin 1950-luvulla, mutta myös ennen tätä, erillisen Helsingin marttapiiriliiton perustamista, mikä osoittaa Helsingin omanlaatuisena koettua asemaa liiton sisällä, sekä sitä, kuinka Uudenmaan piiriliitto ei helsinkiläisten näkökulmasta aina täyttänyt odotuksia juuri heidän ongelmiansa vastaajana.

Paikallistasolla Helsingissä nousevat tärkeimmiksi Helsingin Marttayhdistyksen omat aineistot. Kyseessä oli ennen vuoden 1946 alueliitoksia Helsingin kaupungin ainoa marttayhdistys¹⁰, joka oli samalla myös valtakunnallisella tasolla suuri yhdistys ja ehdottomasti suurin marttayhdistys Uudenmaan marttapiirissä yli 1000 jäsenellään läpi sotien¹¹. Helsingin Marttayhdistys ry lakkautettiin 2000-luvun alussa, jolloin kaikki arkistomateriaali siirrettiin Helsingin

¹⁰ Helsingin kaupunkiin liitettiin 1946 muun muassa Haaga, Herttoniemi, Malmi ja Lauttasaari, joissa kaikissa oli omat marttayhdistyksensä jo sotien aikana. Kts. lisää Helsingin ympärysalueiden marttayhdistyksistä mm. Uudenmaan marttapiiriliiton (Umpl) vuosikertomus 1944, 13-15. MA1, C11/51, KA.

¹¹ Uudenmaan piiriliiton alaisilla yhdistyksillä oli vuonna 1941 jäseniä yhteensä 3691, joista Helsingin Marttayhdistyksen jäseniä 1390. Vuonna 1944 vastaavat luvut olivat 3215 ja 1120. Umpl vuosikertomus 1941, 3-4. MA1, C11/51, KA; Umpl vuosikertomus 1944, 3-4. MA1, C11/51, KA.

kaupunginarkistoon jokseenkin järjestämättömänä arkistokokonaisuutena. Materiaalia on kohtalaisen paljon, mutta sen talletus ja luettelointi on jäänyt kesken, minkä takia aineistojen läpikäyntiin on täytynyt paneutua eri tavoin kuin Kansallisarkistossa sijaitsevien materiaalien kohdalla. Helsingin Marttayhdistyksen materiaaleja on rajattu samoilla ehdoilla kuin Marttaliitonkin materiaaleja, eli huomio on keskitetty jatkosodan aikaiseen toimintaan ja kaikki asiakirjatyypit pöytäkirjoista toimintakertomuksiin on otettu huomioon. Keskeisimmän lähdemateriaalin muodostaa kuitenkin yhdistyksen toiminnasta kertovat vuosikertomukset samoista syistä kuin Marttaliiton kohdalla. Materiaalia ei ole ollut saatavilla täysin samassa mittakaavassa kuin Marttaliiton materiaaleja, mutta löytyneet aineistot ovat tarjonneet arvokasta tietoa helsinkiläismarttojen toiminnasta.

Kerättyä arkistomateriaalia tarkastellaan tutkimuksessa laadullisen sisällönanalyysin keinoin. Aiheesta kirjoittaneiden Jouni Tuomin ja Anneli Sarajärven mukaan sisällönanalyysillä pyritään luomaan tutkijan käytössä olevan aineiston avulla sanallinen kuvaus jostain ilmiöstä, jota käsiteltävä aineisto kuvaa. Tarkoituksena on tutkittavaa arkistomateriaalia erittelemällä ja pilkkomalla muodostaa siitä selkeästi kuvattavissa oleva kokonaisuus, jonka avulla tutkimuskysymyksiin voidaan antaa vastauksia menettämättä kuitenkaan aineistoista havaittavia merkityksiä tai informaatiota. Tutkimuksen kohteena olevan materiaalin analyysi voidaan toteuttaa joko *aineistolähtöisesti*, jolloin aineistosta nostettujen huomioiden luokittelu tapahtuu aineiston itsensä ehdoilla, tai vastaavasti *teorialähtöisesti*, jolloin analyysi perustuu jo ennalta määriteltyyn teoriaan tai viitekehykseen.¹²

Aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä edetään aineiston ehdoilla tarkastellen ensisijaisesti siitä esiin nousevia teemoja ja toistuvia käsitteitä. Kolmivaiheisessa prosessissa tekstimuodossa oleva aineistomateriaali ensin tiivistetään, jonka jälkeen pelkistettyyn asuun muodostetusta materiaalista ryhmitellään samankaltaisia tai toisistaan eroavia kokonaisuuksia ja käsitteitä. Näiden jälkeen luokiteltu aineisto vielä käsitteellistetään, jonka aikana aineiston tarjoama tieto saadaan analysoitavaksi ja sen perusteella muodostettu teoreettinen käsitteistö lopulta tieteelliseen tarkoitukseen soveltuvaksi. Tuomi ja Sarajärvi kuvaavat aineistolähtöistä sisällönanalyysia

¹² Tuomi Jouni, Sarajärvi Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi*, Tammi, Helsinki 2017, luvut 4.2, 4.4 (sivunumeroimattomasta e-kirjasta).

keinona yhdistellä näitä aineistosta nousseita käsitteitä, joiden pohjalta on mahdollista vastata tutkimuksessa määritettyihin tutkimuskysymyksiin.¹³

Teorialähtöistä sisällönanalyysia Tuomi ja Sarajärvi kuvaavat taas sellaiseksi luokittelukeinoksi, jossa aineistosta esiin nousevat käsitteet ja asiat asetetaan ennalta muodostettuun analyysirunkoon. Tämä runko perustetaan ennalta valittuun teoriaan tai malliin, jonka pohjalta aineistosta poimittavat asiat luokitellaan siihen istuviin sekä sen ulkopuolelle jääviin kokonaisuuksiin. Ero näiden välillä on kirjoittajien mukaan siis siinä, kuinka aineiston asiat liitetään teoreettisiin käsitteisiin. Vaihtoehtoina on siis muodostaa teoreettiset käsitteet aineiston pohjalta tai soveltaa jo olemassa olevaa ja ennalta valikoitua teoreettista käsitteistöä, johon aineistoa heijastetaan.¹⁴

Tässä tutkielmassa analyysin kohteena olevaa aineistoa eli Marttaliiton ja Helsingin Marttayhdistyksen vuosikertomuksia sekä muuta materiaalia tullaan lähestymään rinnakkain sekä aineisto- että teorialähtöisen sisällönanalyysin menetelmiä soveltaen. Kumpikin sisällönanalyysin tavoista on jo itsessään varsin monivaiheinen ja siten myös työläs runsasta historiallista arkistomateriaalia käsiteltäessä, joten tässä tutkielmassa onkin päädytty soveltamaan edellä esitettyjä sisällönanalyysin metodeja ja keinoja kiinnittäytymättä niihin kuitenkaan täysin. Sen sijaan niiden keinoin saatavaa tietoa hyödynnetään historian tutkimuksessa yleisen aineistolähtöisen lähestymistavan tukena.

Muiden muassa Jorma Kalela on kirjoittanut historian tutkijan roolista historiallisen aineistomateriaalin käsittelijänä. Hänen mukaansa tutkijan tehtävä on esittää tarkasteltavalle aineistolle keskeiset kysymykset, joiden avulla menneisyyden *hiljaisista jäljistä* syntyy tutkijalle *puhuvia lähteitä*. Historiantutkijan ei siis tulisi olettaa näiden mykkien menneisyyden todistusaineistojen tarjoavan vastauksia tutkittuun aiheeseen sellaisenaan, vaan tiedostaa, että vasta tutkijan aineistolle esittämien kysymysten kautta voidaan saatua tietoa hyödyntää tutkimuksen lähteinä. Kalelan mukaan historian tutkijan onkin tärkeää ottaa huomioon, että hän esittää tutkittavalle aineistolle oikeanmukaisia ja perusteltuja kysymyksiä.¹⁵

¹³ Tuomi, Sarajärvi 2017, luvut 4.2, 4.4.3 (sivunumeroimattomasta e-kirjasta).

¹⁴ Tuomi, Sarajärvi 2017, luvut 4.2, 4.4.4 (sivunumeroimattomasta e-kirjasta).

¹⁵ Kalela Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki, 2000, 55-56, 95-98.

Historiantutkimuksessa tuleekin samanaikaisesti tiedostaa tutkijan oman ajan ja ympäröivän kulttuurin tuomat vaikutteet tutkimusprosessissa, mikä on myös Tuomin ja Sarajärven mukaan yksi syy täydellisen aineistolähtöisen tutkimuksen tuottamisen esteenä. Havaintoihin vaikuttavat aina tutkijan ennakko-oletukset sekä käyttämät käsitteet, mikä puolestaan vaikuttaa tahtomattakin tutkimuksen tuloksiin. Kalelan mukaan historiantutkijan onkin syytä pyrkiä *rekonstruoimaan* oikeellinen kuva menneestä ja se mielessä pitäen *argumentoida* tulkintansa lukijalle.¹⁶ Edellä esitetty arkistomateriaalien muodostama kokonaisuus muuntuukin tämän tutkimuksen tarpeisiin sopivaksi murtatoimintaa kuvaavaksi lähdemateriaaliksi vasta siinä vaiheessa, kun seuraavassa alaluvussa eritelty tutkimuskysymykset on sille esitetty.

1.4 Tutkimuksen rajausta ja kysymyksenasettelu

Tutkielmassa perehdytään Murttaliiton toimintaan jatkosodan aikana, ja kuten jo aiemmin esitin, on huomio keskitetty järjestön toimintaan Helsingissä. Aiheen rajausta puoltaa se, että Murttaliiton sodanaikaisesta historiasta, varsinkin kaupunkiympäristössä, on vielä varsin niukasti tutkimusta. Noin kolmannes sota-ajan murttajäsenistä asui Karjalan maalaiskunnissa, ja maanviljelyllä elävä väestö kattoi noin 60 % liiton jäsenistöstä koko Suomessa¹⁷. Tästä syystä murttojen sota-aikaiseen toimintaan viittaava tutkimus keskittyykin pitkälti sotatoimialueille, maaseudulle sekä luovutetun Karjalan alueille, sillä liiton neuvontatyö oli tuohon aikaan luonnollista ohjata näiden suuntaan. Siksi onkin kiinnostavaa tarkastella, kuinka Murttaliitto onnistui perinteisesti talonpoikaista perinnettä kantavana järjestönä vetoamaan kaupunkilaisväestöön samalla kun suurin osa sen jäsenistöstä asui yhä asutuskeskusten ulkopuolella.

Maan suurimmassa kaupungissa toimiminen vaati murttoilta monin tavoin erilaista lähestymistapaa neuvontaan ja kodinhoitoon kuin maaseudulla, sillä perheen omavaraisuuden tavoittelu ei ollut samalla tavoin itsestäänselvyys kuten maalaiskodeissa, eikä kaupunkilaisilla yleensä ollut omaa maata viljeltävänä tai kotieläimiä hoidettavana. Kontrasti pääkaupungin ja muun Suomen välisessä murttoiminnassa on kiinnostavaa myös siksi, että etenkin yhdistyksen alkuaikoina juuri

¹⁶ Kalela 2000, 55-56; Tuomi, Sarajärvi 2017, luku 4.2 (sivunumeroimattomasta e-kirjasta).

¹⁷ Koskelainen Liisa, *Murttaa ja vähän Mariaakin. Murttajärjestön toiminta ja aatteellinen tausta talvisodan päättymisestä nykyaikaan*. Otava, Keuruu 1999, 164; Murttaliiton (ML) vuosikertomukset 1941-1944. MA1, C11/23, KA.

helsinkiläinen sivistyneistö pyöritti toimintaa kohdistuen neuvonta- ja sivistystyön maaseudun emännille sekä työläisnaisille, ja järjestöä pidettiin yleisesti kaupunkilaisjärjestönä. Tilanne kuitenkin muuttui pikkuhiljaa 1930-luvun aikana, kun keskusjärjestön ja piiriliittojen hallintoasemiin kannustettiin valitsemaan tavallisia perheenemäntiä maaseutujen paikallisyhdistyksistä, eikä järjestö ollut enää niin Helsinki-vetoinen. Näin ollen pääkaupungin marttojen neuvonta- ja harrastustoiminta muodostui toteutettavaksi entistä enemmän helsinkiläisiltä helsinkiläisille, erikoistuen tarjoamaan vastauksia nimenomaan kaupunkilaisten emäntien ongelmiin.¹⁸

Tutkimuksen aikarajaus on määritetty jatkosodan raamien sisään, eli kesän 1941 ja syksyn 1944 välille. Perustelu nimenomaan jatkosodan valitsemisesta muodostuu kolmesta näkökulmasta. Ensinnäkin elintarvikepula oli kovimmillaan juuri jatkosodan aikana, ja Marttaliiton toimintaedellytykset kotitaloudellisen neuvonnan tarjoajana siten myös suurimmat. Etenkin ”nälkätalvena” tunnettu ajanjakso vuosien 1941 ja 1942 välissä oli kaupungeissa mitä hankalin, kun jopa peruselintarvike peruna ehti loppua Helsingistä¹⁹. Jatkosodan ensimmäisen talven vaikeuteen vaikuttivat niin valtion heikko valmistautuminen pitkittyvään sotaan kuin vaikeat ilmasto-olosuhteetkin. Yhdessä nämä asettivat päättäjät, armeijan sekä tavallisen kansan kotirintamalla kovalle, mikä näkyi myös järjestöjen, kuten Marttaliiton ja sen alaisten paikallisyhdistysten toiminnassa. Elintarvikepula jatkui läpi jatkosodan, mutta martat auttoivat kansalaisia taistelemaan sen lisäksi myös vaatetuskriisiä vastaan varsinkin sodan viimeisten kahden vuoden ajan. Arki- ja työvaatteiden valmistamiseen vaadittavien materiaalien ja raaka-aineiden kasvattaminen, jalostaminen ja ylläpito olivat Marttaliitossa vuosien 1943 ja 1944 erityisneuvonta-aiheina, mikä korosti niihin liittyvän neuvonnan tarpeellisuutta entisestään.²⁰

Toinen syy keskittyä nimenomaan jatkosotaan Suomessa toisen maailmansodan aikana käydyistä sodista perustuu siihen, että talvisota, välirauhanaika sekä viimeisimpänä Lapin sota olivat jatkosotaan verrattuna luonteeltaan varsin erilaisia. Jatkosodan pitkittyminen odotettua pidemmäksi muokkasi yhteiskuntaa ja sen toimintaa ratkaisevasti elämän jokaisella osa-alueella,

¹⁸ Koskelainen 1999, 20-21, 164; Tomerasti toiselle sadalle 2000, 8.

¹⁹ Varho Esko, *”Meitä uhkaa nälänhätä”*: kansanhuoltajat ja talven 1941-1942 leipäviljakriisi. Pro gradu -tutkielma, poliittinen historia, Helsingin yliopisto 2008, 20.

²⁰ Koskelainen 1999, 30.

ja eroja suhteessa muihin sotiin näkyi selvimmin muun muassa elintarvikkeiden saannin suhteen. Vaikka jo vuodesta 1939 lähtien asetettiin säännöstelyasetuksia ja sotatilan vuoksi jouduttiin toimeenpanemaan koko kansaan vaikuttavia lakimuutoksia, ei tilanne ollut yhtä pitkäkestoinen ja vakava kuin myöhemmin jatkosodan aikana²¹.

Kolmas ratkaiseva ero talvi- ja jatkosodan välillä löytyy itse marttatoiminnasta. Talvisodan aikana toiminta keskittyi ratkaisevasti sotatoimialueen sekä rintamasotilaiden hyväksi toteutettavaan huoltotyöhön, kun taas jatkosodan aikana toiminta kohdistettiin kotien neuvontatyöhön ja kotirintamalla selviämiseen²². Jatkosodan odottamaton pituus sekä vaikeat sääolosuhteet pakottivat oletetusti myös kansalaisjärjestöt muuttamaan toimintatapojaan pitkäkestoisemmin, ja juuri marthaorganisaation mukautumista suhteessa vallinneisiin poikkeusoloihin tullaan tässä tutkielmassa tarkastelemaan.

Aiempien aiheesta tehtyjen tutkimusten viitoittamana ovat tutkimuskysymyksiksi muotoutuneet seuraavat. Tarkoituksena on arkistomateriaalin pohjalta selvittää ensinnäkin, *millaista marttatoiminta oli Helsingissä jatkosodan aikana*, ja toisaalta tarkastella, *miten kyseisessä toiminnassa kuvastuivat sitä ohjanneet niin liiton ideologiset kuin valtion ylhäältä asettamat reunaehdot*.

Tarkoituksena on kartoittaa tutkimuskysymykseni ensimmäisen osan avulla sitä, millaista toimintaa helsinkiläiset martat toteuttivat jatkosodan aikana, kenelle neuvontatyö suunnattiin ja kuinka sota-ajan haasteisiin järjestössä vastattiin. Helsingistä käsin toiminut Marttaliiton keskustoimikunta teki päätöksiä, jotka vaikuttivat koko maan marttatoimintaan, kun taas Helsingin Marttayhdistys keskittyi luomaan ohjelmaa ja neuvontaa juuri helsinkiläisille. Tässä tutkimuksessa keskiöön nousevatkin ne näkökulmat, jotka liiton yleisistä ohjeistuksista voitiin toteuttaa Helsingissä. Monet kaupunkilaiskodit olivat fyysisesti erilaisia kuin maatilat, eikä täydelliseen omavaraisuuteen ollut Helsingissä mahdollisuuksia tilanpuutteen ja ihmismäärän vuoksi, vaikka

²¹ Riihijärvi-Samuel Maija, Sotavuosien suomalainen ruokapöytä. Teoksessa Haataja Lauri (toim.), *Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat. Osa 2 : Kotirintamalla*. Weilin+Göös, Porvoo 2002, 100.

²² ML vuosikertomus 1941, 5. MA1, C11/23, KA.

martat katsoivatkin tiukalla ja huolellisella talouden- ja kodinhoidolla sen olevan mahdollista²³. Tähän tutkimuskysymykseen pyritään vastaamaan etenkin aineistolähtöisen sisällönanalyysin työkaluja soveltaen siinä määrin, kun se on mahdollista tutkijan ennakko-oletukset ja -ajatukset huomioon ottaen.

Toinen tutkimuskysymys puolestaan nostaa esiin marttatoimintaan liiton sisältä sekä ulkopuolelta vaikuttaneita ideologisia ja taloudellisia tekijöitä. Helsinki, muiden suomalaisten kaupunkien ohella, erosi Marttaliiton pääasiallisesta kannatusalueesta sosioekonomisella tasolla, koska kaupungeissa huomattava osa martoista oli keskiluokkaisia palkansaajia ja työssä käyviä naisia, kun taas maaseudulla pääasiallinen tulonlähde oli maanviljely²⁴. Oletus tutkimusta aloittaessa oli kuitenkin, että vallitsevat odotukset naista, emäntää ja äitiä kohtaan olivat sota-aikana koko maassa pitkälti samat ja ihannenaisten piirteet monin paikon samankaltaiset taustasta ja asuinpaikasta huolimatta. Myös ulkopuolelta marttatoimintaa ohjanneet voimat koskettivat suurelta osin koko liittoa. Marttaliitto ylläpiti tarkkaa jäsenrekisteriä ja tuotti vuosikertomuksia toki yhdistyslainsäädännön velvoittamana, mutta myös valtiolta haettavien taloudellisten avustusten hakemista varten²⁵. Ennakko-oletuksenani ennen tutkimuksen aloittamista olikin, että vaikka kaupunkiympäristössä eläneitä emäntiä jouduttiin neuvomaan sodan aiheuttamien haasteiden edessä hyvinkin laajasti puutteellisilla raaka-aineilla ja taloudellisilla resursseilla, pysyisivät marttaideologian ydin ja toiminnan perusraamit kuitenkin samana kuin ennen sotiakin.

Tutkielma rakentuu tutkimustehtävien ympärille seuraavasti. Ensimmäinen luku johdattelee tutkimukseen ja sen aiheeseen. Luvussa kaksi taustoitetaan tutkimuksen keskeisiä tekijöitä ja sitä yhteiskunnallista todellisuutta, jossa martat toimivat jatkosodan vuosina. Tämä tarkoittaa Marttaliiton ideologisen ja hallinnollisen kehityksen kuvausta 1930-luvulle saakka sekä sota-ajan Helsinkiin ja suomalaiseen yhteiskuntaan tutustumista hieman laajemminkin. Kolmannessa luvussa tarkastellaan Marttaliiton toimintaa jatkosodassa, ja kuvataan liiton toimintamuotoja sekä niitä valtakunnallisia neuvoja ja ohjeita, joita sitten Helsingissä muun Suomen ohella noudatettiin

²³ Kukkanen Krista, *Marttojen sota. Marttaliiton toiminta sotavuosina 1939-1944*. Pro gradu -tutkielma, Suomen historia, Tampereen yliopisto 2002, 82; Helsingin Marttayhdistyksen (HMY) vuosikokouksen pöytäkirja 29.1.1943. HMA, Ca1, Helsingin kaupunginarkisto (HKA).

²⁴ Esim. ML vuosikertomus 1942, 5. MA1, C11/23, KA ja Umpl vuosikertomus 1942, 4. MA1, C11/51, KA.

²⁵ Koskelainen 1999, 148.

ja jalkautettiin koteihin. Neljännessä luvussa paneudutaan taas tarkemmin tutkielman keskeiseen kysymykseen, eli millaista Helsingin Marttayhdistyksen toiminta jatkosodassa oli, ja viidennessä luvussa näitä tutkimusmateriaalista esiin nousseita löytöjä peilataan seuraavassa alaluvussa esiteltävään teoreettiseen viitekehykseen. Lopuksi tutkielman vaiheet sekä aineistosta johdetut johtopäätelmät vedetään yhteen kuudennessa ja viimeisessä luvussa.

1.5 Tutkimuksen teoreettinen viitekehys

Tämän tutkielman toiseen tutkimuskysymykseen pyritään vastaamaan kahden toisistaan eroavan, mutta marttatoimintaan linkittyvän teoreettisen näkökulman pohjalta. Toisaalta huomioon otetaan Marttaliiton ja sen alajaostojen *korporatistinen* luonne valtionavustusta vastaanottaneena kotitalousneuvojana, mitä mielessä pitäen tarkastellaan yhdistyksen asiakirjojen kautta laajemmin valtion ja yhdistyselämän nivoutumista toisiinsa. Tämän lisäksi huomiota kiinnitetään toimintaa ohjanneen marttaideologian taustalla vaikuttaneeseen *maternalistiseen* elämäntavomukseen, jossa nainen nähtiin yhteiskunnan jäsenenä ensi sijassa lapsiaan ja yhteiskunnan vähäosaisempia auttavana ja heistä huolehtivana äitinä.

1.5.1 Järjestökenttä ja valtion talous

Ollila on todennut, että kotitalouskysymys sekä kotitalouksien auttaminen, neuvominen ja tukeminen on ollut läsnä Marttaliiton toiminnassa koko sen olemassaolon ajan. Tämän lisäksi hän on yhdistänyt 1920- ja 30-luvuilla tapahtuneen kotitalouskysymyksen tieteellistymisen tiiviiksi osaksi martta-ajattelua. Ollila on esittänyt, että kotitalouskysymyksen kehittäminen sekä kotitaloustieteen vakiintuminen tieteenalana olivat Marttaliiton keinoja, joilla he vahvistivat omaa toimintaympäristöään yhteiskunnassa. Kotitalouksien olojen sekä naisten kotitaloudellisen osaamisen edistämisen lisäksi martat edistivät myös ajatusta emännän työn arvostettavuudesta ammattinimikkeenä, tehden töitä etenkin emäntäkoulutuksen ja ammattiin valmistumisen mahdollistamiseksi. Tämän vahvistamiseksi martat avasivat talous- ja kotiapulaiskouluja, ylläpitivät neuvonta- ja koulutustyöllä emäntien ammatillista osaamista sekä tarkastelivat

emäntätyötä myös kansantaloudelliselta kannalta.²⁶ Samaa ajatusta soveltaen nähdään Marttaliitto tässä tutkimuksessa ammattinimikkeen *emäntä* järjestäytyneenä etujärjestönä eli korporaationa, joka edisti oman ammattiryhmänsä etuja ja tavoitteita yhteiskunnassa. Emännällä tässä tapauksessa viitataan niin perheelliseen äitiin, lapsettomaan rouvaan kuin naimattomaan kodinhengettäreen, josta saattoi lähivuosina tulla äiti ja sitä kautta perheenemäntä.

Korporatismilla viitataan yleisimmin etujärjestöjen eli korporaatioiden ja valtion väliseen suhteeseen sekä korporaatioiden väliseen sopimustoimintaan. Laajemmin korporatismilla on viitattu myös poliittiseen järjestelmään, jonka sisällä toimivat korporaatiot käyttävät lainsäädäntövaltaa parlamentaarisen järjestelmän sijasta, tunnetuimpana esimerkkinä Italiassa omaksuttu hallintojärjestelmä Benito Mussolinin alaisuudessa 1940-luvulla. Sota-aikana Suomessa vallitsi suunnitelmatalouden kaltaisin toimenpitein ylläpidetty säännöstelytalous, ja korporatismiin liitetäänkin usein vastaavanlainen talouselämän säännöstely, jossa julkinen valta osallistuu voimakkaasti talouselämän ohjailuun. Sotien aikana vakiintunut elinkeinoelämän ja valtion yhteistyö heijastui myös kolmannen sektorin toimijoihin.²⁷ Selkeimmin etujärjestöjen astuminen julkisen vallan toimialueelle on Suomessa nähty ammattiyhdistysten toiminnassa sekä kolmikantaan perustuvassa tulopolitiikassa, mutta korporatistisia toimia on ollut käytössä myös muilla politiikan ja talouden osa-alueilla.

Pauli Kettusen mukaan erilaiset korporatistiset edustusmuodot vakiintuivat ja levisivät talvi- ja jatkosotien aikaisessa säännöstelytaloudessa, kun ”talouden eri ryhmät olivat järjestöjensä johtajien kautta edustettuina valtiollisen politiikan valmistelussa ja toimeenpanossa”. Poliittisen päätöksenteon vaiheisiin lomittui siis myös ei-valtiollisia toimijoita, joiden tavoitteilla ja mielipiteillä saatettiin vaikuttaa päätösten lopputulemaan ja niiden toteuttamiseen yhteiskunnassa.²⁸ Marttaliiton kontekstissa tätä kuvaa hyvin se, että Marttaliitonkin

²⁶ Ollila Anne, Kotitalous naisliikkeen ongelmana. *Historiallinen Aikakauskirja* 82:2 (1991), 131-133.

²⁷ Helander Voitto, *Korporatismi. Traditiosta, esiintymisestä ja ilmiöllisistä tulkinnoista*. Gaudeamus, Helsinki 1981, 14, 22, 24, 78-79; Vartainen Juhana, Suomalainen korporatismi ja talouspolitiikan vastuu. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 87:4 (1991), 460, 462.

²⁸ Kettunen Pauli, *Suojelus, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994, 288; Kettunen Pauli, The transnational construction of national challenges: The ambiguous Nordic model of welfare and competitiveness. Teoksessa Kettunen Pauli, Petersen Klaus (toim.), *Beyond Welfare State Models: Transnational Historical Perspectives on Social Policy*. Edward Elgar, Cheltenham 2011, 24-25.

toimihenkilöistä löytyi kansanedustajia²⁹, minkä lisäksi liitto antoi lausuntoja ajankohtaisiin perhe- ja sosiaalipolitiikan kysymyksiin, ja sen toimihenkilöt osallistuivat moniin erilaisiin yhteistyöhankkeisiin muiden yhdistysten kanssa.³⁰ Etujärjestöjen lomittuminen valtiolliseen politiikkaan toimi myös toisin päin valtion kansalaisyhteiskuntaan kohdistuvina sääntelytoimina. Marttaliitto sai valtionapua, jolloin se toteutti vapaaehtoisesti yleishyödyllistä neuvontatyötään valtion valvonnan alaisena. Kansalaisten linkittyminen valtioon korporatismin välityksellä on Pohjoismaissa ollut syvälle juurtunutta, ja Skandinaviassa, Suomen tavoin, elää yhäkin laajat kansalaisyhteiskuntarakenteet, joissa osallistuminen vapaaehtois- ja järjestötoimintaan on yleistä ja usein hyvinkin pitkäkestoista.³¹

Tässä tutkimuksessa Marttaliiton katsotaan olevan talouden etujärjestö, jonka tehtävänä oli sille ominaisten kotitalousneuvojen jakamisen ja levittämisen lisäksi yhdistyksen arvojen mukaisten sosiaalipoliittisten tehtävien toteuttaminen sekä emäntien etujen valvominen valtion päätöksenteossa. Toisaalta eräänlaisena kääntöpuolena etujen valvojan roolissa olemiselle nousi valtion valvonnan ulottuminen Marttaliiton toimintaan, ja siten valtion vaikutusvallan leviäminen kansalaisyhteiskunnan alueelle. Marttatoiminnassa valtion vaikutus tuntui konkreettisesti valtiollisilta tahoilta saatavien taloudellisten avustusten muodossa. Valtion toimielimet myönsivät taloudellista tukea sopiviksi katsomiinsa toimintamuotoihin, kuten kotitalousneuvontaan ja raittiustoimintaan, ja sen vastaanottaminen ”sitoutti järjestöt valtiovallan intresseihin”, kuten Anne Ollila on asian muotoillut³². Valtionavustusten anominen vaati Marttaliitolta talousasioiden hallinnollista keskittämistä, mikä johti 1930-luvulta lähtien liiton alaisiin yhdistyksiin ja piiriliittoihin kohdistuvana tiukkenevana kontrollina. Yhdistyksistä vaadittiin mahdollisimman tarkat tiedot avustushakemuksia varten, mikä johti keskustoimikunnan asettamiin tiukkoihin vaatimuksiin huolellisesta kirjanpidosta ja asiakirjojen huolellisesta täyttämisestä.³³ Näin ollen mартtayhdistysten sekä niiden toimihenkilöiden tuli sitoutua, ja sitoutuikin, Marttaliiton yhteisesti määrittämiin sääntöihin ja arvoihin, jotta toiminnan edellytyksenä ollut rahoitus voitiin taata, ja

²⁹ Mm. Marttaliiton valtuuskunnan jäsen Tilda Löthman-Koponen toimi Maalaisliiton kansanedustajana pitkässä parlamentissa. ML vuosikertomus 1941, 6. MA1, C11/23, KA.

³⁰ Kts mm. lausunto kotiapulaiskysymyksestä Sosiaaliministeriön pyynnöstä. ML vuosikertomus 1944, 12-13. MA1, C11/23, KA.

³¹ Kettunen 1994, 300-301; Alapuro Risto, Stenius Henrik (toim.), *Nordic Associations in a European Perspective*. Nomos, Baden-Baden 2010, 13.

³² Ollila 1993, 103.

³³ Ollila 1993, 101-103.

toimintaa siten ylläpitää ja kehittää. Tällä tavoin Marttaliitto onnistui sitouttamaan kaikki yhdistyksen toimihenkilöt aina hierarkkisen järjestelmän alatasoille saakka seuraamaan ja toteuttamaan valtion asettamia ohjeistuksia. Toimihenkilöille järjestettiin erilaisia kirjanpitokursseja ja jäsenille pidettiin luentoja järjestötoiminnasta, samalla kun muita yhdistyksen hallinnolliseen osaamiseen liittyviä ohjeistuksia yhtenäistettiin.³⁴

1.5.2 Äitiys naiskuvan ytimessä

Marttaliiton toimintaa 1930- ja 1940-luvuilla ohjannut kotitalouskysymys tavoitteli naisten aseman parantamista sekä kotitaloustöiden arvostuksen korostamista yhteiskunnassa. Tämä näyttäytyi varsinkin liiton ulkopuolelle suuntautuvassa vaikutustyössä, mutta kotitalouskysymys vaikutti myös liiton sisällä jäsenistölle suuntautuneeseen neuvontatyöhön. Liiton toimihenkilöt olivat käytännössä sanelleet jo yhdistyksen alkuajoista lähtien jäsenistöltä vaadittavan sivistystason sekä muotoilleet raamit naisen roolille kotona ja yhteiskunnassa, mutta 1930-luvulta lähtien marttojen käsitystä naisesta sekä tämän asemasta alettiin muodostaa nimenomaan kotitalouden kautta.³⁵ Marttojen keskuudessa sotien aikana vallinnut näkemys naiseudesta sekä naisen roolista juontaa juurensa kuitenkin kotitaloudenhoidon tieteellistymistä kauemmaksi, ja tässä tutkimuksessa tarkastellaankin Ritva Nätkinin *maternalismiksi* kuvailemaa naisliikkeiden äitiyspainotusta³⁶ ratkaisevana marttaideologiaa muokanneena ajatuksena.

Käsitys naisesta, myös lapsettomasta, äitinä ohjasi käytännössä kaikkien suomalaisten naisliikkeiden muodostumista 1900-luvun vaihteessa, ja marttayhdistyksessä tämä näkemys eli voimakkaana vielä sotavuosinakin. Äitiys- ja emännyspainotteisuus näkyi luonnollisesti Marttaliiton kaltaisissa kotitalousnaisjärjestöissä, mutta se oli Nätkinin mukaan läsnä myös muissa liikkeissä, kuten raittiusliikkeessä ja uskonnollisissa liikkeissä. Nätkin viittaakin maternalismin käsitteellä järjestöjen äitiyspainotuksen lisäksi erityisesti Miina Sillanpäähän kiteytyvään *äitiyden poliittiseen muunnelmaan*, joka ”toimi vertauskuvana naisten kohoamiselle varteenotettavaksi poliittiseksi voimaksi”, ja jolla viitattiin liikkeisiin, joissa ”naiset pyrkivät edistämään äitien ja

³⁴ Koskelainen 1999, 92; Ollila 1993, 102; HMY vuosikertomus 1941, 7. HMA, Dd1, HKA.

³⁵ Ollila 1993, 112, 113.

³⁶ Nätkin Ritva, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä*. Gaudeamus, Helsinki 1997, 20.

lasten hyvinvointia”.³⁷ Vaikka Sillanpää itse edusti työläisnaisliittoa eikä hän ollut koskaan Marttaliiton jäsen, arvostettiin häntä marttojen piirissä³⁸, ja myös marttaideologiassa voidaan tulkita eläneen usko naisesta varteenotettavana poliittisena voimana, kuten Nätkin juuri Sillanpään edustamaa maternalismia on kuvannut³⁹.

Marttaliitto ja sen toimihenkilöt edustivat 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla varsin porvarillista väestönosaa, mikä vaikutti myös yhdistyksen sisällä muodostuneeseen kuvaan naiseudesta ja äitiydestä. Keskiluokkainen elämäntapa ja porvarillinen kuva ydinperheestä korostuivat, kun kyseisiä arvoja ryhdyttiin levittämään kotitaloustieteen nimissä työläisperheisiin ja kansannaisten piiriin.⁴⁰ Nätkin onkin erotellut 1900-luvun vaihteessa syntyneiden työläisnaisliikkeiden sekä porvarillisten naisliikkeiden näkemykset äitiydestä toisistaan: sivistyneistönaisten piirissä äitiys oli oikeus, joka kuului kaikille ja jota ihannoitiin, kun taas työläisnainen joutui taistelemaan jo pelkästä oikeudestaan äitiyteen. Se mitä naiset tavoittelivat, erosi siis huomattavasti, sillä Nätkinin mukaan sivistyneistön taisto käytiin oikeudesta koulutukseen ja ammattiin, työläisnaisten taas niistä oikeuksista, jotka sivistyneistölle jo kuului. Sivistyneistön äidillisyyys ohjautuikin usein oman kodin rajojen ulkopuolelle ollen niin kutsuttua ”yhteiskunnallista äitiyttä”, jossa äidillinen huolenpito laajennettiin koskemaan myös vähempiosaisia sekä köyhiä, kuten myös työväen lapsia.⁴¹

Kuten martta-aktiivi Katri Lehto on myöhemmin tiivistänyt, oli marttaideologian ytimessä keskeisintä naisen auttaminen ja tämän tukeminen kotitalousneuvonnan keinoin:

*”Jokainen äiti tahtoo lastensa parasta, ajateltiin. Kunhan hänelle vain annetaan opetusta ja neuvoja, hän pystyy itse parantamaan tilannettaan sekä aineellisesti että henkisesti, hän saa itseluottamusta ja alkaa kunnioittaa omaa tehtäväänsä ja asemaansa yhteiskunnassa. Näin hänestä tule myös parempi kasvattaja ja valveutunut kansalainen.”*⁴²

³⁷ Nätkin 1997, 20, 23-24, 27.

³⁸ Esimerkkinä maininta Uudenmaan piiriliiton v. 1941 vuosikertomuksessa siitä, kuinka martat huomioivat Miina Sillanpään 75. syntymäpäivän onnittelusähkeen muodossa. Umpl vuosikertomus 1941, 6. MA1, C11/51, KA; Ollila 1993, 154.

³⁹ Nätkin 1997, 24.

⁴⁰ Nätkin 1997, 35-36; Ollila 1993, 105; Ollila 1991, 130; Koskelainen 1999, 220.

⁴¹ Nätkin 1999, 35-36, 40.

⁴² Lehto Katri, *Uudenmaan marttapiiriliitto 1929-1978*. Uudenmaan marttapiiriliitto, Helsinki 1978, 5.

Tämän näkemyksen mukaan nainen pystyi täyttämään velvollisuutensa sekä perheenäitinä että yhteiskunnan kansalaisena, kun häntä oikeaoppisesti siihen ohjattiin. Lainauksessa keskeisenä välittyvä ajatus äitiyden linkittymisestä naisen kansalaisvelvollisuuksien täyttämiseen alleviivaa, miksi juuri äitiyspainotusta on tässä tutkielmassa tarkasteltu martha-aatetta ohjaavana voimana. Keskityn tämän aatteen historiallisiin juuriin seuraavassa luvussa.

2 Naiset suomalaisessa yhteiskunnassa

Ennen varsinaisen sodanaikaisen marttatyön erittelyyn siirtymistä luon vielä lyhyesti katsauksen sekä siihen yhdistyksen sisäiseen että laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin, jossa tämän tutkimuksen kohteena olevaa toimintaa toteutettiin. Tässä luvussa taustoitan Marttaliiton kehityslinjoja ja aiemmin mainitun marttaideologian historiaa järjestön alkuajoista aina 1930-luvulle asti. Lisäksi nostan esiin keskeisiä piirteitä Suomen sodanaikaisista yhteiskunnallisista oloista ja haasteista. Varsinaisten sotatoimien osalta kiinnitän vielä kolmannessa alaluvussa erityistä huomiota jatkosodan Helsinkiin.

2.1 Martat naisjärjestönä

Nykyisin Marttaliittona tunnetun yhdistyksen toiminta lähti liikkeelle vuonna 1899 perustetun *Sivistystä Koteihin* -yhdistyksen muodossa. Järjestö ei saanut välittömästi perustamiskokouksensa jälkeen toimintaoikeuksia keisarilliselta senaatilta, vaan sen tuli poistaa senaatin korvissa epäilyttävä *sivistys*-sana nimestään, jotta toimintaoikeuksien sallimista voitiin harkita. Ongelmaksi noussut sana korvattiinkin nopeasti uskonnollissävyyteisellä *Martta*-nimellä. Vuodesta 1900 lähtien järjestön nimeksi vakiintui *Martta-Yhdistys*, jonka perustehtäväksi muodostui ”levittää kansannaisille tietoa kodin ja lapsien hoidosta sekä edistää heidän taitoansa yksinkertaisissa naisten käsitöissä”⁴³. Sivistyksen levittäminen naisille ympäri Suomen säilyi siis toimintaa ohjaavana ajatuksena sekä sitä toteuttavan sivistyneistön itselleen asettamana tehtävänä, mutta uskonnollisen ja taloudellisen ulottuvuuden korostaminen kansan sivistämisen sijasta mahdollisti yhdistyksen toiminnan laillisuuden Venäjän keisarikunnan alaisuudessa. Järjestö vakiinnutti asemansa yhteiskunnassa nopeasti, ja siitä muodostuikin lyhyessä ajassa maan suurin kotitalousjärjestö. Yhdistyksen sivistystoiminta upotettiin kotitalousneuvonnan sisälle, ja sen avulla emäntiä ja äitejä opetettiin muun muassa oikeaoppiseen kodinhoitoon ja ruuanlaittoon – toimiin, joiden kautta he pääsivät täyttämään kansallisuusvelvollisuutensa äiteinä ja emäntinä.⁴⁴ Yhdistyksen perustajana tunnettu Lucina Hagman kokikin ”suomalaisen naisen olevan

⁴³ Haltia Manja, *Marttatoiminta 1899-1949*, Marttaliitto ry, Helsinki 1949, 23; Ollila 1993, 19-20, 22.

⁴⁴ Haltia 1949, 23-24; Ollila 1993, 10-11; Jalovaara 2019, 15-16, 24.

ensisijaisesti äiti ja kasvattaja”, ja näiden roolien asianmukainen hoitaminen määritti naista kansalaisena⁴⁵. Hagman onkin muotoillut asian kuvaavasti jo vuonna 1902 pitämässään puheessa:

*”Äiti on se, joka antaa luoduille elämän, äidin luonto on siis ytimeltänsä antamista. -- Katsokaa vain äitejä heidän omien perheittensä keskellä, niin näette sen. Äidin lämpimimpien harrastusten ja toimien päämääränä on hänen aviopuolisonsa, hänen lastensa ja kaikkien perheenjäsenten terveinä säilyttäminen ja onnelliseksi tekeminen. -- On laajempi, on isompi koti kuin perhekoti, ja sen laajemman, sen isomman kodin nimi on: kylä, pitäjä, kaupunki, yhteiskunta, isänmaa, maailma. Ei riitä, että naiset ovat pelkästään perhekodin äitejä, heidän tulee myös olla näiden isompien kotien äiteinä, se on: rakkauselämän muodostajina ja ylläpitäjinä niissä.”*⁴⁶

Marttaliitossa yhdistyi 1900-luvun vaihteen suomalaisille naisjärjestöille tyypillinen sekoitus suomalaisuusliikettä sekä naisliikettä, jolle luontaista oli kaupunkilaisen sivistyneistön omaksuma rooli työläis- ja maalaisnaisen opettajina kohti oikeaoppista elämäntyyliä. Kuten Tuominen on pro gradussaan todennut, yhdistyksen tavoitteena oli kuitenkin ensi sijassa emäntien kotiolojen kehittäminen, ei naisten poliittisten vaikutusmahdollisuuksien laajentaminen, ja siitä syystä järjestö sellaisenaan ei asetu suoranaisesti naisasialiikkeeksi, mutta jäsenistönsä perusteella sitä voidaan kyllä kutsua naisjärjestöksi.⁴⁷

Vuosi 1907 oli marttajärjestön historiassa merkityksellinen, sillä valtio antoi tuolloin ensimmäistä kertaa taloudellista apua sen toiminnan tukemiseksi ja kehittämiseksi. Tämän lisäksi sivistyneistön ja neuvontaa vastaanottavan varattoman kansannaisen suhde muuttui yhteiskunnan laajemman demokratisoitumisen mukana, kun molemmat alkoivat maksaa jäsenmaksuja, ja maalaisnaisia voitiin sääntömuutoksen myötä valita myös silloin haaraosastoiksi kutsuttujen paikallisyhdistysten johtokuntiin. 1920-luvulle tultaessa oli martha-aatteen toiminnanala laajentunut koskettamaan yksinomaan kotitalouksista laajemmin muutakin yhteiskuntaa, mikä oli yksi syy siihen, että myös Martta-Yhdistyksen toiminnassa nousi esiin koko kansakuntaa pohdituttanut kysymys ruotsinkielisten oikeuksista. Kaksikielisenä toiminut yhdistys jakautuikin kielikysymyksen vuoksi ruotsinkieliseen *Finlands svenska Marthaförbund*’iin ja Suomalaiseen *Marttayhdistykseen* vuonna

⁴⁵ Ollila 1993, 10.

⁴⁶ Saurio Elli, *Marttojen toimia*. Otava, Helsinki 1949, 90, 92.

⁴⁷ Tuominen 2009, 2.

1924. Tämän jälkeen yhteistyötä jatkettiin järjestöjen väliin luodun *Suomen Marttaliittojen Keskusvaliokunnan* välityksellä.⁴⁸

Yhdistyksen perustamisaselman hellittäminen tapahtui marttaliikkeessä varsinkin 1930-luvun aikana, jolloin sivistyksen jakaminen sivistyneistöltä sivistystä tarvitseville sekä sisällissodan perintönä jääneen valkoisen Suomen porvarillinen maailmankatsomus alkoi vaihtua ajatukseen, jossa suomalaiset kodit linkitettiin yhteen ja naiset alettiin nähdä yhdistyksen silmissä yhtenäisenä joukkona⁴⁹. Vuonna 1939 järjestön nimi *Suomalainen Marttaliitto* muutettiin yksinkertaisesti *Marttaliitto* ry:ksi osana liiton yleistä hallinnollista demokratisoimista. Tuolloin järjestön sääntöjä muutettiin siten, että liiton valtuuskunnan valitsivat jatkossa marttayhdistykset eri puolilla Suomea piiriliittojensa välityksellä, mikä johti myös toiminnan Helsinki-keskeisyyden murenemiseen.⁵⁰ Tässä kohtaa on tosin huomioitava se, että toiminnan demokratisoitua tapahtui samalla vallan keskittäminen aiempaa pienemmälle joukolle, mikä ei puolestaan tukenut todellisen vaikutusvallan laajenemista.⁵¹

Tässä tutkimuksessa Marttaliiton hallinnollinen sijainti Helsingissä nousee yhdeksi keskeiseksi kysymykseksi, vaikkakin liiton johtokuntaan ryhdyttiin valitsemaan varsinkin 1930-luvulta alkaen demokraattisemmin edustusta myös maaseuduilta. Marttaliiton hallinnollinen rakenne muodostui portaittain, ja sitä määritti hyvin hierarkkinen asetelma. Marttaliitto toimi koko organisaation hallinnollisena keskusyksikkönä, jonka ylimmät toimihenkilöt olivat puheenjohtaja ja toiminnanjohtaja. Marttaliiton jäseninä olivat kaikki paikalliset marttayhdistykset, mutta näiden kahden väliseksi linkiksi perustettiin piiriliittoja yhteistyön ja hallinnon helpottamiseksi. Näitä piiriliittoja oli sota-aikaan mennessä perustettu yhteensä 15 eri puolille Suomea. Paikalliset marttayhdistykset olivat kuitenkin niitä, joihin tavallinen perheenemäntä maksoi jäsenmaksunsa, ja joissa toteutettiin erilaiset harrastus- ja neuvonta-aktiviteetit. Suurimmat ja laajalla maantieteellisellä alueella vaikuttaneet yhdistykset olivat vielä jakautuneet (kylä)kerhoiksi, joissa jäsenet kokoontuivat säännöllisesti esimerkiksi ompelu-, opinto- tai kuorotapaamisten muodossa. Jokainen jäsen siis kuului omaan kerhoonsa tai yhdistykseen, jonka välityksellä hän oli

⁴⁸ Lehto 1978, 6; Haltia 1949, 139-141; Ollila 1993, 79; Jalovaara 2019, 52.

⁴⁹ Ollila 1993, 153; Koskelainen 1999, 20-21, 182.

⁵⁰ Haltia Manja, *Marttatoiminta 1949-1974*, Marttaliitto ry, Helsinki 1974, 20.

⁵¹ Ollila 1993, 104.

samanaikaisesti myös alueensa piiriliiton ja siten myös koko valtakunnallisen marttajärjestön jäsen.⁵²

Helsingin Marttayhdistys oli Helsingin ainoa marttayhdistys toisen maailmansodan ylitse. Yhdistyksen alkuhetken katsotaan olevan vuodessa 1900, jolloin juuri Martta-Yhdistykseksi nimensä vahvistaneen järjestön alainen Töölön ompeluseura muodosti yhdistyksen marttakerhon Helsinkiin. Kerho ja sen toiminta Helsingissä oli tuolloin kaksikielistä, kunnes virallisesti ensimmäinen kokonaan suomenkielinen ompeluseura aloitti toimintansa vuonna 1906 Helsingin *Eteläisenä suomalaisena ompeluseurana*.⁵³ Uusia ompeluseuroja syntyi Helsingin alueelle nopeasti ja näiden joukosta valittua johtokuntaa alettiin nimittämään *Helsingin asiamieskomiteaksi*, joka puolestaan vaihdettiin vuodesta 1907 alkaen nimeltään haaraosastoksi. 1910-luvulle tultaessa oli *Helsingin Haaraosastolla* jäseniä yli 800, ja kuluvan vuosikymmenen aikana helsinkiläinen marttatoiminta muotoutui hyvin pitkälle siihen muotoon, jossa se pysyi tulevien vuosikymmenien ajan. Toiminta oli alusta saakka järjestelmällistä, täsmällistä ja nopeasti laajenevaa, minkä seurauksena seurat saivat osakseen huomattavan määrän huomiota ja sitä kautta myös taloudellisia avustuksia ja lahjoituksia.⁵⁴

Itsenäistymisen jälkeen myös Helsingin Haaraosastossa huomattiin kahden vallitsevan kieliryhmän erkaantuminen, ja Martta-Yhdistyksen mallia seuraten jakaantui Helsingin Haaraosasto vuoden 1924 aikana kahtia. Suomenkielinen osa järjestöstä perusti keväällä 1925 *Helsingin Suomalaisen Marttayhdistyksen*, mutta yhteistyötä sen rinnalle perustetun *Helsinfors Svenska Marthaföreningin* kanssa jatkettiin hyvässä sovussa. Lyhyempi nimitys *Helsingin Marttayhdistys ry* otettiin käyttöön vuonna 1935. Toiminnan keskiössä olivat 1930-luvulle tultaessa erilaiset kurssit, havaintonäyttelyt sekä kerhoiltojen omat ohjelmat kuten opiskelu, ompelu ja lauluhetket. Näiden lisäksi yhdistyksessä koulutettiin myös kotiapulaisia Helsinkiin perustetussa Marttakoulussa sekä harrastettiin siirtolapuutarhatoimintaa, jonka martat toivat Ruotsin ja Tanskan esittämän mallin innoittamina Suomeen jo 1900-luvun alussa.⁵⁵

⁵² Ollila 1993, 96-97; Haltia 1974, 20-21; Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 9.

⁵³ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 16-18.

⁵⁴ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 18-20.

⁵⁵ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 26, 28-29, 33, 36.

Helsingiläiset martat kokivat kaupunkilaisen marttatyönsä olevan hyvinkin perusteltua, vaikka kysymys maaseudun ja kaupungin suhteista sekä marttatyön soveliaisuudesta kaupunkiin nousikin esiin Martta-Yhdistyksen ensimmäisten vuosikymmenien aikana toistuvasti. Helsingin Marttayhdistys onkin useamman kerran historiansa aikana nostanut esiin ajatuksen Helsingin marttapiiriliitosta, joskin konkreettisia esityksiä asiassa tehtiin vasta kaupungistumisen kiihtyessä sotien jälkeen ja useamman yhdistyksen alettua toimia Helsingin kaupungin alueella.⁵⁶ Ehdotukset omasta piiriliitosta kuitenkin kuvastivat ajatusta Helsingin erityisestä asemasta marttatyössä.

Helsingin sijainti Uudellamaalla kuitenkin liittää sen osaksi *Uudenmaan marttapiiriliiton* toimintaympäristöä, vaikka ajoittain uuden piiriliiton perustamista pohdittiinkin. Ensimmäiset piiriliitot perustettiin jo 1910-luvun vaihteessa yhden maakunnan yhdistysten, tai silloisten haaraosastojen yhdystoimielimeksi eli haaraosastoliitoksi. Vuodesta 1924 alkaen haaraosastoliitot alettiin kutsua virallisesti piiriliitoiksi. Uudenmaan piiriliitto perustettiin vuonna 1929 hallinnolliseksi yksiköksi Helsingin ja muiden uusimaalaisten kuntien marttayhdistysten sekä Marttaliiton välille. Piiriliittoa oli perustamassa yhteensä 7 yhdistystä, joista yksi keskeisessä roolissa olleista oli Helsingin Marttayhdistys. Paikallaolleet edustajat eivät nähneet piiriliiton tarpeellisuutta täysin yksimielisesti, ja piiriliiton välttämättömyyttä pohtivat etenkin helsinkiläiset, joilla oli jo ennestään vahva yhteys Marttaliittoon sekä omat taloudelliset tukijansa. Heitä huoletti ensisijaisesti byrokratian lisääntyminen sekä kolmannen portaan aiheuttama kankeus marttatyössä. Asia tuotiin esiin vielä perustamiskokouksessa, mutta lopulta kaikki päätyivät kannattamaan piiriliiton perustamista.⁵⁷

Marttajärjestön portaasta riippumatta, olivat toiminnan keskiössä kuitenkin aina erilaiset kotitaloudellisen neuvonnan muodot. Jäsenten mielenkiinnon kohteet ja tarpeet pyrittiin ottamaan paikallisessa ohjelmassa monipuolisesti huomioon, mutta samalla toiminta sovitettiin Martta-Yhdistyksen valtakunnallisten ohjeistuksien ja linjojen kanssa sopivaksi. Martta-aatteesen pohjannut toiminta perustui sen ensimmäisten vuosikymmenien aikana vahvasti ajatukseen ”rahvaan ja työläisnaisen kohottamiseksi taloudellisessa, siveellisessä ja älyllisessä suhteessa”⁵⁸.

⁵⁶ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 12.

⁵⁷ Lehto 1978, 4, 6-7; Uimpl vuosikertomus 1929, 1. MA1, C11/51, KA.

⁵⁸ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 17.

Toiminnan keskeisenä tavoitteena Marttaliitossa, piiriliitoissa ja yksittäisissä yhdistyksissä oli eri yhteiskuntaluokkien välisen keskustelun luominen sekä laajojen kansankerrosten lomassa erityisesti suomalaiskansallisen kulttuurin vahvistaminen nimenomaan kotiympäristöstä lähtien. Konkreettisesti kotiympäristöön ja naisten toimintaan pyrittiin vaikuttamaan kaikilla kolmella tasolla tarjoamalla kursseja etenkin ruokatalouden, käsitöiden ja kodinhoidon alalta, mutta myös järjestämällä näyttelyitä ja opintomatkoja sekä pitämällä esitelmiä ja alustuksia erilaisissa tilaisuuksissa.⁵⁹

2.2 Sota-ajan työ- ja talousmarkkinat

Marttoja voidaan pitää varsin kuvaavana esimerkkinä sota-aikana eläneiden naisten Suomesta. Jäsenistö koostui monipuolisesti eri yhteiskuntaluokkien edustajista ja toiminnassa mukana olleita naisia löytyi niin maaseudulta kuin kaupungeistakin. Yhteistä naisille sodan kohdanneessa yhteiskunnassamme oli kuitenkin työnteko sekä kotirintaman selviämiseksi tehdyt toimenpiteet. Marttaliiton omissa, tutkielmassa käytetyissä aineistomateriaaleissa ei naisten palkkatyötä käsitellä käytännössä lainkaan, ja käsitteellä *marttatyö* viitataan Marttaliiton alaisuudessa toteutettuun kotitalouden ja perheen piirissä tehtyyn työhön sekä vapaaehtoiseen avustus- ja huoltotyöhön. Marttojen kerrotaan olleen mukana sodalle luontaisissa talkootöissä, mutta esimerkiksi teollisuuden piirissä työskennelleisiin naisiin ei marttojen vuosikertomuksissa viitata, vaikka jäsenistöön etenkin kaupungeissa kuului myös työläisväestöä. Esimerkiksi Uudenmaan marttapiiriliiton alueella työläisiä oli jopa 20–30 % jäsenistöstä jatkosodan vuosina ja palkansaajia kokonaisuudessaan noin kolme neljäsosaa.⁶⁰

Suomi oli 1940-luvulle tultaessa yhä varsin maatalousvaltainen. Maan väestö jakautui maaseudun ja kaupunkien välille siten, että suurin piirtein 23 % asui kaupungeissa ja 77 % puolestaan maaseudulla. Krista Kukkanen on pro gradussaan pohtinut Suomen väestörakennetta professori Heikki Wariksen tutkimuksen pohjalta, ja korkeassa maalaisväestön osuudessa on heidän mukaansa merkityksellistä ottaa huomioon, että virallisissa tilastoissa maalaisväestöön on laskettu mukaan myös kauppaloiden, kuten Riihimäen ja Rovaniemen sekä Helsingin ympäryskylien

⁵⁹ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 17-18; Lehto 1978, 7-8; Koskelainen 1999, 29-30.

⁶⁰ Umpl vuosikertomus 1941, 4. MA1, C11/51, KA; Umpl vuosikertomus 1944, 4. MA1, C11/51, KA.

asukkaat, vaikka todellisuudessa kaikki näiden alueiden asukkaat eivät maaseudun asukkaiksi lukeutuneetkaan. Kokonaisuudessaan maaseudulla asui siis noin kaksi kolmannesta suomalaisista ja kaupunkimaisessa ympäristössä kolmannes.⁶¹ Myös marttajäsenistö oli kokonaisuudessaan maatalousvaltaista, ja Suomen kokonaisväestöön verrattuna maataloudesta elantonsa saavien määrä oli varsin samassa suhteessa, sillä hieman yli 60 % martoista sai elantonsa maataloudesta⁶².

Toisen maailmansodan puhkeaminen muutti suomalaisten työntekoa varsin merkittävästi niin maaseuduilla kuin kaupungeissakin. Ennen sotia olivat ammatit hyvin sukupuolittuneita ja naisten osuus palkkatöissä varsin matala, mutta tilanne muuttui sodan myötä kokonaisvaltaisesti. Parhaassa työiässä olleiden miesten lähtö rintamalle aiheutti teollisuudessa, palveluammateissa ja maatiloilla valtavia haasteita työvoiman vähetessä, ja tätä tyhjiötä astuivat naiset paikkaamaan. Naiset olivat siirtyneet palkkatöihin jo talvisodan aikana siinä määrin, että jatkosodan alkaessa oli siirtymä varsin luonteva, joskin siirtyminen töihin saattoi osalle tuntua väliaikaiselta lyhyen sodan odotuksen vuoksi. Samanaikaisesti maahan asetettiin työvelvollisuuslaki, jonka perustein kansalaiset voitiin määrätä töihin, mutta tätä lakia sovellettiin lopulta varsin vähän, pitkälti aktiivisen ja toimeliaan vapaaehtoistyöhön osallistumisen vuoksi. Toisaalta myös syvälle juurtuneiden sukupuoliroolien hitaan muutoksen takia ei naisten siirtyminen työelämään välttämättä tuntunut muutenkaan pitkäkestoiselta, vaan lähinnä asialta, joka muuttuisi miesten palatessa rintamalta. Naisten roolia työelämässä ei voi kuitenkaan sivuuttaa jatkosodasta ja laajemmin sotavuosista puhuttaessa, olihan kuitenkin muun muassa sotateollisuudessa parhaimmillaan jopa puolet työvoimasta naisia, minkä lisäksi esimerkiksi auton- ja raitiovaunukuljettajina nähtiin paljon naisia.⁶³

Naisten siirtyminen työmarkkinoille ja miesten siirtyminen rintamalle aiheutti suuria muutoksia perheiden taloudelliseen tilanteeseen. Palkkataso ei ollut erityisen korkea sota-aikana, vaikka palkkatyötä tehtiinkin, minkä lisäksi tavallisimpien elintarvikkeiden ja kulutustuotteiden rajallinen

⁶¹ Waris Heikki, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Helsinki 1948, 86, 90-91; Kukkanen 2002, 15.

⁶² ML vuosikertomus 1942, 5. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1944, 3. MA1, C11/23, KA

⁶³ Hytönen Kirsi-Maria, *Ei elämäni lomina mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Väitöskirjatutkimus, etnologia, Jyväskylän yliopisto 2014, 240; Lähtenmäki Maria, *Naiset kotirintaman töissä*. Teoksessa Haataja Lauri (toim.), *Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat. Osa 2 : Kotirintamalla*. Weilin+Göös, Porvoo 2002, 169; Kemppainen 2005, 460-461; Kallioniemi Jouni, *Kotirintama. Sotavuosien Suomi 1939-1945 naisten ja lasten silmin*. Vähäheikkilän Kustannus, Turku 2003, 116.

tarjonta aiheutti suuria vaikeuksia suomalaisissa kodeissa. Rajallinen tarjonta muuttui jo jatkosodan ensimmäisen talven aikana oikeaksi puutteeksi ja pulaksi, mikä vaikeutti kotien oloja entisestään. Heti toisen maailmansodan sytyttyä, vain kuukausia ennen talvisodan alkamista, perustettiin Suomeen kansanhuoltoministeriö varmistamaan kansalaisten toimeentulo sekä vastaamaan valtakunnallisesti toteutetun säännöstelyn toimeenpanosta. Kansanhuoltoministeriö asettikin erilaisia säännöstelytoimia maahan jo varsin nopeasti talvisodan alettua, heti ulkomaisen tuonnin vähentyessä ja toisaalta kotimaisen tuotannon heiketessä. Järjestelmällä pyrittiin takaamaan rajallisten tuotteiden tasapuolinen jakelu, jotta kaikille voitiin taata osuus saatavilla olevista tarvikkeista.⁶⁴

Elintarvikkeiden ja kulutustuotteiden puute vaikutti jokaisen suomalaisen elämään, varsinkin sitä mukaa kun ruoka- ja nautintoaine toisensa perään siirtyi säännöstelyn alaiseksi. Ensimmäisenä, jo talvisodan kynnyksellä, siirrettiin sokeri, siirappi ja kahvi säännöstelyn alaiseksi, mutta välirauhan aikana heikkeni elintarviketilanne koko maassa. Sen seurauksena jouduttiin monet suomalaisen ruokavalion perusraaka-aineetkin panemaan ”kortille”, eli ne määrättiin jakelusäännöstelyn alaiseksi, minkä jälkeen tuotteita pystyi ostamaan vain erillisillä ostokorteilla. Yksittäiselle kansalaiselle myönnetty korttiannos eri ruoka-aineissa määritettiin hänen työnsä fyysisen vaativuuden perusteella, mutta käytännössä jokainen, raskaintakin työtä tekevä, joutui elämään pahimmillaan alle puolella laskennallisesta normaalista kalorikulutuksesta. Muun muassa ruokapöytien perustarpeiden kuten lihan, voin ja maidon annoskoot pienenyvät jatkosodan sytyttyä siten, että voin määrä rajoitettiin alimmillaan vain 150 grammaan kuukaudessa henkeä kohden, lihan määrä pieneni noin viidennekseen ajasta ennen sotaa, joskin pahimmillaan 1942 aikana ei Helsingissä ollut lihaa saatavilla hetkittäin lainkaan, ja maidonkin jakeluannos rajoitettiin alimmillaan 2 desilitraan päivässä jokaista aikuista kohtaan. Pahimman nälkätalven ylitse helsinkiläiset selvisivät juureksilla, etenkin lantulla, perunoiden saatavuudenkin heiketessä – aikalaiset ovatkin muistelleet Helsingin haisseen talvella 1941-1942 pitkälti lantulta.⁶⁵

⁶⁴ Hytönen 2014, 240; Pihkala Erkki, Kansanhuollon aikaan. Teoksessa Haataja Lauri (toim.), *Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat. Osa 2 : Kotirintamalla*. Weilin+Göös, Porvoo 2002, 84; Varho 2008, 12-13.

⁶⁵ Pihkala 2002, 85; Riihijärvi-Samuel 2002, 100-101; Salovaara Karli, *Säännöstellen selvittiin*. Kauppiaitten kustannus Oy, Helsinki 1977, 88, 96, 104-105; Kallioniemi 2003, 136.

Raaka-aineiden saanti tuotti suuria vaikeuksia aikalaisille, joten varsinkin varakkaimmat kaupunkilaiset ja ne, joilla oli jotakin vaihdettavaa, turvautuivat vaihtotalouteen ja mustaan pörssiin. Sitä kautta pyrittiin täydentämään ruoan ja kulutustuotteiden saatavuutta ruokapöytiin aikana, jolloin kaupunkilaisetkin tekivät sien- ja marjaretkiä lähialueille sekä kasvattivat ruokakasveja omilla palstaviljelmillään. Korttiannoksilla elänyt sai niillä vain noin puolet normaalista ravinnontarpeesta, joten tarve epävirallisille markkinoille kävi välttämättömäksi. Viranomaisten arvioiden mukaan esimerkiksi Helsingissä vain harva perhe pystyi tulemaan toimeen ilman korttiannoksia täydentäviä väyliä, joskin mahdollisuudet vaihtoehtoisin väyliin riippuivat usein taloudellisesta tilanteesta. Laillisen vaihdantatalouden ylläpitämiseen osallistuivat yksityishenkilöiden lisäksi myös leipomoiden ja räätelien kaltaiset yritykset ja yrittäjät.⁶⁶

Toisen maailmansodan realiteeteilla oli suora vaikutus tuontituotteiden saatavuuteen. Keväällä 1941 Suomi menetti Petsamon kautta kulkevan tuontituotteiden väylän lännestä. Tämän lisäksi Saksan rinnalla taistelevien jatkosodan aikana rajoitti entisestään jo valmiiksi vähäistä tuontituotteiden saatavuutta lännestä, minkä jälkeen tuontituotteita saatiin vain muista Pohjoismaista ja Keski-Euroopasta. Kun sodan lopulla Suomi pyrki irtautumaan sotatoimista Saksan rinnalla, katkaisi Saksa Suomen rauhantunnusteluiden seurauksena viljatoimitukset keväällä 1944. Elintarviketilanne oli vaikein nälkätalveksi kutsuttuna aikana 1941 ja 1942 välillä, mutta yleinen puute ulkomailta tuoduista sekä kotimaassa tuotetuista elintarvikkeista ja kulutustuotteista jatkui läpi jatkosodan ja sen jälkeenkin. Tilanne alkoi kuitenkin hiljalleen normalisoitua, kun kauppatiet merentakaisiin maihin palautuivat sodan päätyttyä.⁶⁷

2.3 Helsinki sodassa

Kuten jo talvisodan aikana, olivat ilmapommitukset erityinen uhka Helsingille. Suomeen kohdistettavien ilmahyökkäysten toimeenpanossa Neuvostoliitolla oli käytössään koko Viron alue sen jouduttua neuvostomiehityksen alle kesällä 1940.⁶⁸ Helsinki oli toisen maailmansodan Euroopassa poikkeuksellinen pääkaupunki, sillä se selviytyi sekä totaalisen hävityksen että

⁶⁶ Kemppainen 2005, 465; Kallioniemi 2003, 165, 168; Riihijärvi-Samuel 2002, 101.

⁶⁷ Kallioniemi 2003, 136, 140; Hentilä Seppo, Itsenäistymisestä jatkosotaan 1917-1944. Teoksessa Jussila Osmo, Hentilä Seppo, Nevakivi Jukka (toim.), *Suomen poliittinen historia 1809-2009*. WSOY, Helsinki 2009, 205.

⁶⁸ Klinge Matti, Kolbe Laura, *Helsinki – Daughter of the Baltic. A Short Biography*. Otava, Helsinki 2007, 98, 100-101.

miehityksen uhasta. Niinpä vihollisen ilmasta tapahtuneet hyökkäykset olivatkin ainoa kaupungin kohtaama, käytännön sotatoimista aiheutunut tuho.

Ensimmäiset pommitukset kohtasivat Helsinkiä välittömästi saksalaisten sotatoimien alettua, kun Neuvostoliitto aloitti kesäkuun 1941 lopulla laajamittaiset ”juhannuspommitukset” Etelä-Suomen asutus- ja teollisuuskeskuksiin sekä liikenne- ja kulkuyhteyksien risteyskohtiin. Tämä johti siihen, että myös Helsingin lentokenttää pommitettiin. Pommitusten seurauksena Suomen poliittinen johto sai syyn todeta olevan sotatilassa Neuvostoliiton kanssa.⁶⁹ Jatkosodan alettua eivät helsinkiläiset evakuoituneet pois kaupungista samassa mittakaavassa kuin talvisodan aikana, mihin vaikutti osaltaan se, että kaupunkiin oli rakennettu edellistä sotaa runsaammin väestönsuojia. Vaikka puolustuslaitoksen päämaja siirrettiin talvisodan tapaan Mikkeliin, sekä hallitus että eduskunta päättivät myös jäädä aloilleen Helsinkiin. Saksalaisten joukkojen nopea eteneminen itärintamalla veti neuvostojoukkojen huomion aluksi pois Helsingistä, ja Saksan miehitettyä Viron Neuvostoliitto menetti lisäksi mahdollisuuden hyödyntää siellä olleita ilmastotukikohtia.⁷⁰

Suomalaisten sodan alussa kokema sotamenestys jäi lopulta lyhytaikaiseksi, kun alun perin talvisodassa menetettyjen alueiden takaisinvaltauksen ja Itä-Karjalaan etenemiseen yltänyt hyökkäysvaihe pysähtyi joulukuussa 1941. Tämän jälkeen Suomen kaikilla rintamilla alkoi asemasota, jonka aikana Helsinki joutui jälleen pommitusten kohteeksi asutuskeskuksiin kohdistettujen neuvostohyökkäysten aikana. Kun loppuvuodesta 1942 koko Suomen alueen ilmatorjunta organisoitiin uudelleen, näkyi se erityisesti Helsingin puolustuksessa. Suomi sai Saksalta sodassa uutena keksintönä käyttöönotetun tutkan, jollaisia sijoitettiin pääasiassa pääkaupungin suojaksi.⁷¹

Vuoden 1943 aikana Helsinki joutui yksittäisten ilmaiskujen uhriksi, mutta niiden aiheuttamat vahingot jäivät verrattain pieniksi tehokkaan ilmapuolustuksen ansiosta. Seuraavana vuonna Neuvostoliiton johtaja Stalin ryhtyi painostamaan Suomea rauhaan, minkä seurauksena Helsinkiin

⁶⁹ Kallioniemi 2003, 100-102.

⁷⁰ Klinge, Kolbe 2007, 101-102.

⁷¹ Hentilä 2009, 199-202; Kallioniemi 2003, 214-215; Pilke Helena, Kleemola Olli, *Suomi taisteli. Kuvat kertovat*. Readme.fi, Helsinki 2013, 190.

kohdistettiin kolme suurpommitusta helmikuun aikana osana laajempaa eteläiseen Suomeen kohdistettua painostusoperaatiota. Ensimmäisessä, 6. päivänä toteutetussa hyökkäyksessä sai surmansa yli sata ihmistä, ja jo seuraavana päivänä aloitettiin toimet koulujen sulkemiseksi ja lasten evakuoimiseksi maaseudulle. Myös monet aikuiset kaupunkilaiset pyrkivät iskun seurauksena pois kaupungista. Kymmenen päivää myöhemmin toteutetusta toisesta pommituksesta selvittiin huomattavasti pienemmin vahingoin, sillä onnistuneen ilmatorjunnan lisäksi helsinkiläiset osasivat suojautua paremmin. Viimeisessä ja aineellisilta tuhoiltaan kahta edeltävää hyökkäystä suuremmassa pommituksessa vaurioita saivat muun muassa Helsingin yliopiston päärakennus, Stockmannin tavaratalo sekä Helsingin Sanomien toimitus. Pommitusten jälkeen Helsingin puolustusta vahvistettiin entisestään, kaupungin kuitenkin välttyessä sodan loppuun saakka uusilta pommituksilta.⁷²

Koska Helsinki säästyi miehitykseltä, ja tuhoisista seurauksistaan huolimatta varsinaiset sotaoperaatiot jäivät lukumäärältään rajatuiksi, muodostuivat sodan suurimmat haasteet helsinkiläisille lopulta edellisessä alaluvussa esitellyistä elintarvikkeiden puutoksista sekä elinolosuhteiden muutoksista. Martat pyrkivätkin aktiivisella toiminnallaan osaltaan vaikuttamaan juuri näihin sodan materiaalisiin ja henkisiin seurauksiin.

⁷² Kallioniemi 2003, 216-218; Pilke, Kleemola 2013, 214-216.

3 Marttaliitto sota-aikana

Tässä luvussa tutustutaan tarkemmin jatkosodan aikaiseen marttatyöhön Marttaliitossa, jolla tarkoitan tästä eteenpäin liiton keskustoimikuntaa. Myös marttajärjestön hallinnollinen rakenne ja jäsenistö on esitelty tässä luvussa. Marttaliiton toimisto sijaitsi sotienkin aikana Helsingissä, mikä liitti väistämättä sen toiminnan ainakin hallinnollisella tasolla maan pääkaupunkiin. Tämän lisäksi tarkastelen yleisellä tasolla Marttaliiton yhteistyöelimiä sekä niitä tahoja, joissa martoilla oli edustusta sodan aikana. Itse helsinkiläistä paikallisyhdistystasoa tarkastellaan luvuissa 4 ja 5.

3.1 Liiton hallinnollinen rakenne, jäsenistö sekä päätöksenteko

Marttaliiton sisäinen rakenne muodostui 1935 valmistuneiden hallinnollisten uudistusten jälkeen kolmesta portaasta. Järjestön keskustoimielin toimi Helsingistä käsin, kun taas sen jäseninä toimineet paikallisyhdistykset sekä näiden alaiset kyläkerhot jalkauttivat konkreettisen kotitalousneuvonnan ympäri Suomen. Keskustoimielimen ja paikallisyhdistysten välille luotiin jo 1900-luvun alussa piiriliittoja toimimaan nimenomaan nämä kaksi porrasta yhdistävänä toimijana. Toisen maailmansodan alkaessa piiriliittoja oli koko maassa 15. Piiriliittojen lukumäärä säilyi samana aina jatkosodan loppuun saakka, vaikka etenkin itärajalle ja Karjalaan sijoittuneet piiriliitot joutuivatkin kokemaan mullistuksia niin rakenteissaan kuin jäsenistössäänkin alueluovutusten ja takaisinvaltausten myötä.⁷³

Järjestön sisäistä hallintorakennetta kehitettiin ja uudistettiin 1930-luvulla, jolloin yhdistyksen päätöksenteon kolmijakoinen järjestys vakiinnutettiin. Yhdistyksen uudet säännöt vahvistettiin vuonna 1935. Ylin päätäntävalta myönnettiin määräaikaaisesti kokoontuvalle edustajankokoukselle, ja keskustoimikunnan toimintaa koskevat juoksevat päätökset ja tehtävät jaettiin johtokunnan ja valtuuskunnan kesken. Kiinnostavaa 1930-luvun uudistuksissa oli jo aiemmin mainittu Helsinki-keskeisyyden purkaminen, mikä konkretisoitui Karjalan Marttapiiriliiton alueelta valitun karjalaisen emäntä Helena Virkin valitsemiseen valtuuskunnan puheenjohtajaksi vuonna 1935.⁷⁴

⁷³ Koskelainen 1999, 133; ML vuosikertomus 1944, 3. MA1, C11/23, KA.

⁷⁴ Ollila 1993, 98.

Valtuuskunnan puheenjohtajan lisäksi myös muille niin kutsutuille kansannaisille annettiin mahdollisuus osallistua liiton toimintaan, kun piiriliitot saivat vuodesta 1935 alkaen nimetä yhden edustajan valtuuskuntaan. Sääntömuutoksen myötä samana vuonna tapahtuikin järjestön hallinnossa ratkaiseva vallanvaihdos, kun valtuuskuntaan päätyi helsinkiläisiä vain neljä ja emäntiä maaseudulta sen sijaan viisi. Helsinkiläinen, liittoa siihen asti pyörittänyt sivistyneistö joutui siirtymään sivuun, ja toimintaa ryhdyttiin kehittämään valtakunnallisella tasolla monimuotoisemmin ja laaja-alaisemmin.⁷⁵ Kolmas merkittävä toimi 1930-luvun hallinnollisten uudistusten joukossa tapahtui jo vuonna 1933, kun yhdistykselle luotiin järjestöä johtavan toiminnanjohtajan pesti. Tähän vastuulliseen tehtävään nimitettiin aiemmin liiton sihteerinä toiminut maisteri Elli Saurio, joka toimi roolissaan määrätietoisesti ja tomerasti aina jatkosodan ylitse, kunnes lokakuussa 1944 hän siirtyi virkavapaalle.⁷⁶

Marttaliitto ry:n uudenlainen hallinnollinen rakenne ehdittiin vakiinnuttamaan urilleen jo ennen sotia, joskin hierarkkinen järjestelmä ja vallan keskittyminen tietyille toimihenkilöille, aiemmin tehdyistä uudistuksista huolimatta, aiheuttikin jäsenistössä ja paikallisyhdistyksissä myös kritiikkiä. Paikallisjärjestöjen toimintaa ohjanneet piiriliitot kohtasivat kommentointia etenkin talouskysymyksissä, sillä ne toimeenpanivat erilaisia taloudellisesti yhdistyksiä kuluttavia keräyksiä ja arpajaisia, vaikka keskustoilukunta oli nämä todellisuudessa suunnitellut. Osa yhdistyksistä koki myös piiriliittojen erilaiset verotuskäytännöt epäoikeudenmukaisiksi, sillä piiriliittojen välillä oli asiassa eroja.⁷⁷ Kaiken kaikkiaan hierarkkinen järjestelmä liiton sisällä nähtiin Marttaliiton silmissä kuitenkin hyvänä ratkaisuna, sillä se mahdollisti kokonaisuuden hallinnan sekä ”lankojen pysymisen liiton käsissä”⁷⁸.

3.1.1 Jäsenistö

Jäsenistön kokonaisvaltainen tunteminen ja koko järjestön hallinnointi ei ollut täysin itsestään selvää, sillä kuten aiemminkin todettu, oli kyseessä yksi Suomen suurimmista naisjärjestöistä.

⁷⁵ Ollila 1993, 98.

⁷⁶ Koskelainen 1999, 131.

⁷⁷ Koskelainen 1999, 136-137.

⁷⁸ Koskelainen 1999, 135.

Jatkosodan aikaan Lotta Svärd -järjestö ohitti martat jäsenmäärässä, mutta martat pitivät asemansa suurimpien naisjärjestöjen joukossa ja edustivat Suomen suurinta kotitalousjärjestöä läpi sotien. Liiton kokonaisjäsenmäärä jatkosodan aikana käytännössä katsoen kasvoi, vaikkakin vuoden 1942 aika jäsenistössä tapahtuikin notkahdus ja jäsenmäärä laski hetkellisesti alle 60 000.⁷⁹ Oheisessa taulukossa on erittely Marttaliiton ja tutkielman kannalta merkityksellisten Uudenmaan piiriliiton jäsenmäärät.

Taulukko 1: Marttaliiton ja Uudenmaan piiriliiton jäsenmäärät vuosien 1941 ja 1944 välillä.

Vuosi	Marttaliiton jäsenet	Uudenmaan piiriliiton jäsenet
1941	63 904	3 691
1942	59 456	3 272
1943	66 294	3 297
1944	67 877	3 215

Lähteet: ML vuosikertomukset 1941–1944. MA1, C11/23, KA; Umpl vuosikertomukset 1941–1944. MA1, C11/51, KA.

Suomen maatalouspainotteisuus näkyi voimakkaasti myös marttojen riveissä. Maanviljelijät edustivat 1930-luvun lopulla lähes kahta kolmasosaa martoista⁸⁰, joskin palkansaaajien osuus kasvoi hitaasti ollen jatkosodan alkaessa lopulta juuri alle 40 % jäsenistöstä, kuten seuraavasta jäsenistön ammatillisesta taustaa kuvaavasta taulukosta käy ilmi. Jatkosodan aikana ei jäsenistön sosiaalisessa taustassa tapahtunut suuriakaan muutoksia, joskin vuoden 1943 kohdalla on nähtävillä maanviljelijöiden osuuden prosentuaalista kasvua. Tämä nousu voisi selittyä siirtoväen ja sotatoimialueilta evakuoitujen siirtymisestä kotiseuduilleen takaisinvallatulle Karjalan alueelle sekä elämän asettumisesta uomiinsa siinä määrin, että aktiiviseen järjestötoimintaan osallistuminen oli taas poikkeuksellisten vuosien jälkeen mahdollista. Uudellamaalla jäsenistö oli sosiaaliselta taustaltaan muuhun maahan verrattuna odotetustikin erilainen, sillä kaupunkien ja tehdasalueiden väestö oli suurelta osin ansiotyössä ja palkansaaajia.

⁷⁹ Haltia 1949, 273; ML vuosikertomus 1942, 5. MA1, C11/23, KA.

⁸⁰ Ollila 1993, 175.

Taulukko 2: Marttaliiton ja Uudenmaan piiriliiton jäsenistön sosiaalinen tausta vuosien 1941 ja 1944 välillä.

Vuosi	Yhdistys	Maanviljelijöitä	Palkansaajia
1941	Marttaliitto	61,5 %	39,5 %
	Uudenmaan marttapiiriliitto	26,7 %	73,3 %
1942	Marttaliitto	61,3 %	38,7 %
	Uudenmaan marttapiiriliitto	26,9 %	73,1 %
1943	Marttaliitto	65,6 %	34,4 %
	Uudenmaan marttapiiriliitto	22,4 %	77,6 %
1944	Marttaliitto	61,1 %	38,9 %
	Uudenmaan marttapiiriliitto	24,5 %	75,5 %

Lähteet: ML vuosikertomukset 1941–1944. MA1, C11/23, KA; Umpl vuosikertomukset 1941–1944. MA1, C11/51, KA.

Maatalousväestön suuri määrä johti Marttaliitossa siihen, että neuvontatoimintaa suunnattiin juuri heidän suuntaansa, mikä puolestaan johti palkansaajille ja kaupunkilaisille suunnatun neuvonnan suhteellisen pieneen osuuteen valtakunnallisessa marttatyössä⁸¹. Ollila nostaakin väitöskirjassaan esiin kysymyksen siitä, mikä palkansaajia ja virkamiesperheitä sitten houkutti marttatoiminnassa, kun heille tarjottua neuvontaa ei ollut tarjolla eikä yhdistyksen tuottamalla neuvonnalla vastattu heidän tarpeisiinsa⁸². Tähän kiinnostavaan kysymykseen ei kuitenkaan tutkimusaineiston perusteella pystytä tässä tutkielmassa vastaamaan, sillä huomio on kiinnitetty kokonaisuudessaan kaikille helsinkiläisille suunnattuun marttatoimintaan erottelematta eri yhteiskuntaluokkia toisistaan.

3.1.2 Kokoukset ja päätöksenteko

Pitkään suunnitellut ja lopulta 1935 päätökseen saadut hallinnolliset uudistukset johtivat siihen, että liiton päätöksentekoelementtejä ja niiden toimivaltuuksia järjesteltiin uudelleen varsin reippaasti. Siitä lähtien liiton keskustoimikunnan hallinnollinen päätöksenteko jakautui määräaikaisen edustajakokouksen, valtuuskunnan, johtokunnan ja toiminnanjohtajan välille. Edustajakokous muodostui piiriliittojen edustajista, joita piirit saivat jokainen nimetä yhden jokaista 500 jäsentään

⁸¹ Ollila 1993, 175; Tuominen 1994, 9.

⁸² Ollila 1993, 89.

kohden. Valtuuskuntaan sen sijaan valittiin jatkossa yksi edustaja jokaisesta piiriliitosta sekä edustajakokouksessa valittavat kuusi kiinteää jäsentä. Marttayhdistykset pääsivät äänestämään piiriliitoissaan oman piirinsä edustajaa, ja siten kolmiportaisen järjestelmän alimmaltakin tasolta pystyttiin vaikuttamaan valtuuskunnan muotoon. Valtuuskunta puolestaan nimesi itsenäisesti johtokunnan puheenjohtajiston sekä heidän rinnallensa neljä pysyvää jäsentä. Johtokuntaan kuului vakituisesti myös toiminnanjohtaja. Sotatoimet vaikuttivat osaltaan kaikkien näiden tasojen päätöksentekoon sekä kokousjärjestelyihin.⁸³

Liiton ylintä toimivaltaa käyttänyt määräaikainen edustajankokous joutui kokoontumaan jatkosodan taisteluvaiheiden väleissä siten, että vain kaksi edustajakokousta pystyttiin järjestämään. Vuoden 1941 edustajakokous oli suunniteltu järjestettäväksi Jyväskylässä juhannuksen jälkeisenä viikonloppuna, mutta sodan alettua vain kolme päivää aiemmin, muuttui kokouksen järjestäminen mahdottomaksi enää sen vuoden aikana. Näin ollen siirtyivät vuodelta 1940 ja 1941 edustajankokouksen eteen tuotavat asiat vuonna 1942 kokoontuvalle kokoukselle.⁸⁴ Vuosina 1942 ja 1943 kokous pystyttiin kutsumaan koolle suunnitellusti ja molempiin saapuikin useita satoja osanottajia eri puolilta Suomea. Edustajakokouksen viralliseen kokouskäsitteeseen kuuluivat yhdistyslainsäädännön mukaiset vaiheet, kuten edellisen vuoden tilien ja toimintakertomuksen hyväksyminen sekä tilivelvollisten vapauttaminen vastuustaan, kuluvalle vuodelle esitetyn toimintasuunnitelman ja talousarvion hyväksyminen, valtuuskunnan jäsenten vaalitulosten vahvistaminen sekä valtuuskunnan puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan virallinen valinta. Edustajakokouksien yhteyteen järjestettiin muutakin ohjelmaa, ja kokoukset olivatkin usein koko viikonlopun kestäneitä tapahtumia ajankohtaisiin asioihin keskittyvine alustuksineen, keskusteluineen ja iltaohjelmineen. Esimerkiksi vuonna 1942 iltaohjelma sisälsi paljon ajankohtaista ja iloista martta-asiaa. Illan aikana nähtiin pitkään valmisteltu *Marttojen toimia* -elokuvan ensiesitys sekä kuultiin Suomessa Marttaliiton pyynnöstä vierailulla olleiden Saksan Naistoiminnan (*Deutsches Frauenwerk*) edustajien esitelmä heidän työstään Saksassa.⁸⁵

⁸³ Haltia 1949, 198-200; Ollila 1993, 103-104.

⁸⁴ ML vuosikertomus 1941, 9-10. MA1, C11/23, KA.

⁸⁵ ML vuosikertomus 1942, 10-12. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1943, 8-9. MA1, C11/23, KA; Haltia 1949, 199-200.

Valtuuskunnan ja johtokunnan kokouksia pystytettiin jatkosodan poikkeusoloissakin järjestämään joka vuosi säännöllisemmin kuin edustajakokouksia, mutta sotatoimilla oli vaikutusta molempien kokoontumisiin. Valtuuskunnan asialistoilla olivat hallintoasiakirjojen laatiminen ja niistä päättäminen, toisin kuin johtokunnan kokouksissa, joissa samoja aiheita käsiteltiin konkreettisemmalla tasolla. Johtokunta valmisti ja suunnitteli erilaisia asiakirjoja, tapahtumia, koulutuksia ja tilaisuuksien ohjelmia. Lisäksi se käsitteli muun muassa Emäntälehteen liittyvät kysymykset. Johtokunnan kokouksia pidettiin jatkosodan aikana vuosittain viidestä kuuteen kappaletta, mikä mahdollisti tämän aktiivisesti toimineen pienikokoisen työryhmän toimintakyvyn. Sen sijaan yksi valtuuskunnan kokouksista oli vuodesta toiseen sidottu määräaikaisten edustajakokouksen ajankohtaan ja sijaintiin, joten myös nämä kokoukset jouduttiin perumaan vuosilta 1941 ja 1944. Kyseisinä vuosina valtuuskunta kokoontui vain kerran, mutta 1942 ja 1943 voitiin tavalliset kolme kokoontumista vuoden aikana toteuttaa. Kokouksien perumisesta huolimatta Marttaliitto pystytettiin säilyttämään toimintakykyisenä läpi sotien aktiivisen kirjeenvaihdon ja tunnollisten toimihenkilöiden avulla.⁸⁶

3.2 Keskustoimielimen työmuodot

Ympäri maata ruohonjuuritasolla toteutettu marttatoiminta muotoutui yhdistelmänä kahdesta tekijästä. Toisaalta sitä ohjasi Marttaliiton piiriliitoille ja paikallisyhdistyksille suunnittelemaat neuvonta-aiheet ja erilaiset ennalta määrätyt toiminnanmuodot, toisaalta paikallistason tarpeet ja jäsenistön omat kiinnostuksen kohteet. Marttaliiton toimintasuunnitelmiin kirjatut tehtävät ja odotukset määrittivät siis toimikausille raamit, mutta yhdistyksissä ja kerhoissa niistä pystytettiin valitsemaan omiin tarpeisiin sopivimmat. Vuodesta 1933 alkaen liitossa ryhdyttiin nimeämään vuosittain vaihtuvat yleisaiheet, joiden teemalla neuvontaa ja marttatyötä pyrittiin rakentamaan kaikilla toiminnan eri tasolla. Myös toisen maailmansodan vuosille oli ennalta nimetyt työaiheet, joskin teemoja jouduttiin sodan asettamien realiteettien vuoksi muokkaamaan ja vaihtamaan nopeallakin aikataululla. Jatkosodan vuosien työaiheissa erottuvat sodan eri vaiheet sekä kotirintaman tarpeiden kehitys. Jatkosodan erityisneuvonta- ja työaiheet olivat 1941 *sotavuosi*

⁸⁶ ML vuosikertomus 1941, 9-10. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1942, 12-13. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1943, 14-15. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1944, 7-8. MA1, C11/23, KA.

(ennen sotaa tarkoitus oli pitää *talousvuosi*), 1942 *pulantorjuntavuosi*, 1943 *omavaraisvuosi* ja 1944 *vaatetusvuosi*. Martat pyrkivätkin parhaansa mukaan vastaamaan jäsenistönsä sekä koko kotirintaman tarpeisiin ja kiinnittivät huomionsa kotien suurimmiksi ongelmiksi nousseisiin kysymyksiin: ensiksi elintarvikekriisistä selviämiseen, sen jälkeen omavaraisuuden tehostamiseen sekä sodan lopulla vaatetuskriisistä ylipääsemiseen.⁸⁷

Toiminnan suuntaviivojen suunnittelusta vastuussa olivat yhdistyksen johtohahmot, joihin kuuluivat valtuuskunnan ja johtokunnan jäsenet, toiminnanjohtaja sekä liiton palkatut konsultit. Kuten edellä on tuotu ilmi, toimivat Marttaliiton monet keskeiset toimijat tehtävissään pitkään – hyvinä esimerkkeinä sotienkin aikaan liiton puheenjohtajana toiminut Helena Virkki sekä toiminnanjohtaja Elli Saurio, jotka yhdessä edustivat yhdistyksen ylimpiä toimihenkilöitä. Virkki toimi tehtävässään yhteensä 18 vuoden ajan, ja Sauriokin työskenteli toiminnanjohtajana 12 vuotta. Erityisesti toiminnanjohtaja Saurion roolia Suomalaisen Marttaliiton toiminnan vakiintumisessa, yhdistyksen systemaattiseen neuvontatyöhön siirtymisessä sekä järjestön omiin opintosuorituksiin tähtäävien marttatutkintojen luomisessa on korostettu. Saurio edusti liittoa monissa Marttaliiton edustusta vaatineissa yhteistyöprojekteissa, yhdistyksissä sekä tilaisuuksissa, mikä teki hänestä näkyvän toimijan myös liiton ulkopuolella. On jopa esitetty, että yhtenä ratkaisevista syistä ruotsinkielisen Finlands Svenska Marthaförbundin yhteiskunnallisesti pienempään rooliin jäämiselle oli juuri Saurion tapaisen toiminnanjohtajan uupuminen.⁸⁸

Marttaliiton hallinnon ja toimiston maantieteellinen sijainti Helsingissä ei suinkaan keskittänyt liiton toimintaa vain pääkaupunkiin. Oikeastaan liiton toiminta kohdistui hyvin vähän Helsinkiin, ja Marttaliiton suurin kannatusalue 1940-luvulle tultaessa olikin Karjalan seutu nykyisen rajan molemmin puolin. On kuitenkin huomionarvoista, että 1930-luvulla marttatoiminta laajeni etenkin Hämeen ja Uudenmaan alueilla siinä määrin, että ”Lounais-Suomi alkoi muodostua toiseksi keskeiseksi kannatusalueeksi”, kuten Anne Ollila on todennut.⁸⁹ Liiton yleinen toiminta painottui kuitenkin talvisodassa etenkin rintaman ja sotatoimialueen huoltotehtäviin, jatkosodan aikana puolestaan varsinkin Karjalan ja rajaseutujen kotien sekä siirtoväen avustamiseen, neuvontaan ja

⁸⁷ Tuominen 1994, 7; Kukkanen 2002, 21; Koskelainen 1999, 137; Haltia 1974, 284.

⁸⁸ Koskelainen 1999, 132-133; Ollila 1991, 133.

⁸⁹ Ollila 1993, 81, 85.

tukemiseen. Liiton keskeinen toiminnanmuoto olikin jatkosodan aikana kotitaloudellinen neuvontatyö sekä neuvonnan kautta kotien auttaminen vaikeimpien haasteiden ylitse, kuten seuraavaksi tuodaan ilmi.

3.2.1 Neuvontatyö keskiössä

Marttaliiton tärkein toimintamuoto on aina ollut kotitalousneuvonnan tarjoaminen sen jäsenistölle. Kotitalousneuvontaa toteutettiin järjestön ensimmäisten vuosikymmenten ajan paikkakuntien omien tarpeiden mukaisesti, eikä tästä oikeastaan poikettu sota-aikanakaan. Maaseudulla neuvonta suunnattiin käytännöllisiin asioihin, kuten kotieläinten hoitoon tai puutarhan ylläpitoon, kaupungeissa huomio puolestaan keskitettiin enemmän ruokatalouden saralle. Yhdistysten välillä oli kuitenkin suuriakin eroja tarjottavan neuvonnan saatavuudessa ja laadussa, sillä määrään ja sisältöön vaikuttivat vastaanottajien tarpeiden lisäksi yhdistyksen kyky palkata neuvova työntekijä, joka puolestaan toteutti neuvontatyötä oman tahtonsa ja osaamisensa mukaisesti. Valtakunnallinen neuvontatyö kokikin ratkaisevia muutoksia 1930-luvun aikana, jolloin liitto alkoi varsinkin Saurion aloitteesta systematisoimaan neuvontaa muun muassa ottamalla käyttöön jo aiemmin mainitut teemavuodet, joiden ympärille kotitaloudellinen neuvontatyö rakennettiin. Juuri ennen sotia huomio keskitettiin aiempaa enemmän käsityötaitojen kehittämiseen, mikä osoittautuikin varsin hyödylliseksi myös sotien sytyttyä.⁹⁰

Neuvontaa toteutettiin liiton alkuvaiheissa pääasiassa kotikäynnein, mutta neuvontatyötä tehostettaessa asetettiin yksittäiselle neuvojalle suurempia alueita hoidettavaksi, eikä henkilökohtaiselle neuvonnalle jäänyt resursseja. Neuvontatyötä alettiinkin toteuttaa kurssien muodossa, jolloin samalla työmäärällä voitiin jakaa tietoa ja neuvoja laajemmalle yleisölle. Vaikka kurssit saivat alkuvaiheissa osakseen kritiikkiä henkilökohtaisen neuvonnan katoamisesta, muodostui niistä yksi merkittävimmistä neuvontatyön muodoista nopeasti. Kurssit olivat tärkeä neuvonnan väylä myös jatkosodan aikana, mutta elintarvike- ja raaka-aineiden rajatun saatavuuden vuoksi kurssit muokkautuivat lähinnä havaintoesityksiksi, jossa vetäjä havainnollisti luennonomaisesti teeman mukaista aihetta. Kursseja ja havaintoesityksiä pidettiin jatkosodan aikana vuosittain kymmeniä, muun muassa kotitekoisten työ- ja käyttövaatteiden tekemisestä,

⁹⁰ Koskelainen 1999, 24-25.

raaka-aineiden säilönnästä ja sienien monipuolisesta käytöstä. Kursseja järjestettiin eri puolilla maata, ja niille olisi ollut huomattavasti suurempi kysyntä kuin mihin liitossa pystyttiin vastaamaan pahimpien pulavuosien aikana.⁹¹

Neuvonta painottui jatkosodan vuosina pääasiassa kahden teeman alle: ruokatalouteen ja vaatetukseen. Näiden alle asettuneiden kurssien määrä oli vuonna 1941 noin 60 % ja vuonna 1944 69 % kaikista vuoden kuluessa pidettyjen kurssien määrästä. Muita neuvonnan osa-alueita olivat muun muassa kodinhoito, kodin talous, puutarhanhoito sekä lastenhoito ja kasvatust. Myös Emäntälehdessä sotaan ja pulaan viittaavissa artikkeleissa painoarvoa saivat edellä mainitut teemat: eniten artikkeleita esiintyi juuri ravitsemuksen, käsityöiden ja kodinhoidon tiimoilta, kuten Mia Tuominen on pro graduissaan osoittanut. Jatkosodan aiheuttaman pulan ja puutteen vaiheet näkyvät siis selvästi marttojen tuottaman neuvontatyön sisällössä.⁹²

Kuten sotavuosien erikoisneuvonta-aiheistakin ilmeni, nousi vuosien 1941 ja 1942 aikana suomalaisten kotien suurimmaksi haasteeksi ruokatalous, ja etenkin perheiden ja kotien elintarvikkeiden saanti sekä ruuan riittäminen kaikille. Ongelmallisimmaksi ruoan puute kasvoi kaupungeissa. Näin ollen erinäiset ruoanlaittoon, säilöntään, omavaraisuuden vahvistamiseen, vaihtoehtoihin ruoka-aineisiin sekä pula-ajan resepteihin liittyvät vinkit ja ohjeet nousivat kysytyimmiksi neuvonta-aiheiksi. Toisaalta elintarviketilanteen hieman helpottaessa ja samalla pula-ajan ruokatalousosaamisen kasvaessa, siirryttiin neuvonnassa vuodesta 1943 alkaen ensi sijassa käsityötaitojen kehittämiseen ja pukeutumistarpeiden täyttämiseen. Suosituimmiksi aiheiksi nousivat *vanhasta uutta* -kurssit, joissa jo olemassa olevasta materiaalista kehitettiin uusia vaatteita, sekä tallukka- ja tossukurssit, joissa puolestaan opeteltiin tekemään jalkineita kotiooloissa saatavilla olevista raaka-aineista.⁹³

Kotitalousneuvonnan mahdollistamiseksi liitto palkkasi erikseen konsulentteja ja neuvojia, jotka olivat useimmiten eri alojen opettajia tai muusta syystä eteviä alallaan. Liiton palkattuna

⁹¹ Koskelainen 1999, 25-27; ML vuosikertomus 1943, 3. MA1, C11/23, KA.

⁹² ML vuosikertomus 1941, 48. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1944, 40. MA1, C11/23, KA; Tuominen 1994, 45-47.

⁹³ Tarkemmin niistä konkreettisista neuvoista, joita emännille annettiin sotavuosina kts. mm. Kukkanen 2002 tai Jauhiainen Aino, *Perheenemännille annetut neuvot ruokapulasta torjumiseksi Suomessa sotavuosina 1939-44*. Pro gradu -tutkielma, kotitaloustiede, Helsingin yliopisto 2009; ML vuosikertomukset 1941-1944. MA1, C11/23, KA.

konsulentteina jatkosodan aikana toimivat pisimpään Annikki Salovaara sekä Toini Syvälahti. Annikki Salovaara siirtyi konsulentin tehtävistä liiton virkaatekeväksi toiminnanjohtajaksi jatkosodan loputtua syksyllä 1944 Saurion siirryttyä tehtävästä virkavapaalle. Marttaliiton keskusjärjestön palkkaamien konsulenttien neuvontatyö muodostui muun muassa valtakunnallisen neuvonnan suunnittelusta, erilaisten näyttelyiden ja kurssitoiminnan kehittamisestä ja ideoimisesta, luentojen ja esitysten pitämisestä, paikallisyhdistysten välisten kilpailujen tuomaroimisesta sekä Marttaliiton tai Kotitalouskeskuksen painattamien ohjekirjasten koostamisesta. Lisäksi piiriliittojen palkkaamia konsulentteja toimi jatkosodan vuosina yhteensä 20–25 riippuen vuodesta. Heidän tehtäväkuvaansa kuului neuvontatyön ohjaaminen paikallistasolla sekä kotitalousneuvonnan tuottaminen kurssien, kilpailuiden sekä alustusten muodossa.⁹⁴

Yksi keskeisistä konsulenttien tehtävistä kytkeytyi piiriliittojen ja yksittäisten yhdistysten palkkaamien kotitalous- ja käsityöneuvojien työn valvontaan ja ohjaamiseen. Kotitalousneuvojat olivat paikallisesti toimivia konkreettisen neuvontatyön jalkauttajia, joiden toimiaika tehtävässä kesti usein vajaan vuoden. Neuvoja palkattiin suoraan piiriliittoihin ja yhdistyksiin niiden omilla varoilla, mutta etenkin Itä-Suomessa sekä siirtoväen vastaanottoalueilla neuvoja pystytettiin palkkaamaan esimerkiksi Suomen Huollolta saaduista apurahoin ja muiden taloudellisten tukien avulla. Jatkosodan aikana Marttaliiton alaisuudessa toimi jatkuvasti useita kymmeniä kotitalousneuvoja ja heidän lisäksi vielä tilapäisiä kurssien pitäjiä, jotka palkattiin vetämään yksittäisiä kursseja tietyn teeman ympäriltä. Huippu neuvojen määrässä saavutettiin heti sodan syttyessä vuonna 1941, jolloin kotitalousneuvojen määrä oli yhteensä 189 kappaletta, mutta sittemmin neuvojen määrä laski selvästi. Konsulentit, neuvojat ja kurssinpitäjät palkattiin neuvontatyön suorittajiksi pääasiassa heidän parhaimman osaamisalueensa mukaan, ja monet heistäkin olivat ammatiltaan opettajia.⁹⁵

Monilla väkirikkailla alueilla neuvontaa tehostettiin entisestään perustamalla neuvonta-asemia, joissa jäsenistö ja muut kiinnostuneet saivat vierailta sekä tiedustella vinkkejä ja neuvoja omiin

⁹⁴ ML vuosikertomus 1940, 26. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1942, 22. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1944, 21. MA1, C11/23, KA.

⁹⁵ ML vuosikertomus 1941, 26. MA1, C11/23, KA; Haltia 1974, 282-289.

haasteisiinsa. Vuoden 1941 aikana neuvonta-asemia perustettiin enemmän ja määrätietoisemmin pääasiassa väkirikkaille paikkakunnille ja kaupunkeihin, ja jatkosodan kuluessa näiden rooli muodostuikin elintärkeäksi. Neuvonta-asemilla pystyttiin tarjoamaan neuvontaa ja vastauksia kysymyksiin suurellekin yleisölle kerralla, minkä lisäksi sieltä käsin voitiin jakaa reseptejä ja kaavoja vaatteisiin sekä vuokrata perunajauhomyllyjä ja lainata muita välineitä, jottei jäsenistön tarvinnut ostaa kaikkea itse. Neuvonta-asemia perustettiin muun muassa Kuopioon, Joensuuhun, Lappeenrantaan, Kokkolaan sekä Lohjan Kalkkitehtaan läheisyyteen. Näistä asemista ensimmäisenä aloitti kuitenkin Helsingin Marttakoulun yhteyteen vuonna 1941 avattu neuvonta-asema, josta lisää tarkemmin myöhemmissä luvuissa.⁹⁶

3.3 Yhteistyö muiden järjestöjen ja yhteistyötahojen kanssa

Marttaliitto teki aktiivista yhteistyötä muiden suomalaisten järjestöjen, hyväntekeväisyystahojen sekä valtiollisten toimijoiden kanssa sodan haasteiden edessä. Yleisesti jatkosodan aikaista naisjärjestöjen välistä yhteistyötä on kuvailtu ”ennen näkemättömän tiiviiksi”, millä oli suuri merkitys kestävän ja tehokkaan kotirintaman syntymisessä⁹⁷.

Ennen talvisodan syttymistä talvella 1939 alkoivat erilaiset yhdistykset ja toimijat tekemään kiristyvän tilanteen edessä yhteistyötä maan puolustusvalmiuden kohottamiseksi. Sosiaaliministeriön huoltoasianosasto jopa kokosi kansalaisjärjestöt yhteen, mikä synnytti ajatuksen keskitetystä, vapaata huoltotyötä edistävän yhdistyksen perustamisesta. Virallisesti *Suomen Huolto ry* perustettiin kesällä 1941 juuri jatkosodan puhjettua. Yhdistys toimi valtiovallan alaisuudessa, mutta sen jäsenet olivat pääasiassa erilaisia huoltojärjestöjä. Yhdistyksen tehtäväksi muodostuikin yhteistyön vahvistaminen eri tahojen välillä sekä virallisen ja vapaaehtoisen avustustoiminnan välisen yhteyden luominen. Martat kuuluivat järjestön perustajayhdistyksiin, ja liiton jäseniä oli mukana aktiivisesti Suomen Huollon toiminnassa jatkosodan aikana toimien esimerkiksi paikallisten jaostojen huoltotehtävissä omien marttatehtäviensä lisäksi. Marttajärjestö sai Suomen Huollon kautta vastaavasti taloudellista tukea muun muassa siirtomartoille, eli omilta

⁹⁶ Koskelainen 1999, 25-26; ML vuosikertomus 1942, 32. MA1, C11/23, KA.

⁹⁷ Lähteenmäki 2002, 175.

kotiseuduilta muualle Suomeen sodan seurauksena evakuoituihin marttoihin liittyviin huoltotehtäviin.⁹⁸

Kotitaloudelliseen neuvontaan ja sen levittämiseen linkittyvät tarpeet konkretisoituivat jatkosodan alettua siinä määrin, että Marttaliitto päätti ehdottaa Pienviljelijäin Keskusliitolle, Pienviljelijäin Liitolle sekä Sosiaalidemokraattiselle Työläisnaisliitolle täysin uuden, pelkästään kotitaloudelliseen neuvontaan keskittyneen yhdistyksen perustamista. Myötemielisten järjestöjen yhteisvoimin perustettiin vuonna 1941 *Kotitalouskeskus*, jonka tarkoituksena oli edistää kotitalousneuvonnan keskittämistä sekä neuvonnan koordinointia niin, ettei turhia päällekkäisyyksiä pääsisi tapahtumaan. Mukaan tuli vielä Finland Svenska Marthaförbund seuraavan vuoden alusta, minkä jälkeen Kotitalouskeskuksen toimialue kattoi jäsenyhdistystensä kautta noin 160 000 naisjäsentä ympäri Suomen, joista kaupungeissa asui noin 50 000. Marttaliitto teki Kotitalouskeskuksen kanssa tiivistä yhteistyötä läpi jatkosodan esimerkiksi tuottamalla yhteisiä ohjemateriaaleja sekä järjestämällä kursseja ja neuvojen täydennyskoulutusta.⁹⁹

Martat tekivät yhteistyötä myös kielirajojen ylitse. Vuonna 1924 jakautuneiden suomen- ja ruotsinkielisten marttayhdistysten välille oli muodostettu *Suomen Marttaliittojen Keskusvaliokunta*, jonka välityksellä martat pitivät yhteyttä toisiinsa sekä toisaalta muihin ulkomaalaisiin, etenkin pohjoismaisiin emäntäliikkeisiin. Sota-aikana kansainvälinen yhteistyö oli rajallista, mutta siitä huolimatta etenkin jatkosodan alkuvaiheilla yksittäisten edustajien vierailuja voitiin järjestää Suomen ja Ruotsin sekä Suomen ja Saksan välillä puolin ja toisin. Kirjeidenvaihtoa ja muuta yhteydenpitoa pyrittiin sota-aikanakin vaalimaan ruotsalaisten kanssa, mutta Tanskan, Norjan ja kaukaisempien emäntäjärjestöjen välistä yhteistyötä eivät martat voineet toteuttaa haluistaan huolimatta. Suomalaiset martat (suomen- ja ruotsinkieliset) saivat kuitenkin etenkin Ruotsista erilaisia raha- ja tavara-avustuksia käytännössä läpi jatkosodan.¹⁰⁰

⁹⁸ *Keskitetty Vapaa Huoltotyö*. Vapaan Huollon julkaisuja N:o 30. Suomen Huolto, Helsinki 1949, 18-19; Koskelainen 1999, 28, 34; ML vuosikertomus 1941, 26, 36. MA1, C11/23, KA; Umpl vuosikertomus 1941, 8-9. MA1, C11/51, KA.

⁹⁹ Kotitalouskeskuksen toiminta vuosina 1941-1942, 9-10, 12. MA1, C11/71, KA; ML vuosikertomus 1942, 10-13. MA1, C11/23, KA; Koskelainen 1999, 33.

¹⁰⁰ ML vuosikertomus 1941, 13-14. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1942, 16-17. MA1, C11/23, KA; Koskelainen 1999, 191, 201-202.

4 Järjestöelämä Helsingin Marttayhdistyksessä

Tässä luvussa keskityn syvemmin siihen, miten juuri helsinkiläiset martat luovivat jatkosodan asettamassa poikkeustilassa, ja millaisiin toimii Helsingin Marttayhdistys ryhtyi sekä jäsenistönsä että laajemminkin helsinkiläisten auttamiseksi. Helsingin ainoana marttayhdistyksenä se pyrki toimimaan helsinkiläisille emännille toisaalta väylänä osallistua yhdistystoimintaan ja tavata muita samanhenkisiä naisia sekä toisaalta neuvonnan ja avun lähteenä äärimmäisen pulan ja epävakauden edessä. Helsingin Marttayhdistyksen toiminta oli sidottu valtakunnalliseen marttatoimintaan, mutta sen tuottama neuvontatyö sekä vuosittainen ohjelma jäsenistölle oli kuitenkin suunnattu ensi sijassa kaupunkilaisille, joiden elämässä oli varsin erilaisia haasteita ja kysymyksiä kuin monilla muilla maaseudulla tai muualla Suomessa asuvilla martoilla.

4.1 Helsingin Marttayhdistyksen hallinto ja jäsenistö

Helsingin Marttayhdistys edusti helsinkiläistä marttatoimintaa yksin vuodesta 1900 aina jatkosodan ylitse. Helsingin Marttayhdistyksen hallinnosta ja päätöksenteosta vastasi johtokunta, jonka jäsenet olivat yhdistyksen alaisten kerhojen puheenjohtajia sekä yhdistyksen johtoon erikseen valittuja edustajia, kuten puheenjohtaja, varapuheenjohtaja sekä rahastonhoitaja. Tämän lisäksi konkreettista marttatyötä tehtiin yhdistyksen sisältä kootuissa toimikunnissa, joissa suunniteltiin vuoden aikana toteutettavia ohjelmia toimikunnan teeman mukaisesti. Jatkosodan aikana tällaisia toimikuntia olivat muun muassa kotiapulaiskoulun johtokunta, työvaliokunta, filminvalintatoimikunta sekä kirjastotoimikunta. Jäsenistö pääsi vaikuttamaan toimihenkilöiden valintaan ja yleisten suuntaviivojen suunnitteluun vuosittain pidettävässä vuosikokouksessa sekä omien kerhojensa kokouksissa.¹⁰¹

Helsingin Marttayhdistyksen vuosikokoukset pystyttiin pitämään sodan realiteeteista huolimatta vuosittain, toisin kuin Marttaliiton keskustoimikunnan kokoukset. Vuosikokouksien osallistujamäärät pysyivät kuitenkin varsin maltillisina, paikalle saapui vuodesta riippuen kolmestakymmenestä seitsemääkymmeneen jäsentä. Yhdistyksen johtokunta kokoontui

¹⁰¹ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 16, 32-33; HMY vuosikertomus 1941, 3. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 2. HMA, Dd1, HKA.

säännöllisesti joka vuosi: vähiten kokouksia pidettiin vuonna 1944, jolloin niitä oli yhteensä kuusi ja eniten vuonna 1943, jolloin kokouksia pidettiin yhteensä 11 eli lähes joka kuukausi. Erilaisten omien kokoustensa lisäksi yhdistyksen toimihenkilöt edustivat vuosittain myös Marttaliiton sekä Uudenmaan piiriliiton vuosikokouksissa, joissa he toivat helsinkiläisnäkökulman esille valtakunnalliseenkin marttatoimintaan. Helsingin Marttayhdistyksen edustusta oli jatkosodan loppuvaiheilla mukana myös Helsingin Maatalouskerhoyhdistyksessä, Helsingin Työvalmiusnaيسissa sekä Helsingin Vapaahuollon keskuksessa.¹⁰²

Jäseniä Helsingin Marttayhdistyksellä oli vuoden 1941 alussa 1390, ja jäsenluku laski tasaisesti jatkosodan aikana ollen vuonna 1944 enää 1120.¹⁰³ Jäsenten väheneminen on voinut mahdollisesti johtua muun muassa vapaa-ajan vähenemisen tai palkkatyöhön siirtymisen myötä. Toisaalta yhdistystoiminnassa mukana olleiden aktiivisten naisten siirtyminen esimerkiksi lottiin tai muihin hyväntekeväisyysjärjestöihin on saattanut osaltaan vaikuttaa marttojen lukumäärään. Samoin paluumuutolla Karjalaan on voinut olla vaikutuksensa jäsenmäärään. Näistä mahdollisista selityksistä huolimatta tutkimusaineisto ei tarjoa vastauksia jäsenmäärän muutokseen. Uudenmaan piiriliiton historiassa on kuitenkin esitetty luultavana, ”että tilastoihin ei muiden kiireiden keskellä ehditty kiinnittää huomiota”¹⁰⁴, mikä onkin voinut vaikuttaa asiaan myös Helsingissä.

Taulukko 3: Helsingin Marttayhdistyksen jäsenmäärä vuosien 1941 ja 1944 välillä.

1941	1942	1943	1944
1 330	1 183	1 132	1 120

Lähteet: HMY vuosikertomukset 1941-1944. HMA, Dd1, HKA.

Jos aiemmin esitellyt Marttaliiton keskeiset toimihenkilöt edustivat tehtävissään pitkään, niin myös Helsingin Marttayhdistyksen pitkäaikainen puheenjohtaja Inez Lindeberg ansaitsee maininnan heidän rinnallaan. Lindeberg valittiin yhdistyksen varapuheenjohtajaksi helsinkiläisen Virike-kerhon puheenjohtajan paikalta vuonna 1925, jonka jälkeen vuonna 1928 hänestä tuli yhdistyksen puheenjohtaja. Lindeberg edusti helsinkiläistä marttatyötä myös valtakunnallisella

¹⁰² HMY vuosikertomus 1941, 3-4; HMY vuosikertomus 1942, 3; HMY vuosikertomus 1943, 2; HMY vuosikertomus 1944, 3. HMA, Dd1, HKA.

¹⁰³ HMY vuosikertomus 1941, 1. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 1. HMA, Dd1, HKA.

¹⁰⁴ Lehto 1978, 10-11.

tasolla toimien jäsenenä Marttaliiton valtuuskunnassa heti sen perustaneesta sääntömuutoksesta lähtien, toimien vuoteen 1944 valtuuskunnan varapuheenjohtajana ja rivijäsenenä aina 1960-luvulle saakka. Lindeberg tuli erityisen tunnetuksi näyttelyiden järjestämisestä ja havainnollisten näyttelyiden suunnittelijana, jopa siinä määrin, että häntä kutsuttiin marttapiireissä ”näyttelyneuvokseksi”.¹⁰⁵ Näyttelyillä oli suuri rooli helsinkiläiselle marttatyölle jatkosodan aikana, joten palaan niihin erikseen helsinkiläistä kotitalousneuvontaa käsittelevässä alaluvussa (4.3).

Vaikka yhdistyksen neuvontaa ja muuta ohjelmaa suunnattiin sotavuosina kaikille helsinkiläisille, keskittyi käytännöllinen marttatyö kuitenkin pääasiassa sen jäseniin ja yhdistyksen alaisiin kerhoihin. Kerhoja yhdistyksellä oli jatkosodan alkaessa 12, joskin niiden määrä tippui neljässä vuodessa kahdella. Sodan yli selvinneet kerhot olivat Kalliokoti, Käpylä, Martta-Maria, Martta-Siskot, Päiväkoti, Päiväkerho, Rauhala, Toukola, Vallila ja Virike. Kerhoista suurimmat olivat Martta-Maria sekä Päiväkoti, molemmilla oli jäseniä lähes kaksisataa jatkosodan vuosina. Edellä mainittujen lisäksi siirtoväen perustama Karjala-kerho toimi Helsingin Marttayhdistyksen alaisuudessa ennen siirtoväen palaamista takaisinvaltatulle alueelle, ja kerho perustettiin Helsinkiin uudelleen sodan päättymisen ja Karjalan luovutuksen jälkeen. Kerhot toimivat pääasiassa eri kaupunginosissa, ja osan kerhoista nimet viittasivatkin niiden maantieteelliseen sijaintiin.¹⁰⁶

4.2 Arkitoiminta järjestössä ja sen kerhoissa

Jatkosodan puhkeaminen rajoitti kerhojen ja Helsingin Marttayhdistyksen toimintamahdollisuuksia, mikä näkyi marttojen omien sanojen mukaan selvästi vähentyneenä toimintana. Yhdistyksen arki muodostui pitkälti koko Helsingin kattavasta neuvonta- ja virkistystoiminnasta, mutta yhdistyksen järjestämän yhteisohjelman määrä pysyi varsin hillittynä koko sodan ajan. Yhdistyksen alaisten paikalliskerhojen säännölliset kerhoillat muodostivatkin

¹⁰⁵ Tomerasti toiselle sadalle 2000, 32-33.

¹⁰⁶ HMY vuosikertomus 1941, 2, 7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 1. HMA, Dd1, HKA.

helsinkiläisten marttaharrastuksen pohjan, vaikka niidenkin osanottajamäärät pienenivät sodan alettua.¹⁰⁷

Kerhoista noin puolet kokoontuivat Helsingin Marttayhdistyksen Simonkadun huoneistossa Helsingin keskustassa, kun taas loput kokoontuivat vaihtelevissa tiloissa eri puolilla kaupunkia. Kerhoilloissa järjestettiin esimerkiksi havaintoesityksiä, esitelmiä ja luentoja pula-ajan neuvontaan liittyen. Jotkin havaintoesitykset esitettiin saman sisältöisenä peräjälkeen useammassakin kerhossa. Tällaisia kiertäviä kokonaisuuksia olivat muun muassa vuoden 1941 aikana 11 kerhossa pidetty esitelmä *Säästäväisyys, isänmaallinen velvollisuutemme* sekä syksyn 1942 aikana pidetyt sieniruoan valmistukseen liittyvät havaintoesitykset, joiden avuin helsinkiläismarttoja neuvottiin hyödyntämään sieniä tehokkaasti ja valmistamaan ne oikein.¹⁰⁸ Ohjelmasta pyrittiin tekemään heidän omien sanojensa mukaan mahdollisimman monipuolista ”niin että ne samalla valaisisivat ja virkistäisivät”¹⁰⁹, joten mukana oli kotitaloudelliseen neuvontaan tähtäävän ohjelman lisäksi myös kulttuuri- ja muuta virkistysohjelmaa. Yhteislaulu, musiikkiesitykset sekä esimerkiksi kirjallisuuden luenta ja lausunta kuuluivatkin tärkeänä osana kerhoiltoihin. Yksittäisissä kerhoissa järjestettiin lisäksi raamattupiiriä, laulukuoroja, näytelmäkerhoja sekä painettiin Käpylän ja Vallilan kerhoissa sanomalehteäkin, eli jäsenistö pääsi osalliseksi moneen muuhunkin toimintaan kuin neuvonnan passiiviseksi vastaanottajaksi.¹¹⁰

Kuten edellä mainittiin, oli yksi virkistysmuodoista marttayhdistyksissä laulaminen ja muutamassa kerhossa kokoontui laulukuorojakin. Yhdestä näistä, alun perin *Päiväkoti*-kerhon perustamasta kuorosta kehittyi Helsingin Marttayhdistyksen alainen Marttakuoro, johon otettiin laulajia myös Päiväkoti-kerhon ulkopuolelta. Tasokkaan kuoron johtajana toimi laulaja Martta Uramo-Klemola, ja hänen johdollaan Marttakuoro esiintyi jatkosodankin aikana aktiivisesti erilaisissa marttojen omissa tilaisuuksissa, minkä lisäksi esiintymisiä järjestettiin myös sairaaloissa ja jopa radiossa. Kuoro harjoitteli sodankin aikana kahdesti viikossa, ja esiintymisiä sillä oli vuotta 1944 lukuun

¹⁰⁷ HMY vuosikertomus 1941, 1. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 1. HMA, Dd1, HKA.

¹⁰⁸ HMY vuosikertomus 1941, 8. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 3, 6. HMA, Dd1, HKA.

¹⁰⁹ HMY vuosikertomus 1944, 4. HMA, Dd1, HKA.

¹¹⁰ HMY vuosikertomus 1942, 8. HMA, Dd1, HKA.

ottamatta yli 20 vuodessa. Sodan viimeisen vuoden esiintymiset rajoittuivat olosuhteiden pakosta viiteen.¹¹¹

Marttakuoro esiintyi monissa yhdistyksen, sen kerhojen sekä jopa Marttaliiton järjestämissä tilaisuuksissa ja juhlissa. Helsingin Marttayhdistyksessä juhlien määrä jatkosodan aikana pysyi rajattuna, eikä edes perinteisesti vuosittain järjestettyä itsenäisyyspäivän juhlaa uskallettu mahdollisen pommitusuhkan alla pitää vuoden 1942 joulukuussa. Muina vuosina nimenomaan itsenäisyysjuhla sekä kerhojen järjestämät pienemmät joulujuhlat olivat vuoden tärkeimmät juhlatilaisuudet. Kerhoissa juhlittiin myöskin jäsenistön ja toimihenkilöiden merkkipäiviä, eivätkä äitienpäiväkään jääneet huomiotta. Jatkosodan aikana järjestettiin omalle jäsenistölle suunnattujen juhlien lisäksi myös maksullisia tilaisuuksia ja iltamia, joiden aikana kerätyt tuotot suunnattiin huoltotehtäviin sekä esimerkiksi Kansanavulle. Juhlien avulla pystyttiin siis pitämään mielialaa yllä, mutta silti sodan aikana heikommassa asemassa olleista pidettiin samalla huolta. Tästä osoituksena olivat myös vuoden 1942 kerhoissa järjestetyt joulujuhlat, joihin kutsuttiin sodan seurauksena invalidisoituneita kutsuvieraiksi.¹¹²

Niin opetus- kuin virkistystoimintaan liittyi olennaisesti retkeily ja vierailu lähialueille sekä esimerkiksi yhteismatkat Marttaliiton tai Uudenmaan Marttapiiriliiton järjestämiin kokouksiin ja emäntäpäiville. Jatkosodan aikana Helsingin Marttayhdistys ei pystynyt järjestämään jäsenistölleen kuin yksittäisiä retkiä, mutta kerhoissa pienempiä retkiä eri kohteisiin järjestettiin vallitsevan tilanteen rajoissa paljonkin. Osa retkistä oli luonteeltaan varsin opettavaisia, ja niiden tehtävänä oli tutustuttaa jäsenistöä Helsingin ja sen ympärysalueiden muihin toimijoihin, kuten Helsingin työtupiin tai terveystaloille. Näiden erilaisten opettavaisten ja neuvontaan keskittyvien vierailuiden lisäksi retkillä pyrittiin myös virkistämään jäsenistöä. Tällaisia retkiä olivat muun muassa teatteri- ja näyttelyvierailut.¹¹³ Kerhojen järjestämien erilaisten opettavaisten retkien sekä opintopiirien lisäksi yhdistyksen jäsenten kulttuurisesta sivistyksestä pidettiin huolta koko yhdistyksen tasolla. Helsingin Marttayhdistyksellä oli kirjasto Simonkadun huoneistossaan, joka

¹¹¹ HMY vuosikertomus 1941, 6. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 3. HMA, Dd1, HKA.

¹¹² HMY vuosikertomus 1941, 7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 6-7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 6. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1941, 4. HMA, Dd1, HKA.

¹¹³ HMY vuosikertomus 1942, 5. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 5. HMA, Dd1, HKA.

oli auki aina ennen kerhoiltojen ohjelman alkua. Niteitä kirjastossa oli toista tuhatta, mutta kirjaston käyttöaste jäi kuitenkin varsin vähäiseksi sodan aikana.¹¹⁴

Lähes kaikkien kerhojen vuosittainen retkeilykohde oli Helsingin Marttayhdistyksen vuokraama Kesäkotikulosaareissa. Kesäkodin tarkoituksena oli tarjota tila marttojen rauhoittumiselle, lepäämiselle sekä toisaalta myös kerhotoiminnalle. Jo ajalta ennen jatkosotaa vuoden 1942 alkuun saakka kesäkodista annettiin asuinsija eräälle karjalalaiselle perheelle. Kesäkodin ajatuksena oli tarjota täysihoito yhdistyksen puolesta niille halukkaille martoille, jotka halusivat viettää aikaa siellä, mutta tähän ei sodan vuoksi yhdistyksellä ollut mahdollisuuksia. Niinpä kesäkotia annettiin sen ylläpitämisestä kiinnostuneelle Vallila-kerholle kerhotoimintakäyttöön. Vuodelle 1941 kerhon suunnitelmana oli järjestää kesäkodilla kerhoiltoja ja mahdollistaa siellä jäsenistön kokoontumisia, mutta kesällä alkaneen sodan vuoksi ei tällainen suunnitelma toteutunut. Kuitenkin kodissa pystyttiin pitämään joitakin kokoontumisia, ja kahdelle kerhon jäsenelle, joiden koti tuhoutui kaupungin pommituksissa, annettiin mahdollisuus majoittua kesäkodilla. Seuraavina vuosina kesäkodin käyttöaste kasvoi, mutta se pysyi kuitenkin sen verran rajattuna, että retkeilymahdollisuus päätettiin avata myös marttapiirien ulkopuolelle. Kesäkotia mainostettiin Helsingin sanomalehdissä, ja siten muutkin helsinkiläiset pystyivät käyttämään kesäkotia viikonloppuviettopaikkanaan.¹¹⁵

Yksi tärkeä osa marttojen sotavuosien työstä muodostui huoltotehtävistä, etenkin Marttaliiton valtakunnallisessa toiminnassa sekä Itä-Suomen piiriliittojen alueella, mutta myös Helsingissä, jonne saapui siirtoväkeä Karjalan seudulta. Varsinkin talvisodan aikana huoltotoiminta oli kiinteänä osana yhdistyksen työohjelmaa: kerhoille nimettiin kummiperheitä ja -lapsia, joita tuettiin taloudellisesti, minkä lisäksi martat tekivät töitä rintamamiesten huoltokodeissa sekä pyrkivät erilaisin tilaisuuksin ja virkistystoimin helpottamaan siirtoväen haastavia oloja. Jatkosodan sytyttyä yhdistyksen organisoima huoltotoiminta väheni, vaikkakin kerhot jatkoivat sitä itsenäisesti omien voimavarojensa mukaan. Kerhot pitivät yhteyttä omiin kummiperheisiinsä, keräsivät rahaa vähävaraisille äideille ja lapsille, osallistuivat erinäisiin keräyksiin tekemällä

¹¹⁴ HMY vuosikertomus 1944, 6. HMA, Dd1, HKA.

¹¹⁵ HMY vuosikertomus 1941, 6. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 6. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 5-6. HMA, Dd1, HKA.

käsitöitä myytäväksi ja järjestämällä myyjäisiä sekä lähettivät satoja ”tuntemattoman sotilaan” paketteja¹¹⁶ rintamalle toimitettavaksi. Yhdistyksen vuosittaiseksi yhteiseksi huoltotehtäväksi muodostuikin juuri tuntemattoman sotilaan pakettien ja vähävaraisten perheiden vauvoille koottujen pakettien tekeminen sekä näiden pakettien toimittaminen eteenpäin. Edellisten lisäksi väsyneitä ja uupuneita äitejä tuettiin mahdollistamalla heille ilmaiseksi oleskeluaikaa maalaiskodeissa sekä tarjoamalla varoja virkistymiseen vaikean ja raskaan arjen keskellä.¹¹⁷

4.3 Neuvonnan monet muodot

Kuten valtakunnallisessakin marttatoiminnassa, olivat kurssit ja havaintoesitykset myös helsinkiläisen neuvontatyön ytimessä. Suurin osa kursseista keskitettiin käytännön syistä järjestettäväksi Helsingin neuvonta-asemalla, vaikka yksittäisiä kursseja pidettiin suoraan yhdistyksen järjestäminäkin vuosittain. Niistä suurin osa järjestettiin Helsingin Marttakoululla, jossa oli parhaat puitteet kotitaloudellisten neuvojen käytännönharjoittelulle. Marttakoulua ja siihen alun perin kuuluneen neuvonta-aseman merkitystä helsinkiläisessä marttatoiminnassa käsitellään seuraavassa alaluvussa (4.4). Yhdistyksen järjestämiä kursseja järjestettiin jatkosodan vuosina pääasiassa kahden teeman alla: ruokataloudesta ja käsitöistä. Kuten Marttaliiton valtakunnallisesti nimetyt erityisneuvonta-aiheet osoittavat, muuttui kotitaloudellisen neuvonnan tarve, ja siten myös helsinkiläisille ohjatut neuvonta-aiheet muuttuivat eri vuosina eri asioihin. Sodan alkamisen jälkeen ei Helsingin Marttayhdistyksessä enää järjestetty kursseja vuoden 1941 syyskaudella, mutta vuonna 1942 syksyllä panostettiin ruokatalouteen, tarkemmin sienien käsittelyyn, pitämällä kaksipäiväiset sienipäivät. Sen ohjelmaan kuului sienten sekä teen- ja kahvinkorvikkeiden näyttely sekä sieniruokiin ja sienten säilöntään liittyvää neuvontaa ja havainne-esityksiä. Vuosien 1943 ja 1944 aikana helsinkiläisiä puolestaan koulutettiin tohvelien ja tallukoiden tekemisessä, ja siten mahdollistettiin vaikeassa vaatetustarpeiden pulassa eläneiden marttojen jalkineosaamisen kehittäminen.¹¹⁸ Kurssien ja havaintoesitysten lisäksi kerhoilloissa

¹¹⁶ Tuntemattoman sotilaan paketeilla viitataan rintamalle ympäri vuoden lähetettyihin paketteihin, joihin martat ompelivat sotilaille esimerkiksi lämmintä päälle pantavaa. Koskelainen 1999, 33.

¹¹⁷ HMY vuosikertomus 1940, 7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1941, 6-7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 8. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 5. HMA, Dd1, HKA; Uimpl vuosikertomus 1943, 16. MA, C11/51, KA.

¹¹⁸ HMY vuosikertomus 1941, 4. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 3. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 2-3. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 3. HMA, Dd1, HKA; Tomerasti toiselle sadalle 2000, 119.

järjestettiin suullisia esitelmiä, joiden teemoina olivat vuosittain ruokatalouteen, kodintalouteen sekä muihin neuvonta-aiheisiin kuten puutarhanhoitoon, käsitöihin ja kodinhoitoon liittyvät aiheet. Kaikkien esitelmien tarkoitus ei kuitenkaan ollut tarjota neuvontaa tai olla opettavaisia, ja niihin lukeutui myös kevyempää ohjelmaa kuten kirjallisuuskatsauksia.¹¹⁹

Kursseja ja havaintoesityksiä pidettiin edellä mainittujen lisäksi myös kerhoissa ja kerhojen itsensä järjestäminä. Kerhot järjestivätkin omia kurssejaan jäsenistönsä tarpeiden täyttämiseksi, kuten Rauhala-kerho teki pitäessään kaksi vanhasta uutta -kurssia vuoden 1941 lopulla. Näitä kursseja pidettiin kerhoissa myöhemminkin, samoin kuin kangaskäsineiden ja erilaisten lämpimien jalkineiden tekoon liittyviä kursseja. Esiin on nostettava myös yhdistyksen ja sen kerhojen jouluruokakurssit ja niihin liittyvät havaintotunnit sekä joulukoristeiden valmistaminen yhdessä.¹²⁰ Näiden voidaan katsoa osoittavan, kuinka vaikeidenkin aikojen keskellä läheisten pariin rauhoittumisesta ja joulun juhlimisesta perinteisin menoin haluttiin tehdä mahdollista pulan, puutteen ja sodan keskellä.

Helsingin Marttayhdistyksen neuvontatyössä keskeisessä roolissa olivat myöskin pula-ajan haasteisiin pureutuvat näyttelyt. Yhdistyksen ”näyttelyneuvos” Inez Lindebergin innostus erilaisten näyttelyiden järjestämiseen ja suunnittelemiseen oli kuitenkin vain yksi syy, joka mahdollisti näyttelyiden pitämisen sota-ajan Helsingissä. Näyttelyiden etuna oli suuren yleisömäärän valistaminen ja neuvonnan tarjoaminen kompaktisti yhdessä näyttelytilassa monen eri aiheen tiimoilta. Niiden avuin saatiin myös jäsenistön ulkopuolisia kaupunkilaisia tarpeellisen neuvonnan piiriin. Helsingin Marttayhdistys järjestikin kaksi Marttaliiton ja Uudenmaan piiriliiton vuosikertomuksissakin noteerattua näyttelyä jatkosodan vuosina, ensimmäisen vuoden 1941 alkupuolella ja toisen 1943. Vaikka jatkosota ei ollut vielä syttynyt ensimmäistä näyttelyä pidettäessä helmi-maaliskuun vaihteessa 1941, on näyttely nostettu tarkastelun kohteeksi tässä tutkielmassa siitä syystä, että sen teemat ja siellä tarjottu neuvonta pysyivät äärimmäisen ajankohtaisena tulevien vuosien aikana.¹²¹

¹¹⁹ HMY vuosikertomus 1941, 7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 7. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 7. HMA, Dd1, HKA.

¹²⁰ HMY vuosikertomus 1941, 4. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 3. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1944, 3. HMA, Dd1, HKA.

¹²¹ ML vuosikertomus 1941, 15-16. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1943, 28. MA1, C11/23, KA; Uimpl vuosikertomus 1941, 11. MA1, C11/51, KA; Uimpl vuosikertomus 1943, 15. MA1, C11/51, KA.

Molempiin näyttelyihin yhdistys sai tilat veloitusetta Helsingin keskustan paraatipaikalla sijainneelta Stockmannin tavaratalolta. Vuonna 1941 järjestetyn näyttelyn teemaksi nostettiin *Koti ja Pula-aika*, ja sen eri osastot pyrkivät kattamaan mahdollisimman laajasti kodin ja perheiden haasteita pulan edessä sekä tarjoamaan vastauksia elämän eri osa-alueiden ongelmiin. Vuoden 1943 näyttelyn teemaksi puolestaan valikoitui *Paljon palstasta*, jossa huomio kiinnitettiin nimenomaan suomalaisten tuotantokamppailuun sekä omavaraisuuden maksimoimiseen myös kaupunkioloissa. Molempien yhteydessä Helsingin Marttayhdistys sai apua niin näyttelyn suunnitteluun, rahoittamiseen kuin järjestämiseenkin monilta eri tahoilta. Kotitalouskeskus, Marttaliitto sekä Uudenmaan Marttapiiriliitto olivat keskeisessä osassa näiden kahden suuren tapahtuman järjestämisessä, mutta myös kansanhuoltoministeriön sekä Helsingin kaupungin tarjoama taloudellinen tuki oli merkityksellistä näyttelyiden onnistumiseksi.¹²²

Helsingin Marttayhdistys oli jo talvisodan aikana suunnitellut Koti ja Pula-aika -näyttelyä pääkaupunkiin, johon se myös pyysi Marttaliitolta taloudellista tukea. Kansanhuoltoministeriö tuki Marttaliittoa taloudellisesti näyttelyn järjestämiseksi, joten näyttelyn materiaalien ja aineiston keruusta vastasi nimenomaan Marttaliitto. Näyttelyä varten luotiin jopa täysin uusia neuvontatauluja, joiden suunnittelusta vastasivat muiden muassa liiton toiminnanjohtaja Saurio ja konsulentti Toini Syvälahti. Näyttelyn osastoiksi valikoituivat ruokatalous, vaatetus, puhdistus, lämpötalous, pikkulastenhoito ja kodintalous – juuri ne keskeisimmät pula-aikana kodeille haasteita tuottaneet aiheet. Näitä teemoja käsiteltiin näyttelyssä monipuolisin näyttelyaineistoin, joihin lukeutui niin kotoperäisiä siivousvälineitä, taulukoita kotien säästäväisyydestä, pula-ajan korvikkeita ja ehdotuksia vaatteiden vanhasta uutta -tyylisiin muodonmuutoksiin. Näyttelyosastoille saapui näytteillepanijoiksi toimijoita myös Helsingin Marttayhdistyksen ja Marttaliiton ulkopuolelta, muun muassa Helsingin kaupungin kaasu- ja sähkölaitokselta, Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliitosta, Sosiaalidemokraattisesta Työlaisnaisliitosta sekä Helsingin Marttakoulusta. Helsingin marttakerholaiset puolestaan osallistuivat näyttelyyn päivystämällä näyttelyn ovella ja eri osastoilla. Näyttelyssä kävi kahden viikon aikana yhteensä 10 400

¹²² HMY vuosikertomus 1941, 9. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 8. HMA, Dd1, HKA; ML vuosikertomus 1941, 15-16. MA1, C11/23, KA; ML vuosikertomus 1943, 28. MA1, C11/23, KA.

vierailijaa, joista maksavia näyttelyvieraita oli yli 9700. Näyttely sai kiitettävää tunnustusta niin kävijöiltä kuin lehdistöltä.¹²³

Kiitettävän vastaanoton yleisöltä ja lehdistöltä sai myös Paljon palstasta -näyttely keväällä 1943. Kyseessä oli Marttaliiton alaisuudessa ”vuoden suurin näyttely”¹²⁴ ja senkin kävijämäärä ylsi lähes 10 000 vierailijaan niiden kolmen viikon aikana, jotka näyttely oli avoinna. Näyttelyllä oli edelliseen suureen näyttelyyn verrattuna hieman tarkempi tavoite. Näyttelytoimikunta muotoili tavoitteen ennen näyttelyä näin: ”tarkoituksena on ohjata etupäässä helsinkiläisperheitä palstansa oikeassa hyväksikäytössä alkaen sen suunnittelusta aina tuotteiden säilytykseen, säilöntään ja käyttöön saakka”.¹²⁵ Näyttelyyn asetettiin yhteensä 19 erilaista näyttelyosastoa, jotka kaikki tarjosivat olennaisia vinkkejä helsinkiläisille maan tuotantokamppailua ajatellen niin viljeltävistä kasveista, sadon hyödyntämisestä kuin tuholaiistorjunnastakin. Myös tätä näyttelyä varten yhdistys sai taloudellista tukea kansanhuoltoministeriöltä ja Helsingin kaupungilta, minkä lisäksi näytteilleasettajia saapui monista yhdistyksistä ja kerhoista marttapiirien ulkopuoleltakin, muun muassa Puutarhaviljelijäin liitosta ja Kotitalousopettajaopistosta.¹²⁶

Näyttelyä kuvattiin *Maaseudun tulevaisuudessa* sen avajaisviikonloppuna hyvin monipuolisena ja kiinnostavana, jossa ”onkin nähtävää ja opittavaa niin paljon, että nimimerkkikin -- kävi katsomassa jo kaksi kertaa”. Martat olivat onnistuneet tuomaan näyttelyyn paljon konkreettisia vinkkejä ja opetusmateriaalia, josta toimittajakin, nimimerkki *Marjatta*, oppi uutta: muun muassa, että rakuuna ja sitruunamelissa kelpaavat mausteeksi ruualle sekä miten säilykkeet saa säilöttyä oikein bakteerien niitä pilaamatta.¹²⁷

Elintärkeän ruoka- ja palstanhoitoneuvonnan lisäksi näyttelyssä käsiteltiin tupakan viljelyä ja käsittelyä Kotitalouskeskuksen kustantamalla osastolla. Markkinoilla vähentynyt tupakka oli alkanut siirtyä kaupoissa tiskin alle jo talvisodan lopussa, ja koska ulkomaisesta tupakasta tuli jatkosodan vuosina pulaa tuontivaikeuksien takia, ryhdyttiin sitä lopulta säännöstelemään valtion

¹²³ HMY vuosikertomus 1941, 9-10. HMA, Dd1, HKA; ML vuosikertomus 1941, 15-16. MA1, C11/23, KA.

¹²⁴ ML vuosikertomus 1943, 28. MA1, C11/23, KA.

¹²⁵ Pöytäkirja näyttelyä suunnittelevasta kokouksesta 26.1.1943, 1. HMA, Hc1, HKA.

¹²⁶ HMY vuosikertomus 1943, 8-9. HMA, Dd1, HKA.

¹²⁷ Lehtileike, Maaseudun tulevaisuus 13.4.1943, ”Paljon palstasta”. HMA, Hc1, HKA.

toimesta syksyllä 1942. Koska tupakanpolton katsottiin olevan haitallisempaa naisille, oli tupakalle asetettu ostokortti alun perin tarkoitus antaa vain miehille, mutta tämä rajausta jäi lopulta toteuttamatta naisten voimakkaan vastustuksen vuoksi. Kortin arvo oli kuitenkin sidottu sokerin ostokorttiin, jolloin tupakkaa ottamalla menetti osuuden sokeriannoksestaan. Lisäksi tupakkatehtaiden laadukkain tuotanto ohjattiin armeijan käyttöön, joten tavallisten kansalaisten piti turvautua mustaan pörssiin saadakseen hyvälaatuisia savukkeita. Heikko saatavuus johtikin siihen, että monet suomalaiset ryhtyivät viljelemään omilla palstoillaan kotimaista tupakkaa, kessua. Alalle syntyikin paljon uusia tuottajia, ja vuonna 1943 Suomessa poltettiin jo yleisesti kotimaista tupakkaa.¹²⁸ Erillisen näyttelyosaston varaaminen vastaavanlaista nautintoainetta varten osoittaa, kuinka monipuolisesti martat pyrkivät vastaamaan helsinkiläisten tarpeisiin.

Näyttelyissä toteutettiin näyttelypisteiden ohella päivittäistä suullista neuvontaa ja vastattiin yleisön kysymyksiin. Näyttelyitä varten julkaistiin myös ohjekirjasia, joita myytiin näyttelyiden aikana. Esimerkiksi vuoden 1941 näyttelyä varten julkaisivat Helsingin Marttayhdistys Marttaliiton kanssa kirjaset *Mitä nyt ruoaksi?*, *Miten pesen ja puhdistan?* sekä *Miten parsin ja paikkaan?*, jotka sisälsivät ajankohtaisia ja konkreettisia ohjeita niin ruoanlaittoon, vaatteiden korjaamiseen kuin siivous- ja puhdistustarpeiden valmistamiseenkin. Reseptikirjassa ohjeistettiin keinot esimerkiksi pula-ajan voin, vähäsokeristen jälkiruokien, perunavellin ja maksapiiraan tekemiseen, kun taas siivousohjeisiin lukeutuivat neuvot tuhkaliipeän ja saippuan tekoon kotona sekä vinkit tahrojen poistoon erilaisista materiaaleista ja ohjeet niiden oikeaoppiseen pesuun. Kirjasia myytiin vuosikirjan perusteella ”huomattava määrä”, mikä on osoitus neuvojen tarpeellisuudesta helsinkiläisissä kodeissa.¹²⁹

4.4 Helsingin Marttayhdistyksen muu toiminta

Helsingin Marttayhdistyksen ja sen alaisten kerhojen toiminnassa keskeisessä roolissa oman jäsenistön tukemisen ja heille tarjotun ohjelman ohella olivat muutkin epävarmuudesta, pulasta ja

¹²⁸ ”Paljon palstasta” -näyttelyn päiväämätön suunnitteluasiakirja. HMA, Hc1, HKA; Pöytäkirja näyttelyä suunnittelevasta kokouksesta 26.1.1943, 2. HMA, Hc1, HKA; Kallioniemi 2003, 165, 170-171, 254, 274.

¹²⁹ HMY vuosikertomus 1941, 10. HMA, Dd1, HKA; *Miten pesen ja puhdistan? Marttaliiton kirjasia n:o 23*. Helsingin Marttayhdistys, Helsinki 1941, 3-4, 11.; *Mitä nyt ruoaksi? Marttaliiton kirjasia n:o 24*. Helsingin Marttayhdistys, Helsinki 1941, 4, 8, 10-11.

hädästä kärsivät kansalaiset. Eri puolella Suomea perustettiin sotilaille ja siirtoväelle suunnattuja marttamajoja¹³⁰ ja huoltoasemia, ja Helsinki tarttui osaltaan tähän kehityslinjaan. Helsingissä sotilaiden huoltotoiminnan sijasta huomio keskitettiin kuitenkin kaupunkilaisten tarpeisiin sopiviksi. Niinpä Helsinkiin perustettiin sotien ensimmäinen marttojen ylläpitämä neuvonta-asema, joka toimi aluksi Helsingin Marttakoulun tiloissa. Näiden kahden, talouskoulun ja neuvonta-aseman avulla muillekin kuin jäsenmaksun maksaneille perheenemännille pystyttiin tarjoamaan mahdollisuus opiskella kotiapulaiseksi, osallistua lyhyemmille kursseille sekä saada vastauksia kotitaloudenhoitoon, käsitöihin tai ruokahuoltoon liittyviin ajankohtaisiin kysymyksiin.¹³¹

Martan Kotiapulaiskoulu perustettiin vuonna 1935 Helsingin Marttayhdistyksen alaisuuteen, ja se toimi ensimmäiset vuotensa yhdistyksen vuokraamassa huoneistossa Helsingin keskustassa sekä Kansakoulukadulla sijainneen ammattikoulun tiloissa. Kotiapulaisten ja ammattitaitoisen avun kouluttaminen oli erityisesti yhdistyksen puheenjohtaja Inez Lindebergin puoltama idea, ja onkin sanottu, että systemaattisen koulutuksen aloittaminen Helsingissä oli pitkälti hänen ansiotaan. Ajatus kotiapulaisten kouluttamisesta linkittyi voimakkaasti kaupunkilaiseen marttaideologiaan sekä ajatukseen nuorten naisten kouluttamisesta oikeaoppiseen kodinhoitoon, jotta he pystyivät puolestaan auttamaan kaupunkilaiskodeissa uurastavia perheenemäntiä ja äitejä. Pääkaupunki kärsi ammattitaitoisten kotiapulaisten pulasta 1930-luvun aikana, mikä kannusti marttoja kouluttamaan eri taustoista tulleita, pääasiassa nuoria ja vielä kouluttamattomia naisia kotiapulaisten ammattiin. Samaan aikaan yhteiskunnassa virisi myös keskustelu kotiapulaisten asemasta ja oikeuksista, mikä johti kotiapulaisten aseman parantamiseen työmarkkinoilla. Huomiota alettiinkin kiinnittämään muun muassa kotiapulaisten pitkiin työpäiviin, lomiin sekä työstä kertyvään eläkkeeseen.¹³²

Koulun kurssit jouduttiin katkaisemaan talvisodan seurauksena lukuvuodeksi 1939-1940, mutta joitakin yksittäisiä kursseja onnistuttiin sodan päätyttyä järjestämään koulun tiloissa. Jatkosodan

¹³⁰ Marttamajalla tarkoitettiin lähinnä ruokailuun, mutta toisinaan myös yöpymiseen tarkoitettuja kanttiineja, joita martat perustivat Karjalaan jatkosodan aikana puolustusvoimien päämajan kannustamana ja tukemana. Niissä vierailivat niin siirtoväki, paluumuuttajat kuin sotilaatkin. Koskelainen 1999, 36, 38.

¹³¹ HMY vuosikertomus 1941, 1. HMY, Dd1, HKA; Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 37.

¹³² Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 88-89, 91, 93-94.

alettua ei syksyllä alkavia kursseja keskeytetty, vaan niitä jatkettiin tilanteen sallimissa rajoissa. Vuosi 1941 olikin monella tapaa käänteentekevä koululle. Ensinnäkin sen nimi muutettiin Helsingin Marttakouluksi juuri ennen sodan puhkeamista, sillä koulun luonne oli jo hiljalleen muuttunut ja kursseja järjestettiin muistakin aiheista kuin pelkästään kotiapulaisten kouluttamiseksi. Yksi ratkaiseva syy muiden kurssien järjestämiselle oli kotiapulaiskurssien hakijoiden väheneminen ja jopa hakemusten puuttuminen kokonaan. Koulusta tulikin uusien kurssien ja nimenmuutoksen myötä muiden suomalaisten talouskoulujen tapainen maataloushallinnon tukema, mutta toisaalta samalla sen tarkemmin valvoma talouskoulu. Koulu pääsi lisäksi muuttamaan Hesperian huvilan tiloihin juuri ennen jatkosodan puhkeamista, minkä jälkeen sen asema ja toimintamahdollisuudet kasvoivat entisestään. Koulun johtajattareksi vuonna 1938 valitun talousopettaja Helmi Liimataisen määrätietoisesta ja tiukan taloudellisen johtamisotteen mahdollistamana heikkokuntoisia uusia tiloja pystyttiin jo ensimmäisen vuoden aikana varustamaan ja kunnostamaan koulun tarpeisiin sopivimmiksi.¹³³

Vuoteen 1942 saakka koulun peruskurssina toimi kotiapulaiskurssi, jonka päätteeksi oppilaat saattoivat siirtyä työskentelemään kotiapulaisina. Alan suosio väheni kuitenkin asteittain, mikä näkyi hakijamäärien vähenemisenä (vuoden 1943 kotiapulaiskurssille ei saatu yhtään hakemusta) sekä kurssilta valmistuneiden kotiapulaisten halukkuutena jatkaa alalla (vuoden 1942 kotiapulaiskurssilaisista kaikki yhtä lukuun ottamatta olivat työttömäksi jääneitä tehdastyöntekijöitä, ja kurssin loppuun suorittaneista vain yksi kurssin suorittaneista halusi jäädä talousalalle). Kotiapulaiskurssien rinnalla, ja myöhemmin niiden tilalla, pidettiin erilaisia talouskursseja sekä lyhytkestoisempia kursseja esimerkiksi säilönnästä, kodinhoidosta, lastenhoidosta sekä käsitöistä. Koulun monipuolisen opetus- ja kurssitarjonnan mahdollistamiseksi palkattiin johtajatar Liimataisen rinnalle talousopettajia, käsityöopettajia sekä jopa terveyssisaria lastenhoidon opettajiksi.¹³⁴ Opetukseen hakeneiden hakijamäärien kasvaminen jatkosodankin aikana oli ”todisteena tällaisten koulujen ja opetuksen tarpeellisuudesta”, kuten Helsingin Marttayhdistyksen vuosikertomuksessa vuodelta 1943 asia todettiin.¹³⁵

¹³³ Tomerasti toiselle vuosisadalle 2000, 94-96; HMY vuosikertomus 1941, 4-5. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 4. HMA, Dd1, HKA.

¹³⁴ HMY vuosikertomus 1942, 3. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 3-4. HMA, Dd1, HKA.

¹³⁵ HMY vuosikertomus 1943, 3-4. HMA, Dd1, HKA.

Rahoitusta koulu sai valtiolta sekä Helsingin kaupungilta, ja vuonna 1943 Maataloushallituksen aiemmin väliaikaiseksi myönnetty taloudellinen tuki muuttui vakituiseksi. Vakituisen rahoituksen myötä myös Marttakoulusta tuli asemaltaan varsinainen talouskoulu. Toimintaa varten myönnettyjen avustuksen lisäksi sai koulu vuonna 1943 Maataloushallitukselta vähävaraisten oppilaiden opinnot mahdollistavia apurahoja varten lisää tukea, mikä nosti valtiolta saatujen kokonaisavustusten määrän kyseiselle vuodelle lähes 100 000 markkaan. Avustuksilla pystyttiin palkkaamaan opetushenkilökuntaa sekä päivittämään opetustiloja ja -kalusteita. Jatkosodan vuosina tiloja peruskorjattiinkin säännöllisesti muun muassa laittamalla koulun keittiöön leivinuuni, kalustamalla tiloja kaapistoilla ja muokkaamalla huoneita luokiksi sekä kunnostamalla koulun alustan kellariksi.¹³⁶ Koulun vuokraamien tilojen yhteyteen kuului myös maata, joka pystyttiin jo heti muuton yhteydessä muokkaamaan ja kylvämään opetuskäyttöä varten. Kasvimaa tuotti hyvin heti ensimmäisestä vuodesta lähtien, ja sen sato ainoastaan kasvoi jatkosodan vuosina mahdollistaen koulun osittaisen omavaraisuuden. Koululla kasvatetut kasvikset ja muu sato hyödynnettiin koulun opetuksessa, mutta osa tuotosta voitiin jopa myydä, jolloin koulu sai sitäkin kautta tuottoja.¹³⁷

Marttakoulu sai nimensä mukaisen tehtävän rinnalle toisenkin roolin pian jatkosodan alettua. Kuten edellä esitettyjen tutkimusaineistojen pohjalta on huomattu, muokkasivat jatkosodan asettamat haasteet tarvetta neuvonnalle sekä neuvonnan sisältöä huomattavasti, mikä johti pääasiassa kaupungeissa syntyneeseen uuteen neuvontamuotoon, *neuvonta-asemiin*. Ensimmäinen marttojen ylläpitämä neuvonta-asema perustettiin Helsinkiin syyskuussa 1941, juurikin Helsingin Marttakoulun yhteyteen. Koulun johtajatar Helmi Liimatainen ryhtyi neuvonta-aseman johtajaksi heti sen toiminnan aloittamisesta lähtien vastaten myös neuvonnan hoitamisesta yhdessä asemalle palkattujen talous- ja käsityöopettajien kanssa. Jo ensimmäisen syksyn aiheuttama poikkeustila sai helsinkiläiset kääntymään neuvojen puoleen sankoin joukoin, nimittäin neuvonta-asemalla kävi sen ensimmäisen syksyn aikana yhteensä yli 2000 vierailijaa.¹³⁸

¹³⁶ HMY vuosikertomus 1941, 4-5. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 4. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 3-4. HMA, Dd1, HKA.

¹³⁷ HMY vuosikertomus 1941, 4-5. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1942, 4. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 3-4. HMA, Dd1, HKA.

¹³⁸ HMY vuosikertomus 1941, 5. HMA, Dd1, HKA.

Syys-lokakuussa 1941 martat pitivät neuvontapistettä myös Helsingin Kauppahallissa laajentaakseen neuvonnan kattavuutta.¹³⁹

Neuvontaa asemalta hakeneet olivat pääasiassa perheenäitejä ja naisia, joille kodinhoito ja siihen liittyvät asiat, etenkin poikkeuksellisissa oloissa, olivat vielä hieman tuntemattomampia tai jopa vieraita. Yleisimmiksi neuvonta-aiheiksi ja tiedustelujen kohteeksi nousivat Helsingin Marttayhdistyksen vuosikertomusten mukaan ”lastenhoito, kasvitarhanhoito, käsityöt ja säilöntä sekä varastojen hoito”, minkä lisäksi ”päivittäiseksi neuvonnan aiheeksi muodostui myös saippuan ja perunajauhojen valmistaminen”. Neuvontaa annettiin suullisesti paikan päällä Marttakoulun neuvontapisteellä sekä tilassa järjestetyillä lyhytkestoisilla kursseilla ja havaintoesityksillä. Neuvonta-aseman järjestämien kurssien suosio oli suurta, jopa siinä määrin, että kurssien oppilasmäärä oli vuoden 1942 aikana yhteensä 369. Suuren kysynnän vuoksi martat tarjosivat neuvontaa myös puhelimitse asemalta käsin, minkä lisäksi sitä tuotettiin myös radion ja sanomalehtien välityksellä. Kiinnostavaa on, että perheenemäntien lisäksi neuvoja pulan edessä kaipasivat myös ammattilaiset, kuten ravintoloiden tai suurvarastojen työntekijät.¹⁴⁰

Vuosi 1943 muutti Marttakoulun lisäksi myös neuvonta-aseman tilanteen. Koulun opettajien työpäivien pidetessä virallisen talouskoulun asemaan siirtymisen myötä, jouduttiin neuvonta-aseman toiminta päättämään koulun tiloissa kevään aikana, minkä seurauksena vetovastuu siitä siirtyi täysin Helsingin Marttayhdistykselle. Aluksi neuvonta-asematoimintaa yritettiin jatkaa yhdistyksen Simonkadun huoneistossa, mutta nopeasti ilmeni, ettei se soveltunut aseman tarpeisiin, joten yhdistys vuokrasi huoneiston Lasipalatsista Helsingin keskustasta. Samaan aikaan perustettiin asemalle oma johtokuntansa, jonka tehtävänä oli kehittää ja suunnitella nimenomaan neuvonta-asemalla järjestettävää neuvontatyötä. Johtokuntaan valittiin Helsingin Marttayhdistyksen, Marttaliiton sekä Uudenmaan piiriliiton edustajia.¹⁴¹

Neuvonta-aseman muutto Lasipalatsiin vahvisti sen asemaa Helsingissä ja kävijämäärätkin kasvoivat entisestään, ylittäen jopa 8500 kävijän rajan vuoden 1943 elo-joulukuun aikana. Myös

¹³⁹ ML vuosikertomus 1941, 31. MA1, C11/23, KA; Umpl vuosikertomus 1941, 8. MA1, C11/51, KA.

¹⁴⁰ HMY vuosikertomus 1942, 5. HMA, Dd1, HKA.

¹⁴¹ HMY vuosikertomus 1943, 4. HMA, Dd1, HKA.

uuden neuvonta-aseman alaisuudessa järjestettiin kursseja, joskin tilana kursseilla käytettiin Lasipalatsin huoneiston sijasta Kaisaniemen kansakoulun opetuskeittiötä. Muuton myötä syntyi aiempien neuvontamuotojen rinnalle myös uusi keino välittää tietoa kiinnostuneille, nimittäin huoneiston näyteikkuna. Näyteikkunaa hyödynnettiinkin asettelemalla siihen tietoa ajankohtaisista kotitalousasioista, jollaisia olivat säilöntäaikana vihannesten ja marjojen säilömisohjeet, sieniaikana sieninäyttely, jouluna joulumakeisten- ja leivonnaisten reseptit sekä muina aikoina esimerkiksi perunajauhon valmistus, sukanpaikkausohjeet tai olkityöt.¹⁴²

Rahoitus neuvonta-asemalle saatiin Helsingin Marttayhdistyksen varojen lisäksi Helsingin kaupungilta, ja vaikka kaupungin antaman avustuksen määrä pieneni ensimmäisen syksyn jälkeen, pystyttiin sen turvin aseman työtä silti jatkamaan. Kyselijöille tarjottu neuvonta oli kuitenkin maksutonta myös tuolloin, mutta kursseista ja havaintoesityksistä perittiin pieni osallistumismaksu kulujen kattamiseksi. Pientä tuottoa asema sai myös myymällä muun muassa martojen ja Kotitalouskeskuksen tuottamia kotitaloudellisia ohjekirjasia sekä kaavoja vaatteisiin. Neuvonta-asemalle hankittiin myös kyselijöille ja vierailijoille edullisesti vuokrattavia ja lainattavia kodintöitä helpottavia välineitä, kuten perunajauhomyllyjä sekä tallukkalestejä. Ihmiset lainasivatkin näitä aktiivisesti asemalta, ja kysyntä työvälineille oli suurta.¹⁴³

Neuvonnan tarve kasvoi jatkosodan edetessä, mikä näkyi kasvavina asiakasmäärinä neuvonta-asemalla. Vaikka vuonna 1944 Maataloushallituksen valvonnan alle siirtynyttä asemaa ei mainostettu, ja neuvonta-aseman omassa toimintakertomuksessa vuodelta 1944 aseman tunnettavuuden helsinkiläisten keskuudessa sanottiin olleen varsin vähäistä, kävi siellä silti kyseisenä vuonna yhteensä yli 16 650 kävijää. Vuoden mittaan toimenpantiin erilaisia kursseja, joista suuren suosion perinteisten keitto- ja kenkäkurssien lisäksi saavutti miehille suunnattu ruoanlaittokurssi. Miehiä saapui kurssille vaihtelevista taustoista aina sotilaista tuomareihin saakka, mikä osoitti myös miesten keskuudessa virinneen kiinnostuksen kotitalousasioihin jatkosodan vaikeuksien keskellä. Alkuvuoden 1944 aikana aseman toiminta kuitenkin supistui vaikean sotatilanteen vuoksi, jolloin esimerkiksi kurssitoiminta jouduttiin hetkellisesti

¹⁴² HMY vuosikertomus 1943, 5. HMA, Dd1, HKA.

¹⁴³ HMY vuosikertomus 1942, 5. HMA, Dd1, HKA; HMY vuosikertomus 1943, 5. HMA, Dd1, HKA; UmpI vuosikertomus 1944, 7. MA1, C11/51, KA.

katkaisemaan. Siitä huolimatta aseman vierailijamäärät kasvoivat toukokuusta lähtien merkittävästi ja jatkoivat kasvuaan vuoden lopullakin – sodan aiheuttama pula ja vaikea elintarvike- ja vaatetustilanne eivät nimittäin poistuneet kansalaisten keskuudesta sodan päätyttyä. Kevään aikana eivät martat kuitenkaan jääneet toimettomaksi, vaan neuvonta-aseman työntekijät käyttivät hiljentyneen kauden hyväkseen kirjoittamalla ja toimittamalla ohjekirjasia, kuten nopeita reseptejä sisältäneen *1/2 tunnin keittokirjan*.¹⁴⁴

Neuvonta-aseman vierailijoiden kasvava määrä sekä aseman saama ulkopuolinen tunnustus osoittivat marttojen tarjoaman neuvonnan tarpeellisuuden, ja sen toiminnan jatkamiselle nähtiin vahvat perusteet myös sodan jälkeen. Martat onnistuivat neuvonnallaan auttamaan ja tukemaan kaupungin emäntiä vaikeimpien aikojen yli, ja neuvonnan suosion katsottiin olevan niin suurta, että sodan jälkeen Helsingin Marttayhdistys avasi toisen neuvonta-aseman Helsingin Hakaniemeen. Sen suosio ja käyttöaste jäi kuitenkin varsin vähäiseksi, ja uusi asema päätettiin sulkea jo vuoden 1945 aikana.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Helsingin Marttayhdistyksen (HMY) kotitalousneuvonta-aseman toimintakertomus 1944, 1-3. MA1, C11/64, KA.

¹⁴⁵ HMY kotitalousneuvonta-aseman toimintakertomus 1944, 1-2. MA1, C11/64, KA.

5 Helsingin marttatoiminta tutkielman teoreettisessa viitekehyksessä

Edellä on kuvattu Helsingin Marttayhdistyksen vaiheita ja toimia jatkosodan vuosina. Tässä luvussa kyseistä toimintaa tarkastellaan tutkielman johdantoluvussa esitellyn teoreettisen viitekehyksen, eli maternalismin ja korporatistisen näkökulmasta. On myönnettävä, että yhden paikallisyhdistyksen vuosikirjojen pohjalta voi olla haastavaa tehdä mittavia, koko Marttaliiton ideologista pohjaa läpileikkaavia johtopäätöksiä. Yhdistyksen itsensä tuottamien vuosikertomuksien pohjalta saa vahvan kuvan marttatoiminnan muodoista ja konkreettisen marttatyön sisällöstä, mutta kovin tarkasti niistä eivät erotu marttojen henkilökohtaiset mielipiteet, näkemykset tai tuntemukset. Vuosikertomusten luonne on varsin virallinen, tietoa antava ja muodollinen, eikä niissä tuoda voimakkaan ilmeisesti esiin toimintaa ohjanneita ideologisia tai poliittisia voimia, lukuun ottamatta viittauksia valtion asettamiin, sotatilan aiheuttamiin laajoihin poikkeustoimiin, kuten säännöstelyyn. Tästä huolimatta paljastui tutkimusaineiston myötä helsinkiläisestä marttatoiminnasta sellaisia piirteitä, joiden voidaan perustellusti katsoa istuvan tämän tutkielman viitekehyksen piiriin.

Kuten tämän tutkielman alussa esitetään, on tutkimuksen teoreettinen viitekehys muodostettu kahdesta toisistaan eroavasta, mutta marttatoimintaan vaikuttaneista ajatuksista. Toisen valituista näkökulmista, *maternalismin*, on tutkielmassa katsottu olevan erottamaton osa marttaideologiaa, joka perustui naisen ja varsinkin perheenäidin auttamiselle, neuvomiselle ja tämän kotitaloudellisen osaamistason kohottamiselle, jotta hän itse pystyi täyttämään velvollisuutensa omalle perheelleen ja kansakunnalleen. Näin ollen maternalististen piirteiden voidaan katsoa heijastuvan marttatoimintaan sitä ohjanneen aatteellisen pohjan kautta, eikä se välttämättä näy konkreettisen toiminnan muodoissa suoraan. Sen sijaan *korporatistisen*, valituista näkökulmista toisen, on tutkielmassa katsottu olleen marttatoimintaa ulkopuolelta ohjannut voima, joka yhdisti järjestön valtiiovallan intresseihin. Helsinkiläinen marttatoiminta painottui sotavuosina pitkälti yhdistyksen alaisiin paikalliskerhoihin, ja vaikka yhdistystoiminta, kerhotoiminta mukaan lukien, vähenikin sodan vaikutuksesta, ei se kuitenkaan katkennut missään vaiheessa kokonaan. Yhdistys pystyikin aktiivisten jäseniensä välityksellä jatkamaan toimintaansa, jossa kuvastuivat sekä

järjestön ideologiassa ilmennyt maternalismi että käytännön toimintaa suhteessa valtiovaltaan ohjannut korporatismi.

Johdantokappaleessa esiteltiin perinteisesti Miina Sillanpään kiteytyvä ”äitiyden poliittinen muunnelma”, jolla viitattiin sellaisiin liikkeisiin, joiden sisällä nimenomaan naiset pyrkivät omalla aktiivisella toiminnallaan edistämään lasten, perheiden ja äitien hyvinvointia laajemmin yhteiskunnassa. Jo Lucina Hagmanin ajoista lähtien äitejä ja äitiyden merkitystä korostaneen Marttaliiton voidaan perustellusti todeta kuuluvan tätä kuvausta vastaaviin liikkeisiin. Jo marttaliikkeen alusta lähtien muodostui toiminnan tavoitteeksi tarjota naisille keinoja kehittää osaamistaan kodin piirissä ja äitinä, ja tätä tavoitetta täytettiin kotitaloudellisen neuvonnan muodossa. Marttojen tuottama kotitaloudellinen neuvonta olikin konkreettisin marttatyön muoto, minkä avuin perheenemäntiä pyrittiin auttamaan myös sota-aikana heidän oman kotitaloudellisen osaamisensa kehittämisessä sekä sitä kautta poikkeusoloista selviämisessä. Helsingissä kotitaloudellinen neuvontatyö pyrki vastaamaan pääasiassa niihin perustarpeisiin, joihin kodeissa saatettiin pulan ja sodan keskellä tarvita apua. Jotta äidit pystyivät tarjoamaan lapsilleen ruokaa, pitämään heidät lämpimissä vaatteissa tai tarjoamaan heille viihdykettä¹⁴⁶ vaikeissakin oloissa, panostivat martat monipuoliseen neuvontaan, jonka avuin naisia opastettiin tekemään muun muassa mahdollisimman ravitsevaa ruokaa ja kestäviä vaatteita. Helsingin Marttayhdistys painatti jatkosodan aikana ohjekirjasia, järjesti näyttelyitä ja ylläpiti kurssitoimintaa – ja kaikkien näiden toimien kautta he pyrkivät täyttämään pääpyrkimystään, jonka liiton toiminnanjohtaja Elli Saurio myöhemmin tiivistä ytimekkäästi vuonna 1949:

*”Emäntäliikkeen pääpyrkimyksen rinnalla, joka on kunkin yksilön itsekehitys kodinhoitajana ja perheenäitinä ja jonka merkitystä tuskin voimme yliarvioida, on selvästi toinen tehtävä, joukon kasvatus solidaarisuuteen, yhteiskuntaan ja yhteisvastuuseen. Sikäli kun tämä toteutuu, on tulevaisuudelta paljon odotettavissa.”*¹⁴⁷

Helsingissä neuvontatyö laajennettiin koskettamaan muitakin kaupunkilaisia kuin pelkästään marttajäseniä tai edes perheenäitejä, mikä puolestaan on esillä edellisessä kuvauksessa liikkeen

¹⁴⁶ Martat järjestivät sota-aikanakin kilpailuita mm. nukkejenteosta, joissa tavoitteena oli lelun kestävyys lisäksi myös ilon tuottaminen leikkijälle. ML vuosikertomus 1943, 22. MA1, C11/23, KA.

¹⁴⁷ Saurio 1949, 94.

ydintehtävistä. Martat pyrkivät siis myös laajempien massojen ohjaamiseen kohti henkistä sivistystä ja kotitaloudellisen osaamisen kehitystä. Helsingissä edellinen näkyi varsin selvästi etenkin kotiapulaiskoulussa toteutetun uusien sukupolvien kotitalousosaamisen ja äitiyteen liitetyn osaamisen vahvistamisen keinoin. Koulutusta tarjottiin erilaisista sosiaalisista taustoista tuleville, ja koulu saikin varoja myös vähävaraisten oppilaiden opintojen tukemiseen. Samoin Helsingin marttojen laajamittaiset operaatiot kaikkien, myös marttajäsenistön ulkopuolisten helsinkiläisten, auttamiseksi Stockmannin tavaratalossa järjestettyjen näyttelyiden sekä 1941 avatun neuvontaseman muodossa osoittavat perheenäitejä suurempaan joukkoon kohdistuneen huolenpidon ja auttamisenhalun. Nätkinin ”yhteiskunnalliseksi äitiydeksi” kuvaamaa vähempiosaisista huolehtiminen, eli omien lasten ja oman perhekunnan piiristä koko kansakuntaan laajennettu äidillinen huolenpito, oli siis selvästi nähtävissä myös osana helsinkiläistä marttatoimintaa jatkosodan aikana.

Marttojen toteuttaman huoltotoiminnan voidaan myös nähdä linkittyvän tähän ”yhteiskunnallisen äitiyden” ajatukseen, sillä isänmaallisen maanpuolustustahdon lisäksi huoltotoimintaa tunnuttiin tehtävän aidosta auttamisen halusta. Helsingin Marttayhdistyksen piirissä heikommassa asemassa olevia, kuten siirtoväkeä, invalideja ja vähävaraisia pyrittiin tukemaan monin eri keinoin, mutta tätä työtä ylläpitivät nimenomaan martat itse omissa kerhoissaan, eikä se ollut enää jatkosodan aikana voimakkaasti ylhäältä käsin organisoitua. Auttaminen oli usein oman ajan käyttöä muiden hyväksi, sillä aina omista varoista ei taloudellisia avustuksia pystytty antamaan. Taloudellisten varojen keräämiseksi järjestettiin myyjäisiä ja arpajaisia, joita varten martat myivät arpoja ja toisaalta valmistivat käsitöitä tai ruokatarpeita myytäväksi. Kerättyjä varoja käytettiin muun muassa kerhoille nimettyjen kummilasten ja -perheiden avustamiseen, sekä väsyneiden ja äärimmilleen työllistettyjen äitien avustamiseen tarjoamalla heille mahdollisuus velvoitteettomaan oleskeluun maaseutukodeissa tai yhdistyksen Kesäkodilla. Yksi helsinkiläisen huoltotyön merkittävimmistä muodoista voidaan katsoa olleen kerhojen ja yhdistyksen yhdessä kokoamat paketit kansakunnan sotilaille sekä vähävaraisille perheille ja vauvoille. Ilona Kemppaisen mukaan ”sotavuosina ei puhuttu niinkään Suomi-neidosta, vaan Suomi-äidistä, jonka uskollisia poikia suomalaiset sotilaat olivat”¹⁴⁸, ja tuntemattomien sotilaiden paketit voidaankin osaltaan nähdä

¹⁴⁸ Kemppainen 2005, 472.

marttojen äiteinä suomalaisten yhteisille pojille tuottamana huolenpitona ja yhteiskunnallisena äitiytensä.

Maternalismin piirteet näkyivät siis marttatoiminnan järjestämisessä ja kehittämisessä liikkeen tavoitteiden ja periaatteiden mukaisiksi. Yhdistyksen korporatistiset piirteet sen sijaan kuvastuivat valtion panoksen ja kontrollin konkreettisissa seurauksissa yhdistystoimintaan sekä yhdistyksen itsensä omaksumassa, valtiovallan intressejä tukevassa linjassa. Toisin sanoen, martat saivat valtiolta avustusta sellaisiin toimiin, jotka edistivät valtiovallan tavoitteiden täyttymistä, mutta toisaalta martat myös toimillaan tukivat valtion pyrkimyksiä. Martat eivät ainakaan julkisissa asiakirjoissaan kyseenalaistaneet esimerkiksi pulan helpottamiseksi asetettuja säännöstelytoimenpiteitä, vaan tekivät osuutensa perheenemäntien sekä laajemminkin kansalaisten avustamiseksi, mikä alleviivaa valtion säätämiin määräyksiin ja niiden muutoksiin sitoutumista, vaikka laillista velvoitetta heillä ei tähän olisi ollutkaan.

Konkreettisesti valtionavustusten anominen sekä siihen liittynyt vuosittainen raportointi valtiolle sitoutti marttatoiminnan tiiviisti valtiovallan intresseihin, joskin helsinkiläismartoille tämä Marttaliiton hoitama talouskysymys näkyi lähinnä tunnollisesti muodostetuissa tilastoissa sekä virallisissa asiakirjoissa. Helsingin Marttayhdistys oli kuitenkin itsekin riippuvainen julkisista varoista, joita se sai järjestämiään näyttelyitä, Marttakoulun ylläpitoa sekä neuvonta-asemaa varten esimerkiksi Helsingin kaupungilta ja kansanhuoltoministeriöltä. Marttojen saama taloudellinen tuki ohjattiin avustavien tahojen puolelta sellaisiin neuvontaan ja kansalaisten avustamiseen suunnattuihin toimiin, joilla oli pitkäkantoisia seurauksia kansalaisten hyvinvoinnissa. Helsingiläisten marttojen neuvontatyö keskittyi taisteluun kaupunkilaisten kohtaamien pula-ajan vaikeuksien torjumiseksi, ja siihen lukeutuivat niin pula-ajan reseptien tuottaminen, vaikeasti saatavien työvälineiden kuten tallukkalestien ja perunajauhomyllyjen vuokraaminen neuvonta-asemalta kuin omavaraisuuteen kansalaisia ohjanneen, palstaviljelyyn keskittyneen näyttelyn järjestäminen.

Valtion taloudellisen tuen vaikutus yhdistyksen toimintaan kuvastuikin erityisesti marttojen toimeenpanemissa näyttelyissä. Sota-aikaisten näyttelyiden aiheiksi valikoitui aiheita, jotka tukivat kotien pula-ajasta selviämistä eri keinoin, ja tällaiselle toiminnalle tarjottiin taloudellista

avustusta varsin laajamittaisesti. Kansanhuoltoministeriö oli osaltaan tukenut Helsingin Marttayhdistyksen näyttelytoimintaa jo vuonna 1941 rahoittaessaan näyttelystä vastuuta kantanutta Marttaliittoa. Vuoden 1943 näyttelyn kohdalla, joka keskittyi valtiovallan intressien kannalta olennaiseen tuotantokamppailuun ja omavaraisuuden maksimoimiseen, kansanhuoltoministeriöllä oli suoraan taloudellisella tuellaan merkittävä asema marttojen näyttelytoiminnan mahdollistajana. Huomionarvoista näyttelyssä oli myös se, että edellisessä luvussa esille tuodun tupakkaosaston näytteilleasettajaksi kutsuttiin Tikkurilan koelaitoksen edustaja, maisteri J. Wallin, joka vastasikin näyttelyosastosta¹⁴⁹. Pula-ajan olosuhteet huomioiden onkin kiinnostavaa pohtia, oliko valtiollisen tahon edustajan merkittävä rooli tupakkaosaston näyttelyjärjestäjänä merkki valtion intresseistä kotimaista tupakanviljelyä kohtaan. Tupakka oli nimittäin merkittävä mustan pörssin kauppatavara, ja samalla kotimaisen tupakan laillisesta viljelystä tuli maksaa valmisteveroa¹⁵⁰. Tähän ei voida kuitenkaan tämän tutkielman aineistoin antaa vastausta, joten kysymys jää pohdinnan tasolle.

Valtion kontrolli taloudellisesti tuettujen toimintamuotojen suhteen näkyi tutkimusaineistossa varsin selvästi Marttakoulua tarkasteltaessa. Kotiapulaiskouluna aloittanut Marttakoulu muutti jatkosodan aikana uusiin tiloihin ja samalla se myös muutti muotoaan koulun alkaessa tarjota kotiapulaiskurssin rinnalla laajempaa opiskelijaryhmää houkutelleita talouskursseja. Kotiapulaiskoulun rahoitus oli jatkosodan puoliväliin saakka väliaikaista, mutta vuodesta 1943 alkaen Maataloushallitus vakiinnutti tukensa koululle. Jatkuvan tuen saaminen tarkoitti kuitenkin samalla koulun siirtymistä sen valvonnan alaisuuteen, mikä muutti koulun toimintaa konkreettisesti. Ensinnäkin talouskouluksi muuttunut asema asetti koululle uudenlaisia vaatimuksia, jotka näkyivät muun muassa opettajien pidempinä työpäivinä ja uusittuina opetusohjelminä. Toisaalta muutos tarkoitti myös sitä, että aiemmin koulun tiloissa toiminut neuvonta-asema siirtyi pois sen tiloista, ja vastuu asemasta siirtyi täysin Helsingin Marttayhdistyksen alaisuuteen. Maataloushallituksen tarjoaman, koulun toimintaan ohjatun tuen lisäksi opettajien palkkaukseen myönnettiin lisärahoitusta, samoin kuin vähävaraisten ja

¹⁴⁹ HMY vuosikertomus 1943, 8. HMA, Dd1, HKA; Pöytäkirja näyttelyä suunnittelevasta kokouksesta 26.1.1943, 2. HMA, Hc1, HKA; Koelaitos oli alun perin maanviljelyshallituksen perustama tutkimuslaitos Tikkurilan Jokiniemessä. Kts. Museoviraston Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY: http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1017 (viitattu 24.1.2021)

¹⁵⁰ Salovaara 1977, 128.

varattomien oppilaiden tukemiseen. Valtiollinen taho siis toisin sanoen saattoi rahoitusta ohjaamalla määrittää edellytykset niille toiminnan muodoille, jotka koettiin merkityksellisimmiksi.

Marttajärjestön peruseriaatteiden ytimessä vallitsi ajatus naisen, äidin, ohjaamisesta ja neuvomisesta oikeaan suuntaan, jotta hän pystyi kehittymään kodinhoitajana, perheenemäntänä ja sitä myöten yhteiskunnan valveutuneena kansalaisena. Marttaliitto toimi eräänlaisena perheenemäntien ammattinimikkeen etujärjestönä, edistäen ammatin arvostettavuutta ja asemaa yhteiskunnassa. Jatkosodan vuosina helsinkiläiset, kuten muutkin Suomen martat, joutuivat sovittamaan toimintansa sodan asettamien realiteettien mukaisiksi. Siitä huolimatta toiminnan aatteellisesta pohjasta sekä yhteistyöstä valtiollisten toimijoiden kanssa pystyttiin kuitenkin pitämään kiinni myös sotavuosien vaikeissa olosuhteissa pitäen näin yllä helsinkiläisen marttatoiminnan jatkuvuutta myös tuleville vuosikymmenille.

6 Päätäntä

Tämän tutkielman sivuilla on tarkasteltu marttatoiminnan muotoja ja vaiheita jatkosodan vuosina. Tutkielman tarkoituksena on ollut tuoda ilmi erityisesti helsinkiläisen marttatoiminnan vaiheita pääasiassa Helsingin Marttayhdistyksen vuosikirjoista muodostetun tutkimusaineiston välityksellä. Tutkimustyötä sävytti maailmanlaajuinen Covid-19-pandemia, ja muun muassa kansalaisten turvallisuuden varmistamiseksi sulkeutuneet arkistot ja rajoitetuin käyttömahdollisuuksin auki olleet kirjastot vaikuttivat etenkin alkuvaiheessa sekä tutkimusaineiston että -kirjallisuuden kokoamiseen. Pääasiallisesti tutkimusaineistoksi valikoituivat lopulta Helsingin Marttayhdistyksen vuosikertomukset jatkosodan vuosilta, sillä ne muodostivat koherentin kokonaisuuden, joista välittyy marttojen itse merkittävimmiksi toimikseen kokemia asioita. Toisaalta vuosikirjat ovat myös julkisia asiakirjoja, joten niiden kautta oli mahdollista tarkastella marttojen ulospäin suunnattua viestintää omasta toiminnastaan.

Marttaliiton keskustoimielimen valtakunnallinen marttatyö ohjautui sota-aikana voimakkaasti itään siirtoväen avustamiseen liittyvien tehtävien tiimoilta. Karjalan takaisinvaltauksen ja siitä seuranneen paluumuuttoliikenteen myötä liitossa ryhdyttiin tukemaan Karjalaan kohdistuneita siivous- ja korjaustöitä sekä tarjoamaan neuvontaa erityisiä haasteita kokeneille. Mukana oli myös rintamasotilaiden huoltotyöhön tähtääviä toimia, kuten avustuspakettien lähettämistä sotilaille. Helsingissä huoltotehtävät olivat toki myös merkityksellisiä, etenkin paikallisyhdistyksen alaisten kerhojen tasolla, mutta pääasiassa huomio keskitettiin kuitenkin oman kaupungin haasteisiin ja kansalaisten avustamiseen.

Tutkimusaineiston pohjalta voidaan helsinkiläisestä marttatoiminnasta nostaa esille kolme kokonaisuutta, jotka kuvastivat yhdistyksen työn suuntaamista niin martoilta martoille kuin laajemminkin tukea tarvitseville kaupunkilaisille. Ensimmäinen muodostui kerhotoiminnasta, jonka merkitys korostui helsinkiläisen marttaharrastuksen pohjana jatkosodan poikkeusoloissakin. Pääkaupungin martat kuuluivat Helsingin paikallisyhdistyksen alaisiin kerhoihin, joissa järjestettiin erilaista opettavaa ja jäsenistöä virkistävää ohjelmaa. Kerhoillat, erilaiset retket sekä kerhojen järjestämät myyjäiset ja juhlatilaisuudet tarjosivat rivijäsenille mahdollisuuksia pitää järjestöharrastuksesta kiinni myös poikkeuksellisissa oloissa. Kerhoissa toteutettu huoltotyö ja

juhlatilaisuudet olivat osaltaan isänmaallisen sotakamppailun aikana tehtyä mielialatyötä ja laajemmin yhteiskuntaan kohdistettua avustustyötä.

Toinen kokonaisuus muodostui marttojen toteuttamasta neuvontatyöstä, jolla marttoja ja helsinkiläisiä pyrittiin konkreettisesti auttamaan heidän kohtaamissaan sota-arjen haasteissa. Kotitalousneuvonta oli muodostanut marttatoiminnan ytimen jo liikkeen alkuvaiheista lähtien, ja sen rooli korostui entisestään kotirintaman kohtaaman poikkeuksellinen pulan ja puutteen edessä. Helsinkiläismarttojen neuvontatyö näkyi jatkosodan aikana erityisesti elintarvike- ja vaatetuskriisien helpottamiseen tähtäävien kurssien, havaintoesitysten ja näyttelyiden muodossa. Helsingissä järjestettiin vuosien 1941 ja 1944 välissä kaksi merkittävää näyttelyä, joiden avuin martat yhteistyökumppaneineen pystyivät auttamaan vierailijoita kotirintaman ja kaupunkien pulan haasteissa sekä löytämään ratkaisuja tuotantokamppailun aiheuttamiin vaikeuksiin kaupunkiolosuhteissa.

Kolmas toiminnan taso puolestaan muodostui muista Helsingin Marttayhdistyksen toimista, eli Marttakoulun ja Helsingin neuvonta-aseman tekemästä työstä. Näiden kahden avuin Helsingissä pystyttiin vastaamaan entistä laajemmin järjestön intresseihin istuviin kysymyksiin, kuten kotiapulaisten kouluttamiseen sekä entistä suuremmalle yleisölle kohdistettavaan kotitalousneuvontaan. Alun perin kotiapulaiskouluna alkunsa saanut Marttakoulu koki merkittäviä muutoksia jatkosodan vuosina, ja kotiapulaisten ammattiin valmistamisesta ryhdyttiin siirtymään yleisluontoisimpiin talouskursseihin. Marttakoulun merkitys jatkosodassa muodostui opetuksen lisäksi myös sinne avatusta neuvonta-asemasta, josta käsin pystyttiin tarjoamaan keskitettyä neuvontatyötä ympäri vuoden. Neuvonta-aseman roolia helsinkiläisten kotien hädän lievittäjänä korostivat vierailijoiden määrän osoittama tarve maksuttomalle neuvonnalle sekä aseman vuokraamien työvälineiden ja myymien ohjekirjasten suuri kysyntä. Toiminta nähtiin jopa siinä määrin onnistuneeksi, että neuvonta-aseman työtä nähtiin tarpeelliseksi jatkaa sotien jälkeenkin.

Helsinkiläisen marttatoiminnan kuvaamisen lisäksi tutkielmassa on pyritty tuomaan esille siihen vaikuttaneita ulkoisia ja sisäisiä voimia. Tähän tutkielmaan valikoituneet maternalismin ja korporatistisen ajatukset muodostivat sen teoreettisen viitekehyksen, jota hyödyntäen tutkimusaineistosta esiin nousseita toiminnanmuotoja on pyritty tarkastelemaan teoreettisen

sisällönanalyysin keinoja soveltaen. Näin toteutetun tarkastelun pohjalta voidaan todeta, että Helsingin Marttayhdistyksen toiminnassa oli tunnistettavissa merkkejä, jotka istuivat tähän viitekehykseen. Martta-aatteen äitiyden merkitystä korostanut ideologia näkyi jatkosodan aikana sekä naisten ja äitien kotien piirissä tekemän työn huomioimisessa että laajemmin yhteiskunnallisena äitiytenä tulkittavana huolenpitona. Äideille suunnattu kotitaloudellinen neuvontatyö pyrkikin vastaamaan poikkeustilassa muodostuneisiin haasteisiin tarjoamalla äideille mahdollisuuden itsekehityksen keinoin huolehtia kodistaan ja perheestään. Laajemman yhteiskunnallisen äitiyden mukaisesti neuvontatyötä ja tukea osoitettiin myös muille sitä tarvitseville, kuten vähävaraisille perheille, sotainvalideille sekä sotilaille.

Toiminnan korporatistiset piireet puolestaan kuvastuivat niissä tavoissa, joilla martat itse tukivat valtiovallan intressejä sekä toisaalta niissä työmuodoissa, joihin valtio antoi taloudellista tukea. Martat eivät tutkimusaineiston perusteella kritisoineet valtiovallan päätöksentekoa, vaan pyrkivät tekemään osansa, jotta perheet selviäisivät säännöstelymääräyksien värittämästä poikkeusajasta kotitaloudellisen neuvonnan avuin. Marttojen toimia myös rahoitettiin valtion avustuksella, mikä esimerkiksi Marttakoulun ja helsinkiläisten näyttelyiden kohdalla vaikutti toiminnan sisältöönkin. Valtiollisten tahojen voidaan siis katsoa pystyneen rahoitusta tarjoamalla liittymään marttojen toiminnan muotoutumiseen ja tärkeiksi katsottujen työmuotojen tukemiseen.

Tämän tutkielman suurimpana ansiona voidaan pitää sitä, että se täydentää Marttaliittoa koskevaa tutkimusperinnettä entisestään ja erityisesti Helsingin osalta. Maisterintutkielman asettamien raamien sanelemana jää tutkielman jälkeenkin avoimia kysymyksiä, joihin tulevat tutkijat voivat pyrkiä vastaamaan. On esimerkiksi mahdollista, että helsinkiläistä marttatoimintaa koskevien tutkimusaineistojen laajentaminen muun muassa Marttaliiton ja sen alaisten yhdistysten väliseen kirjeenvaihtoon olisi voinut tarjota entistä monipuolisemman kuvan Helsingin erityisestä luonteesta suhteessa valtakunnalliseen marttatoimintaan. Pääasiassa Helsingin Marttayhdistyksen vuosikirjoja tarkastelemalla on myös sen alaisten yksittäisten kerhojen toiminnan tarkastelu jäänyt varsin yleiselle tasolle. Näin ollen myös yksinomaan helsinkiläistä marttatoimintaa koskevalle jatkotutkimukselle on vielä tilaa. Laajemman tutkimusasetelman avuin voisivat myös valtiollisten tahojen näkökulmat nousta selkeämmin esiin marttatoimintaa koskevien virallisten asiakirjojen välityksellä, kun vielä tässä tutkielmassa on valtion intressejä lähestytty teoreettisen pohdinnan

tasolla. Näistä ja muista vielä tutkimattomista näkökulmista huolimatta voidaan tässä tutkielmassa käytetyn aineiston pohjalta todeta myös helsinkiläisten marttojen toteuttaneen jo Lucina Hagmanin keskeiseksi muotoilemaa tehtävää ”isompien kotien äiteinä” jatkosodan suomalaisessa yhteiskunnassa.

Lähteet

Arkistolähteet

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

HMA Helsingin Marttayhdistyksen arkisto

Dd1	Helsingin Marttayhdistyksen (HMY) vuosikertomukset 1940–1944
Ca1	Helsingin Marttayhdistyksen vuosikokousten pöytäkirjat 1941–1944
Hc1	Helsingin Marttayhdistyksen näyttelyasiakirjoja

Kansallisarkisto (KA)

MA1 Marttaliiton arkisto 1

C11/23	Marttaliiton (ML) vuosikertomukset 1940–1944
C11/51	Uudenmaan Marttapiiriliiton (Umpl) vuosikirjat 1929, 1941–1944
C11/64	Helsingin Marttayhdistyksen neuvonta-aseman toimintakertomus 1944
C11/71	Kotitalouskeskuksen asiakirjoja

MA2 Marttaliiton arkisto 2

F7/272	Emäntälehdet 1944
--------	-------------------

Painetut lähteet

Keskitetty Vapaa Huoltotyö. Vapaan Huollon julkaisuja n:o 30. Suomen Huolto ry, Helsinki 1949.

Miten parsin ja paikkaan? Marttaliiton kirjasia n:o 25. Helsingin Marttayhdistys, Helsinki 1943.

Miten pesen ja puhdistan? Marttaliiton kirjasia n:o 23. Helsingin Marttayhdistys, Helsinki 1941.

Mitä nyt ruoaksi? Marttaliiton kirjasia n:o 24. Helsingin Marttayhdistys, Helsinki 1941.

Internet-lähteet

Museoviraston Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY:

http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1017 (viitattu 24.1.2021)

Kirjallisuus

Alapuro Risto, Stenius Henrik (toim.), *Nordic Associations in a European Perspective*. Nomos, Baden-Baden 2010.

Haavio-Mannila Elina, Raitis Riikka (toim.), *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. WSOY, Helsinki 1993.

Haltia Manja, *Marttatoiminta 1899-1949*. Maalaiskuntien Liiton Kirjapaino, Helsinki 1949.

Haltia Manja, *Marttatoiminta 1949-1974*. Marttaliitto ry, Helsinki 1974.

Helander Voitto, *Korporatismi. Traditiosta, esiintymisistä ja ilmiöllisistä tulkinnoista*. Gaudeamus, Helsinki 1981.

Helsingin Marttayhdistys ry, *Tomerasti toiselle vuosisadalle. Helsingin marttayhdistys 1900-2000*. Helsingin marttayhdistys, Helsinki 2000.

Hentilä Seppo, Itsenäistymisestä jatkosotaan 1917-1944. Teoksessa Jussila Osmo, Hentilä Seppo, Nevakivi Jukka (toim.), *Suomen poliittinen historia 1809-2009*. WSOY, Helsinki 2009.

Hytönen Kirsi-Maria, *Ei elämäni lomaa mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Väitöskirjatutkimus, etnologia, Jyväskylän yliopisto 2014.

Jalovaara Ville, *On suurempi koti. Martat 120 vuotta*. Otava, Helsinki 2019.

Jauhiainen Aino, *Perheenemännille annetut neuvot ruokapulan torjumiseksi Suomessa sotavuosina 1939-44*. Pro gradu -tutkielma, kotitaloustiede, Helsingin yliopisto 2009.

Jännes Elli, *Katsaus Helsingin marttayhdistyksen toimintaan 1900-1950*. Helsingin marttayhdistys, Helsinki 1950.

Kalela Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2000.

Kallioniemi Jouni, *Kotirintama. Sotavuosien Suomi 1939-1945 naisten ja lasten silmin*. Vähäheikkilän Kustannus, Turku 2003.

Kemppainen Ilona, Sota-ajan naisten monet roolit. Teoksessa Leskinen Jari, Juutilainen Antti (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2005.

Kettunen Pauli, *Suojelus, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.

Kettunen Pauli, The transnational construction of national challenges: The ambiguous Nordic model of welfare and competitiveness. Teoksessa Kettunen Pauli, Petersen Klaus (toim.), *Beyond Welfare State Models: Transnational Historical Perspectives on Social Policy*. Edward Elgar, Cheltenham 2011.

Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, *Ihminen sodassa*. Minerva, Helsinki 2006.

Kinnunen Tiina, Kivimäki Ville, Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. *Historiallinen aikakauskirja* 116:2 (2018), Suomen historiallinen seura, Helsinki 2018.

Klinge Matti, Kolbe Laura, *Helsinki – Daughter of the Baltic. A Short Biography*. Otava, Helsinki 2007.

Koskelainen Liisa, *Marttaa ja vähän Mariaakin. Marttajärjestön toiminta ja aatteellinen tausta talvisodan päättymisestä nykyaikaan*. Otava, Keuruu 1999.

Kukkanen Krista, *Marttojen sota. Marttaliiton toiminta sotavuosina 1939-1944*. Pro gradu -tutkielma, Suomen historia, Tampereen yliopisto 2002.

Lehto Katri, *Uudenmaan marttapiiriliitto 1929-1978*. Uudenmaan marttapiiriliitto, Helsinki 1978.

Lähteenmäki Maria, Naiset kotirintaman töissä. Teoksessa Haataja Lauri (toim.), *Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat. Osa 2 : Kotirintamalla*. Weilin+Göös, Porvoo 2002.

Nätkin Ritva, *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä*. Gaudeamus, Helsinki 1997.

Ohanwe Tiina, Järjestönaiset huolenpitäjinä koti- ja sotarintamalla. Teoksessa Haavio-Mannila Elina, Raitis Riikka (toim.), *Naisten aseet: suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. WSOY, Helsinki 1993

Ollila Anne, “Yhteiskunta Kaipaa äidin Sydäntä Ja Naisen Kättä”: *Martta-aate Vuosina 1918-1939*. Licensiaatintyö, kotitaloustiede, Turun yliopisto 1989.

Ollila Anne, Kotitalous naisliikkeen ongelmana. *Historiallinen aikakauskirja* 86:2 (1991), Suomen historiallinen seura, Helsinki 1991.

Ollila Anne, *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1993.

Pajari Iлона, Lyhyen sodan ja suuren tulevaisuuden odotus Suomessa kesällä 1941. *Historiallinen aikakauskirja* 116:2 (2018), Suomen historiallinen seura, Helsinki 2018.

Pihkala Erkki, Kansanhuollon aikaan. Teoksessa Haataja Lauri (toim.), *Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat. Osa 2 : Kotirintamalla*. Weilin+Göös, Porvoo 2002.

Pilke Helena, Kleemola Olli, *Suomi taisteli. Kuvat kertovat*. Readme.fi, Helsinki 2013.

Riihijärvi-Samuel Maija, Sotavuosien suomalainen ruokapöytä. Teoksessa Haataja Lauri (toim.), *Suomi 85. Itsenäisyyden puolustajat. Osa 2 : Kotirintamalla*. Weilin+Göös, Porvoo 2002.

Salovaara Karli, *Säännöstellen selvittiin*. Gummerus, Jyväskylä 1977.

Saurio Elli, *Marttojen toimia*. Otava, Helsinki 1949.

Tuomi Jouni, Sarajärvi Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi*, Tammi, Helsinki 2017.

Tuominen Mia, *Yks konsti on ain jäljel eikä sekä ol vielä viimene" : Marttaliitto ja sota Emäntälehdessä 1939-1944*. Pro gradu -tutkielma, Suomen historia, Tampereen yliopisto 1994.

Varho Esko, *"Meitä uhkaa nälänhätä": kansanhuoltajat ja talven 1941-1942 leipäviljakriisi*. Pro gradu -tutkielma, Poliittinen historia, Helsingin yliopisto 2008.

Vartainen Juhana, Suomalainen korporatismi ja talouspolitiikan vastuu. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 87:4 (1991), Kansantaloudellinen Yhdistys, Helsinki 1991.

Waris Heikki, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Helsinki 1948.